

Cigarečių neteisėta apyvarta:

kompleksinė reiškinių ir
kontrolės priemonių analizė

Skirmantas Bikelis, Renata Giedrytė-Mačiulienė,
Inga Mickėnienė, Judita Venckevičienė

Vilnius 2017

Autoriai:

Skirmantas Bikelis: 1 skyrius (kartu su R. Giedryte-Mačiulienė, I. Mickėnienė),
2 skyrius (kartu su R. Giedryte-Mačiulienė, J. Venckevičienė), 3–5 skyriai;
8 autoriniai lankai

Renata Giedrytė-Mačiulienė: 1 skyrius (kartu su S. Bikeliu, I. Mickėnienė),
2 skyrius (kartu su S. Bikeliu, J. Venckevičienė); 1,5 autorinio lanko

Inga Mickėnienė: 1 skyrius (kartu su S. Bikeliu, R. Giedryte-Mačiulienė);
1 autorinis lankas

Judita Venckevičienė: 2 skyrius (kartu su S. Bikeliu, R. Giedryte-Mačiulienė);
1 autorinis lankas

Tyrimo vadovas Skirmantas Bikelis

Recenzantai:

Dr. Algimantas Čėpas, Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro direktorius

Doc. dr. Tomas Girdenis, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas

Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba, finansavimo sutarties Nr. MIP-092/2014

Redaktorė *Jūratė Balčiūnienė*

Dailininkė *Eglė Raubaitė*

Maketuotoja *Aušrinė Ilekytė*

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

© Skirmantas Bikelis,
Renata Giedrytė-Mačiulienė,
Inga Mickėnienė,
Judita Venckevičienė

© Lietuvos teisės institutas
© Leidykla „Eugrimas“, 2017

Turinys

Įvadas.....	5
1. Cigaretės kaip specifinė prekė ir svarbesni nelegalios cigarečių apyvartos veiksniai	8
1.1. Cigaretės kaip sveikatai kenksminga prekė	8
1.2. Kai kurie socialiniai neteisėtos cigarečių apyvartos veiksniai.....	15
1.3. Nelegalios cigarečių apyvartos tarptautinio lygmens veiksniai.....	21
1.3.1. Cigarečių apmokestinimas Europos valstybėse ir nelegalių cigarečių gabenimo kryptys.....	21
1.3.2. Tabako gamintojų vaidmuo neteisėtoje cigarečių apyvartoje.....	27
1.3.2.1. Pasaulinių tabako koncernų vaidmuo neteisėtoje cigarečių apyvartoje.....	29
1.3.2.2. Pigių cigarečių gamintojų vaidmuo	33
1.4. Teisėsaugos institucijų vaidmuo kontroliuojant neteisėtą cigarečių apyvartą.....	37
2. Neteisėta cigarečių apyvarta: kriminologinis bylų tyrimas.....	45
2.1. Tyrimo metodologija	45
2.2. Neteisėta cigarečių apyvarta: administracinių bylų analizė.....	48
2.3. Neteisėta cigarečių apyvarta: nuosprendžių analizė	55
2.3.1. Nusikaltimų charakteristikos	55
2.3.2. Bendrieji nuteistųjų socialiniai požymiai	59
2.3.3. Nusikaltimus padariusių asmenų vaidmenys ir jų požymiai	63
2.3.4. Nuteistųjų laisvės atėmimu ir bauda charakteristikos	67
3. Sankcijų už neteisėtą cigarečių apyvartą sistema	73
3.1. Sankcijų proporcingumas	74
3.1.1. Baudžiamųjų sankcijų proporcingumo problema Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarime.....	80
3.1.2. Administracinių sankcijų proporcingumo problema. Konstitucinio Teismo argumentacija 2005 m. lapkričio 10 d. nutarime.....	89
3.1.3. Kitos abejotino proporcingumo sankcijos už neteisėtą cigarečių apyvartą.....	98

3.2. Sankcijų už neteisėtą cigarečių apyvartą nuoseklumo problema	104
3.2.1. Sankcijos vidurkis kaip bausmės skyrimo atskaitos taškas bei bausmių skyrimo realijos.....	108
3.2.2. Atsakomybės už sunkų nusikaltimą minimalios ribos nustatymo problema.....	113
3.2.3. Ribos tarp administracinės ir baudžiamosios atsakomybės nustatymo klausimas.....	120
3.2.3.1. Istorinė ribos tarp administracinės ir baudžiamosios atsakomybės apžvalga	124
3.2.3.2. Siūlymai spręsti atsakomybės nenuoseklumo problemą.....	128
4. Turto konfiskavimas.....	132
4.1. Pažeidimo padarymo priemonių ir įrankių konfiskavimas.....	132
4.1.1. Pažeidimo padarymo priemonių konfiskavimo proporcingumas, privalomumas ir apimtis	133
4.1.1.1. Priemonių konfiskavimo proporcingumas	134
4.1.1.2. Priemonių konfiskavimo apimtis	142
4.1.1.3. Formalus priemonės konfiskavimo privalomumas	146
4.1.2. Priemonių konfiskavimas ir trečiųjų asmenų interesų apsauga.....	152
4.1.2.1. Konfiskavimo naštos paskirstymo klausimai.....	152
4.1.2.2. Procesiniai aspektai.....	154
4.2. Pažeidimu gautos naudos paėmimas.....	159
4.2.1. Bauda.....	161
4.2.2. Išplėstinis turto konfiskavimas	165
4.2.3. Neteisėto praturtėjimo kriminalizacija.....	169
5. Mokestinės priemonės.....	181
Išvados, siūlymai	188
Literatūra	192
Summary	205

Įvadas

Neteisėta cigarečių apyvartos kontrolė ilgą laiką Lietuvoje buvo viena iš sričių, kurioje politiniu ir įstatymų lygmeniu buvo garsiai šaudoma iš baudžiamojo populizmo patrankų. Ir, deja, ši „artilerija“ nebuvo atrankinė, griežtos ir kartais net itin griežtos sankcijos buvo numatytos ir stambiesiems neteisėtoms cigarečių apyvartos veikėjams, ir žvirbleliams – smulkiausio „kalibro“ pažeidėjams, kurie geriausiai matomi, tiems, kurie dažniausiai įkliūva, kurių rankomis (dažniausiai – kojomis) neteisėtoms apyvartos organizatoriai gabena ir platina neteisėtus cigarečių krovinius, patys neretai likdami nepasiekiami baudžiamosioms patrankoms. Ko gero, negalima teigti, kad neteisėta cigarečių apyvarta yra išskirtinė šiuo požiūriu. Šaudyti iš patrankų nedarant didelio skirtumo tarp smulkių ir stambių pažeidėjų, be to, dažnai „kliudant“ lengviausiai pasiekiamus (dažniausiai – smulkius) pažeidėjus, yra savotiškas baudžiamojo populizmo leitmotyvas (galima prisiminti, kad griausmingoje kovoje su korupcija absoliučią daugumą nubaustųjų ilgą laiką sudarė kelių policininkai, paėmę vieną ar porą banknotų iš kelių eismo pažeidėjų). Daug neteisėtoms cigarečių apyvartos kontrolės problematikos aspektų yra platesni nei šis reiškinys, jie universalūs. Vienas iš šio tyrimo tikslų yra pateikti nuoseklią ir išsamią žinių apie neteisėtoms cigarečių apyvartos sistemą, parodyti, kokie yra svarbiausi, o kokie antraeiliai veiksniai kontroliuojant šį reiškinį, ir kartu paskatinti susimąstyti, kiek prasmingas populistinių patrankų trenksmas.

Didelė dalis šio tyrimo yra orientuota į universalias problemas – sankcijų proporcingumo, jų sistemos nuoseklumo kriterijų, neteisėtai įgyto turto (pelno) paėmimo mechanizmų efektyvumo problemos yra aktualios kontroliuojant neteisėtą cigarečių apyvartą, bet jos aktualios kalbant apie bet kuriuos savanaudiškus pažeidimus.

Kartu šiuo tyrimu siekiama prisidėti prie kompleksinio požiūrio tradicijos kūrimo. Lietuvoje atliekamuose tyrimuose, ypač teisiniuose, galima pastebėti daugokai griežtos specializacijos. Tačiau gyvenime labai retas reiškinys telpa į siauros specializacijos rėmus, ne išimtis ir neteisėta cigarečių apyvarta. Pažvelgti į šį reiškinį vien per baudžiamojo įstatymo arba vien administracinio įstatymo taikymo prizmę, ar per teisės saugos institucijų surinktos statistikos rodiklius reikštų patyrinėti tik atskirą

didelio mechanizmo dalį, todėl vargu ar tai leistų daryti bent kiek platesnes išvadas apie reiškinių raidą ir jo kontrolės efektyvumą. Šis tyrimas paremtas tokia logika: norint iširti, ar kontrolės sistema veikia efektyviai, pirmiausia reikia suvokti, kaip veikia neteisėtos cigarečių apyvartos mechanizmas, kokie mikro- ir makroveiksniai jį lemia, kokia ekonomine ir rizikos valdymo logika yra vadovaujama, kokiomis priemonėmis ši logika įgyvendinama, kas kokį vaidmenį taikant šį mechanizmą atlieka. Turint tokį supratimą, galima vertinti, ar tinkama kryptimi veikia dabartinė kontrolės sistema. Kalbant apie kontrolės sistemą, būtina ją analizuoti visą, o ne atskirą jos dalį. Taigi, negalima ignoruoti nei mokestinio reguliavimo, nei atsakomybės taikymo procesinių ir materialinių aspektų, taip pat į gautos neteisėtos naudos atėmimą nukreiptų priemonių, kurios gali būti ne mažiau svarbios nei vienokios ar kitokios baudžiamosios sankcijos. Remiantis šia logika buvo suformuluoti tyrimo uždaviniai.

Dėl tokio kompleksinio požiūrio ir dėl apimties šis mokslo darbas, bent kol kas, yra išskirtinis. Iš naujesnių kontrabandos tyrimų Lietuvoje paminėtini keli nedideli tyrimai, kuriuose nagrinėjami tam tikri specifiniai aspektai, daugiausia susiję su baudžiamosios atsakomybės taikymu: S. Bikelis. Permąstant sankcijas už kontrabandą: proporcingumo problema (II). Konfiskavimo ir mokestinių priemonių taikymo klausimai (2013); S. Bikelis. Permąstant sankcijas už kontrabandą: proporcingumo problema (I). Proporcingumo principas ir bausmės už kontrabandą (2012); G. Ivoška. Baudžiamosios politikos kontrabandos ir muitinės apgaulės kontrolės srityje įgyvendinimo Lietuvos teisinėje sistemoje problemos (2011); G. Šatienė, J. Baltrūnienė, L. Jokšas. Kontrabandos ir korupcijos kaip socialinių reiškinių santykis (2011); G. Ivoška. Baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai reglamentavimo Lietuvos Respublikos baudžiamaisiais įstatymais problemos (2007). Paminėtini keli kriminologiniai-teisiniai raportai, duomenų apžvalgos: S. Knickmeier, S. Bikelis, M. Hough, M. Sato, H. Buker, Trafficking of goods: Report on the state-of-artsituation of trafficking of goods in the EU countries (2015); F. Calderoni (et. al). Faktai apie nelegalią prekybą tabako gaminiais Lietuvoje (2014). Kiti tyrimai, kuriuose kontrabandos reiškinys nagrinėtas apimant skirtingus šio reiškinio aspektus (pavyzdžiui, teisinės, socialinės, ekonomines problemas), buvo atlikti jau daugiau nei prieš dešimtmetį: J. Malinauskaitė, G. Šulija, V. Šulija. Kontrabanda Lietuvoje: kriminologinės, sociali-

nės, ekonominės, teisinės problemos ir kontrolės perspektyvos (2001); A. Gorbatkov. Kontrabandos tyrimas (2005); J. Malinauskaitė, G. Šulija, V. Šulija. Kontrabanda: kontrolė ir prevencija Lietuvoje (2002). Pažymėtina, kad Lietuvos laisvosios rinkos institutas reguliariai atlieka skirtingų kontrabandinių prekių vartojimo tyrimus (Gyventojų požiūris į kontrabandą. Vilnius, 2004, 2008, 2010, 2012, 2013), yra atlikęs kontrabandos ekonominių priežasčių tyrimą (2004).

Šiame tyrime, be „darbinio stalo“ (ang. *desktop*) metodų (teisės aktų, mokslinės ir praktinės literatūros, statistinių duomenų analizės), labai daug dėmesio buvo skirta su tiriamu reiškiniu tiesiogiai dirbančių įvairių sričių pareigūnų patirčiai – buvo atlikta dvidešimt interviu Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Tauragėje, Vilkaviškyje, Šalčininkuose, Varėnoje ir Merkinėje. Ši labai įvairiapusė, turtinga ir autentiška pareigūnų patirtis, galima teigti, sudaro didelę dalį viso tyrimo pridėtinės vertės ir tapo didelės dalies tyrime pateikiamų išvalgų atspirties tašku. Taip pat svarbus informacijos šaltinis buvo išsami nuosprendžių ir nutarimų baudžiamosiose ir administracinėse bylose analizė, kuri apėmė per 1 800 dokumentų¹, suteikė ir papildomos, ir kitus informacijos šaltinius verifikuojančios informacijos apie netiesėtos cigarečių apyvartos pažeidimus ir už juos baudžiamus pažeidėjus.

Tyrimo autorių vardu dėkojame žmonėms, skyrusiems mums savo laiko ir profesine patirtimi praturtinusiems mūsų tyrimą: Policijos departamento viešosios policijos valdybos, Šalčininkų, Tauragės, Varėnos, Vilkaviškio, Vilniaus policijos komisariatų pareigūnams, Šalčininkų, Tauragės, Varėnos, Vilkaviškio rajonų ir Vilniaus miesto apylinkių teismų teisėjams, Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus apygardų prokurorams, Muitinės kriminalinės tarnybos ir Muitinės departamento pareigūnams, Valstybės sienos apsaugos pareigūnui ir Valstybinės mokesčių inspekcijos atstovams. Už vertingas išvalgas dėkojame šio darbo recenzentams. Taip pat reiškiamo padėką Lietuvos mokslo tarybai, finansavusiai mūsų darbą.

1 Išsamiau apie bylų analizės metodologiją rašoma antrajame šio darbo skyriuje.

1. CIGARETĖS KAIP SPECIFINĖ PREKĖ IR SVARBESNI NELEGALIOS CIGAREČIŲ APYVARTOS VEIKSNIAI

1.1. Cigaretės kaip sveikatai kenksminga prekė

Tabako produktai yra specifiška prekė. Tai žmogaus sveikatai kenksminga prekė, skirta vartoti tiesiogiai (dažniausiai – surūkant). Patirti žalą ir sunkiai susirgti rizikuoja ne tik rūkantis asmuo, bet ir aplinkiniai, kurie įkvepia žalingų tabako dūmų. Kita vertus, ši prekė nėra uždrausta, ja plačiai prekiaujama (su tam tikrais apribojimais), ji yra apmokestinama. Už tabako gaminius surinkti mokesčiai sudaro dalį valstybės biudžeto (už importuotus tabako gaminius – ir Europos Sąjungos biudžeto) pajamų. Taigi cigarečių neteisėtos apyvartos socialinė reikšmė turi du svarbius aspektus – sveikatos apsaugos ir ekonominių.

Tabako produktų žalingumas yra konstatuotas ne viename svarbiame teisės akte. Pasaulio sveikatos organizacijos tabako kontrolės pagrindų konvencijos (toliau – PSO tabako kontrolės konvencijos)² preambulėje pabrėžiama moksliskai įrodyta tabako rūkymo žala:

- moksliniais tyrimais nedviprasmiškai įrodyta, jog tabako vartojimas ir priverstinis kvėpavimas tabako dūmais sukelia mirtį, ligas ir neįgalumą, daugelis iš tabako gaminiuose esančių junginių ir jų dūmai yra farmakologiškai aktyvūs, toksiški, mutageniški bei kancerogeniški. Nuo rūkymo ir kitų tabako gaminių vartojimo pradžios iki jo sukeltų ligų pradžios esama tam tikro laiko tarpo;
- cigaretės ir kai kurie kiti tabako turintys gaminiai yra sukurti taip, kad sukeltų ir palaikytų priklausomybę; priklausomybė nuo tabako svarbiausiose tarptautinėse ligų klasifikavimo sistemose išskiriama kaip atskiras sutrikimas;
- esama aiškių mokslinių įrodymų, kad nėščios moters kvėpavimas tabako dūmais neigiamai veikia vaiko sveikatą ir raidą.

Europos Parlamento ir Tarybos 2001 m. birželio 5 d. direktyvos 2001/37/EB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų ta-

2 Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Pasaulio sveikatos organizacijos Tabako kontrolės pagrindų konvencijos ratifikavimo // Žin. 2004-10-16, Nr. 152-5529.

bako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, derinimo preambulėje taip pat konstatuojama, kad yra įrodyta, jog tabako gaminiai išskiria daug kenksmingų medžiagų bei žinomų kancerogenų, kurie degdami kelia pavojų žmonių sveikatai. Pastaraisiais metais įrodyta, kad pasyvus rūkymas yra pavojingas, ypač negimusiems vaikams ir kūdikiams, ir kad dūmus įkvėpiantiems žmonėms gali kilti kvėpavimo problemų arba jos gali pasidaryti dar opesnės. Be to, 80 proc. pradedančiųjų rūkyti Bendrijoje yra jaunesni nei 18 metų³.

Vienas naujausių mokslinių tyrimų apie rūkymo poveikį sveikatai apibendrinimų yra 2014 metais paskelbta JAV generalinio chirurgo ataskaita „Rūkymo poveikis sveikatai – 50 metų patirtis“⁴. Šioje daugiau kaip 1 000 lapų ataskaitoje išsamiai aptariami mokslinių tyrimų duomenys apie rūkymo ir tam tikrų ligų ryšį. Ataskaitoje daroma išvada, kad moksliškai yra pagrįsta, jog nikotinas sukelia priklausomybę, rūkymas yra stiprus vėžio, kvėpavimo sistemos ligų, širdies ir kraujagyslių ligų, akių ligų veiksnys, gali sukelti komplikacijas nėštumo metu, neigiamai veikti vaisingumą, komplikuoti cukrinio diabeto eigą, sukelti kitus sveikatos sutrikimus⁵.

Minėtą direktyvą įgyvendinančiomis Lietuvos Respublikos tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymo nuostatomis reikalaujama, kad tabako gaminių pakuotės būtų pažymėtos tokiais iškalbingais užrašais: rūkymas – 9 iš 10 susirgimų plaučių vėžiu priežasčių; rūkymas sukelia burnos ir gerklės vėžį; rūkymas kenkia plaučiams; rūkymas sukelia širdies priepuolius; rūkymas sukelia insultą ir negalią; dėl rūkymo kemšasi arterijos; rūkymas didina pavojų apakti; rūkymas kenkia dantims ir dantenoms; rūkymas gali nužudyti jūsų negimusį kūdikį; tavo išpučiami dūmai kenkia vaikams, šeimai ir draugams; rūkymas mažina vaisingumą; rūkymas didina impotencijos riziką⁶.

3 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/37/EB 2001 m. birželio 5 d. dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, suderinimo // Oficialusis leidinys L 194, 18/07/2001, p. 0026-0035.

4 U.S. Department of Health and Human Services. The Health Consequences of Smoking: 50 Years of Progress. A Report of the Surgeon General. Atlanta, GA: U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health, 2014. Printed with corrections, January 2014.

5 Ten pat.

6 Lietuvos Respublikos tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymas // Žin., 1996-02-07, Nr. 11-281.

Plataus vartojimo prekė, kenkianti žmonių sveikatai, suprantama, negali neturėti ir socialinių, ekonominių padarinių, susijusių su visuomenės išlaidomis rūkymo sukeltoms ligoms gydyti, nuostoliais, susijusiais su rūkymo sukkelto asmenų nedarbingumu, ir pan.

Net ir akivaizdus produkto žalingumas sveikatai, žinoma, savaime nereiškia, kad jis yra draustinas. Kiekvienas žmogus yra savo sveikatos ir gyvybės šeimininkas, tad turi teisę kenkti sau, vartoti sveikatai daugiau ar mažiau kenksmingus produktus. Drausti ar nedrausti, riboti ar neriboti tam tikro produkto vartojimą yra politiniai sprendimai.

Kita vertus, Lietuvos Respublikos politinis sprendimas yra aiškus. Lietuvos Respublika, ratifikuodama PSO Tabako kontrolės konvenciją, būdama Europos Sąjungos nare (kuri taip pat yra PSO Tabako kontrolės konvencijos dalyvė), prisijungė prie šių organizacijų politikos – riboti ir taip mažinti tabako gaminių vartojimą.

PSO Tabako kontrolės konvencijos 3 straipsnyje yra iškeltas tikslas „nuolat ir sparčiai mažinti tabako vartojimą bei priverstinį kvėpavimą tabako dūmais, kad apsaugotų dabartinę ir būsimąsias kartas nuo kenksmingo tabako vartojimo ir priverstinio kvėpavimo tabako dūmais poveikio sveikatai ir aplinkai bei socialinių ir ekonominių pasekmių“. Taigi ne tik nelegali tabako gaminių apyvarta yra mažintina ir ilgainiui eliminuotina. Tai pasakytina ir apie teisėtą tabako gaminių apyvartą.

Pažymėtina, kad Lietuvos įstatymų leidėjo pozicija, išreikšta Baudžiamajame kodekse, yra prieštaringa. Įstatymų leidėjas atsakomybę tiek už tabako gaminių, tiek už kitų narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrabandą numatė tame pačiame straipsnyje (BK 199 straipsnis). Vertinant šių medžiagų pobūdį ir poveikį sveikatai, toks žingsnis laikytinas nuosekliu. Kita vertus, šis straipsnis yra skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai ekonomikai ir verslo tvarkai“, kuriame numatyta nusikalstamų veikų pagrindinis objektas turėtų būti skyriaus pavadinime nurodytos vertybės. Narkotinių ir psichotropinių kontrabanda pirmiausia kelia grėsmę žmonių sveikatai, visuomenės saugumui, o jos žala ekonomikai yra tik išvestinė. Tad šio nusikaltimo vieta BK parinkta ne labai vykusiai. Tabako gaminių apyvarta daro žalą analogiškomis vertybėms, kaip ir narkotinių medžiagų apyvarta, tad išsakyta kritika dėl nusikaltimo kriminalizavimo vietos BK iš dalies galioja ir tabako gaminių kontrabandai. Kita vertus, tabako pramonė, kitaip nei kitos narkotinių medžiagų pramonės, nėra uždrausta ir su ekonomika bei verslo tvarka

turi glaudesnę ryšį. Dėl to cigarečių kontrabanda, kitaip nei narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrabandos, kenkia kai kurių legalių tabako gamintojų ir platintojų verslo interesams, kartu daro žalą valstybės ir Europos Sąjungos biudžetui.

Tegu tabakas sukeltų priklausomybę ir kenkia žmonių sveikatai, valstybė iš teisėtos tabako gaminių apyvartos gauna daug mokesčių pajamų. 2015 metų duomenimis, Lietuvoje cigarečių fabriką turintis gamintojas buvo antras didžiausias mokesčių mokėtojas Lietuvoje (sumokėjo 188,1 mln. Eur)⁷. Iš viso už cigaretes 2015 m. buvo sumokėta 260 mln. Eur akcizas⁸. Tai sudarė beveik ketvirtį viso per 2015 metus surinkto akcizo, apie 5,1 proc. visų Valstybinės mokesčių inspekcijos (toliau – VMI) surinktų mokesčių tais metais ir apie 4,8 proc. visų VMI administruojamų valstybės pajamų⁹. Ar tai reikšminga, ar ne pernelyg reikšminga suma valstybei, ar dėl geresnės visuomenės sveikatos galima būtų visiškai atsisakyti šių biudžeto įplaukų, yra, kaip minėta, politiniai, pilietiniai ir sisteminiai klausimai, turintys įvairių dedamųjų.

Svarbu pažymėti, kad valstybė apmokestina cigaretes ne (vien) tik tam, kad gautų įplaukų į biudžetą. Cigarečių apmokestinimu akcizo ir kitais mokesčiais (šiuo metu sudarančiais 75 ar daugiau procentų nuo mažmeninės cigarečių kainos), jų nuolatiniu didinimu, be kita ko, pirmiausia siekiama mažinti cigarečių paklausą, o ne didinti biudžetines pajamas. PSO Tabako kontrolės konvencijos 6 straipsnyje pažymima, kad Šalys pripažįsta, jog kainos ir mokesčiai yra veiksminga bei svarbi tabako vartojimo įvairiuose gyventojų sluoksniuose, ypač tarp jaunimo, mažinimo priemonė. Tarybos direktyvos Nr. 2011/64/ES dėl akcizų, taikomų apdorotam tabakui, struktūros ir tarifų preambulėje teigiama, kad „apmokestinimo lygis yra pagrindinis veiksnys, kuris daro įtaką tabako produktų kainoms, o tai atitinkamai turi įtakos vartotojų rūkymo įpročiams. Ten pat teigiama, kad Sąjungos teisės aktai, reguliuojantys su tabako produktais susijusius mokesčius klausimus, turi užtikrinti tinkamą vidaus rinkos veikimą ir kartu aukštą sveikatos apsaugos lygį, kaip reikalaujama Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 168 straipsnyje, atsižvelgiant į tai, kad tabako produktai gali labai pakenkti sveikatai

7 Valstybinė mokesčių inspekcija „Daugiausiai pajamų mokesčio sumokantys mokesčių mokėtojai“, 2017-02-03.

8 Valstybinės mokesčių inspekcijos Akcizų administravimo departamento pateikta informacija.

9 Valstybinės mokesčių inspekcijos administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga. 2015 m. lapkritis.

ir kad Sąjunga yra PSO Tabako kontrolės pagrindų konvencijos Šalis“. Taigi neteisėta cigarečių apyvarta yra ne tik daroma žala valstybės biudžetui išvengiant mokesčių mokėjimo. Ko gero, reikšmingesne laikytina žala sveikatai dėl cigarečių rūkymo ir priklausomybės nuo nikotino, kuri didinama neteisėtais būdais apeinant tabako paklausą mažinančius ribojimus (pvz., pardavimo vietų ir būdų ribojimus, asmenų (nepilnamečių), kuriems leidžiama parduoti tabako gaminius, ribojimus, cigarečių pakelių ženklavimo reikalavimus nurodant tabako žalą sveikatai, ir vieną pagrindinių ribojimų – mokesčiais pakeltą cigarečių kainą).

Kita vertus, viešojoje erdvėje esama nuomonų, kurių šalininkai susitelkia išimtinai į cigarečių kontrabandos ekonominį efektą (žalą legaliems cigarečių gamintojams) ir fiskalinį aspektą (žalą valstybės biudžetui). Atitinkamai yra siūlomos priemonės, kurios galbūt ir sumažintų kontrabandinių cigarečių apyvartos mastus (ir jų srautus atitinkamai), tačiau tai būtų pasiekta didinant legalių tabako gaminių prieinamumą ir atitinkamai šių sveikatai kenksmingų gaminių vartojimą, kitaip tariant – bloginant žmonių sveikatą. Turimi galvoje siūlymai nedidinant ar mažinant cigarečių apmokestinimą (akcizus) sumažinti cigarečių kontrabandos srautus.

Antai dar 2008 metais tuometinis finansų ministras R. Šadžius kartu su kitais Baltijos šalių ministrais buvo prieš akcizų tabako gaminiams didinimą: „Nuo kitų metų mes esame priversti didinti tabako gaminių akcizą, nes tai numatyta mūsų stojimo sutartyje. Tačiau išaugusios legalių gaminių kainos lems ir tam tikrą kontrabandos suaktyvėjimą. (...) Mūsų bendra nuomonė yra, kad ES mastu neturėtų būti šalims narėms diktuojama, kaip didinti akcizus.“¹⁰ Tų pačių metų spalį ir Lietuvos Laisvos rinkos institutas paskelbė savo nuomonę šiuo klausimu: „Siūlome nepritari didinti minimalų akcizo dydį nuo 64 iki 90 eurų 1000-čiui cigarečių, kadangi siūlomas akcizų kėlimas Lietuvoje būtų žalingas: tik maža dalimi sumažintų vartojimą, didintų kontrabandą, mažintų potencialias biudžeto pajamas, mažintų vartotojų perkamąją galią bei didintų infliaciją.“¹¹ 2013 m. Laisvos rinkos instituto „deimantinio“ rėmėjo

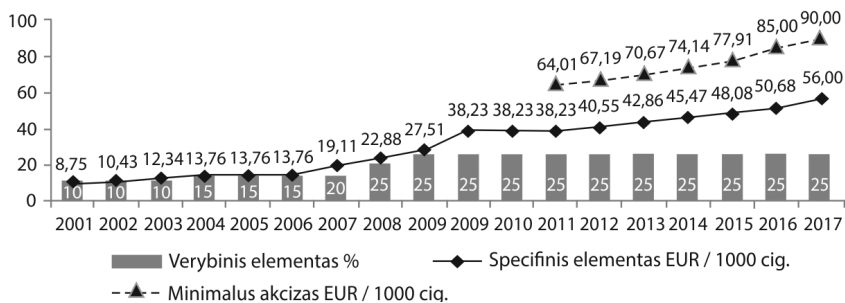
10 Baltijos šalių ministrai nepritaria idėjoms iki 2015 m. didinti tabako ir degalų akcizus // Delfi.lt, 2008 m. rugsėjo 5 d.

11 Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Pozicija. „Dėl Europos Komisijos siūlymo didinti akcizus apdorotam tabakui“, 2008-10-24. Pažymėtina, kad analogišką poziciją prieš minimalių akcizo mokesčių nustatymą ar net prieš akcizo mokesčius apskritai LLRI kartojė ir vėliau: Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Pozicija. „Kaip stabdyti kontrabandą bei nelegalių prekių apyvar-

„Philip Morris Baltic“ generalinė direktorė Ch. Schwall taip pat viešai pareiškė esanti prieš akcizų didinimą, pabrėždama nelegalios rinkos augimo ir kartu legalios tabako rinkos susitraukimo grėsmę: „Pastebėjome, kad kai pastarąjį kartą Lietuvoje buvo padidinti tabako akcizai, legali rinka smarkiai sumažėjo, o nelegalių prekių padaugėjo dvigubai. (...) Jei akcizai būtų didinami dar labiau, gamintojams tai turėtų dramatiškų pasekmių.“¹²

Buvęs finansų ministras ir tabako fabriko atstovė apie akcizų reikšmę visuomenės sveikatos apsaugai net neužsiminė, o Laisvosios rinkos institutas akcizų didinimo poveikį mažinant rūkymo paplitimą sumenkino, nors daugybės mokslinių tyrimų išvados teigia priešingai, ir tai įtvirtinta minėtuose pasaulinio ir europinio lygio dokumentuose.

Cigaretėms taikomas akcizas bent nuo 2001 metų Lietuvoje didėjo nuolat – kasmet, išskyrus 2005, 2006, 2010 ir 2011 metus, o 2009 metais cigarečių akcizas didintas net du kartus ir nemažai.

1.1 pav. Cigarečių akcizas Lietuvoje¹³

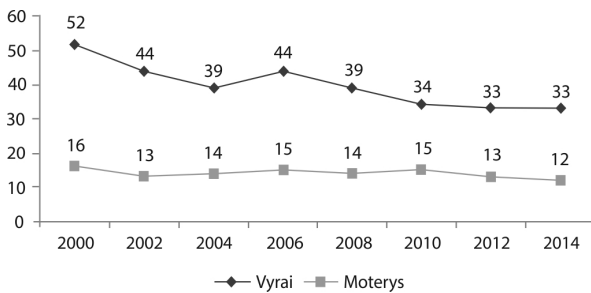
Matyti, kad cigarečių akcizas didėjo ne tik nuolat, bet ir labai smarkiai. Vien 2011–2017 metais minimalus akcizas tūkstančiui cigarečių padidėjo 40 proc., o per pastaruosius 17 metų specifinis elementas išaugo 6,4 karto, vertybinis – 2,5 karto.

ta“, 2010-09-10; Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Pozicija dėl ES privalomų minimalių akcizo mokesčių taikymo, 2015-12-18.

12 Rūkaliams tabako gamintojai siūlo alternatyvą // Lietuvos žinios, 2013-06-07.

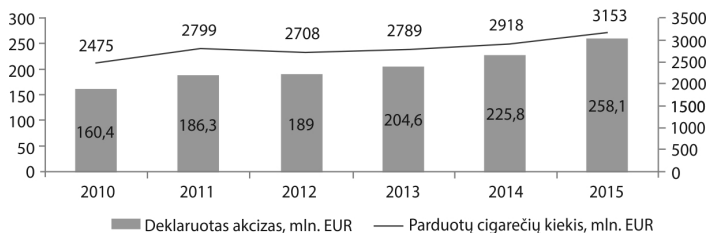
13 Parengta pagal Akcizų įstatymo 2000–2016 metų redakcijas. Cigaretės apmokestinamos taikant kombinuotąjį akcizų tarifą. Jį sudaro specifinis (eurais už 1000 cigarečių) ir vertybinis (procentais nuo didžiausios mažmeninės kainos) elementai.

Dabar iš laiko perspektyvos galime pažvelgti į minėtus teiginius. Pavyzdžiui, ar smarkiai kylant cigarečių akcizui kito rūkymo paplitimas Lietuvoje? Nors kiek tiksliau išmatuoti rūkymo paplitimą ir juo labiau, manytina, daryti kokias nors pagrįstas išvadas dėl vieno veiksnio (pvz., akcizų didėjimo) įtakos šiam daugelio veiksnių (sveikos gyvensenos populiarėjimo, nerūkymo kampanijų, rūkalų reklamos uždraudimo ir dar daug kitų) veikiamam reiškiniui sunku. Galime tik pasakyti, kad, vieno iš tyrimų duomenimis, pastaraisiais metais Lietuvoje smarkiai mažėjo vyrų rūkymo paplitimas, o moterų – išliko stabilus, tik šiek tiek mažėjantis. Neatmestina, kad aiškios moterų rūkymo mažėjimo tendencijos galėjo nebūti dėl ir taip ganėtinai mažo rūkymo paplitimo tarp moterų laikotarpio pradžioje, taip pat dėl vis dažnesnio emancipuotos moters elgesio modelio.

1.2 pav. Kasdien rūkančių 20–64 metų amžiaus gyventojų dalis (proc.)¹⁴

Ar biudžeto pajamos iš cigarečių akcizų ir teisėti cigarečių pardavimai mažėjo smarkiai didėjant akcizui?

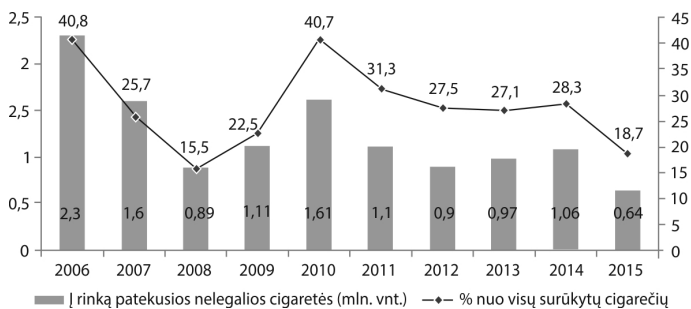
1.3 pav. Deklaruotas cigarečių akcizas ir parduotų cigarečių kiekiai¹⁵

14 Lietuvos statistikos departamentas. Gyventojai ir socialinė statistika. Alkoholio, tabako vartojimas ir padariniai. Kasdien rūkančių 20–64 metų amžiaus gyventojų dalis.

15 Parengta pagal Valstybinės mokesčių inspekcijos pateiktus duomenis.

Matome, kad per laikotarpį, kuriuo minimalus akcizas, taikomas cigaretėms, padidėjo 40 proc. (2011–2015 m.), biudžeto pajamos iš akcizo už cigaretes padidėjo beveik tiek pat – 38,5 proc., teisėti pardavimai ne mažėjo, o didėjo 12,6 proc.¹⁶

Ar smarkiai didinant **akcizą** padidėjo kontrabandinių cigarečių vartojimas? Nelegalių cigarečių rūkymo rodikliai priklauso nuo daugelio susijusių aplinkybių, kai kurias iš jų aptarsime kitame skyriuje. Laikas parodė, kad tiesioginės priklausomybės tarp akcizų didėjimo ir kontrabandinių cigarečių vartojimo didėjimo, bent jau mūsų turimais duomenimis, nebuvo. Nuolat didėjant akcizui, nelegalių cigarečių vartojimas ir didėjo, ir krito. Antai 2011–2015 metais, vieno tyrimų duomenimis, cigarečių akcizui šoktelėjus 40 proc., nelegalių cigarečių suvartojimas sumažėjo 2,5 karto.

1.4 pav. Nelegalių cigarečių vartojimas Lietuvoje¹⁷

1.2 Kai kurie socialiniai neteisėtos cigarečių apyvartos veiksniai

Neatlikus originalaus, plataus ir išsamaus tyrimo, kažin ar galima pretenduoti į išsamią ir pagrįstą sociologinę socialinių reiškinių analizę, juolab neteisėtų socialinių reiškinių, kurie apskritai yra labai ribotai pažinūs. Duomenų trūkumas, įvairių antrinių šaltinių metodologiniai

16 Atitinkamai gamintojams dramatiškų pasekmių, kurias prognozavo tabako fabrikus valdančios įmonės vadovė, nebuvo. „Philip Morris Lietuva“ nežlugo, o tęsia savo labai pelningą veiklą. 2012–2015 metais ji gavo nuo 7,1 iki 9 mln. eurų pelno, o po 2015 metais įvykdytos plėtros gamyklos plotas padidėjo 1200 kv. m, gamybos pajėgumas – 40 proc., žr. „PhilipMorris“ plečia gamybą Lietuvoje // Verslo žinios, 2016-10-28.

17 KPMG. Project SUN: A Study of the Illicit Cigarette Market in the European Union, Norway and Switzerland. 2015, p. 86.

skirtumai ir kiekvieno iš jų metodologinis ribotumas leidžia susidaryti tik labai apytikrą ir fragmentišką vaizdą. Juo labiau kad neteisėta cigarečių apyvarta, kaip ir kiti socialiniai reiškiniai, yra kompleksiskai veikiami įvairių veiksnių (galinčių veikti skirtingomis kryptimis), tad daryti išvadas apie šių veiksnių poveikį reikia labai atsargiai. Šiame skyrelyje toliau tikrinsime ankstesniame skyriuje pradėtą hipotezes apie galimus socialinius neteisėtos cigarečių apyvartos (konkrečiai – nelegalių cigarečių vartojimo) veiksnius nepretenduodami į griežtus atsakymus, o greičiau mėgindami išvystyti, ar yra bent koks pagrindas hipotezes laikyti atitinkančiomis tikrovę.

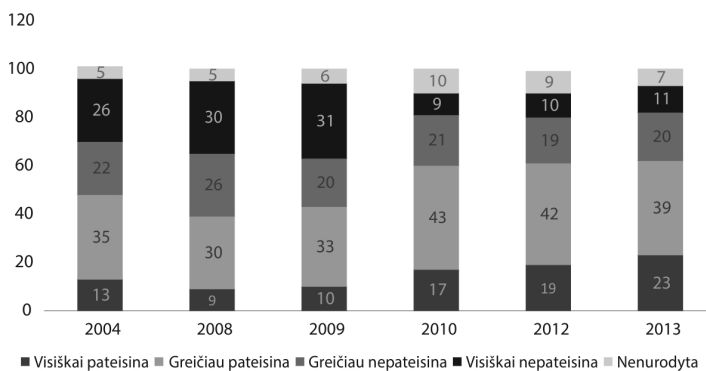
Neteisėtos cigarečių apyvartos Lietuvoje atspirties taškas – turimi duomenys iš KPMG SUN projekto, paremto daugiausia gamintojų duomenimis apie cigarečių pardavimus Lietuvoje bei „tuščių pakelių“ tyrimais (žr. 1.4 pav.). Šiame skyrelyje daugiausia dėmesio skirsime lokaliajai, „lietuviškajai“, cigarečių apyvartai, „lietuviškiesiems“ nelegalių cigarečių vartojimo ypatumams.

Remiantis 1.4 paveikslu, nelegalių cigarečių vartojimas 2006–2015 metais turėjo tendenciją mažėti ir netgi labai smarkiai (apie 75 proc. – nuo 2,3 iki 0,64 mlrd. cigarečių). Kita vertus, šis mažėjimas nebuvo visiškai nuoseklus, matome dvejų metų – 2009–2010 – laikotarpį, kai nelegalių cigarečių vartojimas labai smarkiai didėjo (per šiuos porą metų vartojimas padidėjo 81 proc. – nuo 0,89 iki 1,61 mlrd.).

Kokie veiksniai gali daryti įtaką nelegalioje apyvartoje esančių cigarečių vartojimui? Pirmiausia, manytina, neatmestina rūkymo paplitimo dinamika. Kaip matyti iš 1.2 paveikslo, Lietuvoje rūko vis mažiau (daug mažiau) vyrų, o moterų rūkymo rodikliai yra daugiau mažiau stabilūs. Logiška, kad mažėjant rūkorių mažėja ir cigarečių paklausa, manytina, tiek legalių, tiek nelegalių. Rūkymo prevencijos priemonės, mažinančios tabako produkcijos patrauklumą ir prieinamumą, yra nukreiptos į legalią tabako produkciją (nelegali produkcija ne reguliuojama, o draudžiama ir sulaukčius naikinama), tad legaliam segmentui, manytina, poveikis turėtų būti stipresnis. Bet neatmestina, kad bendro rūkančiųjų skaičiaus mažėjimas, pradedančiųjų rūkyti skaičiaus mažėjimas mažina ir nelegalių cigarečių vartojimą.

Kitas veiksnys, galintis veikti nelegalios cigarečių rinkos mastą, yra gyventojų tolerancija šešėliniam verslui. Vertindami šį veiksnių, pasiremsime Lietuvos laisvosios rinkos instituto nuo 2004 metų atliekamais gyventojų

požiūrio į kontrabandą ir nelegalių prekių vartojimo tyrimais. Pažymėtina, kad 2004–2008 metais apklaustų Lietuvos gyventojų dalis, visiškai ar iš dalies pateisinanti nelegalių prekių vartojimą, mažėjo nuo 48 iki 39 proc. (žr. 1.5 pav.). Ši tendencija atitinka nelegalių cigarečių vartojimo mažėjimo tendenciją 2006–2008 metais (žr. 1.4 pav.). Koreliacija matoma ir vėliau. 2008–2010 metais pateisinančių nelegalių prekių vartojimą respondentų dalis didėjo nuo 39 iki net 60 proc. Tuo pačiu laikotarpiu matome ir labai didelį nelegalių cigarečių vartojimo šuolį. Tiesa, nuo 2010 metų koreliacija nutrūksta. 2010–2013 metais nelegalių cigarečių vartojimas labai sumažėja, tačiau respondentų, toleruojančių nelegalių prekių vartojimą, dalis išlieka beveik nepakitusi, ši tolerancija netgi šiek tiek didėja.

1.5 pav. Cigarečių, alkoholio ir kuro kontrabandos ir nelegalių prekių vartojimo vertinimas (proc.), 2004–2013 m.¹⁸

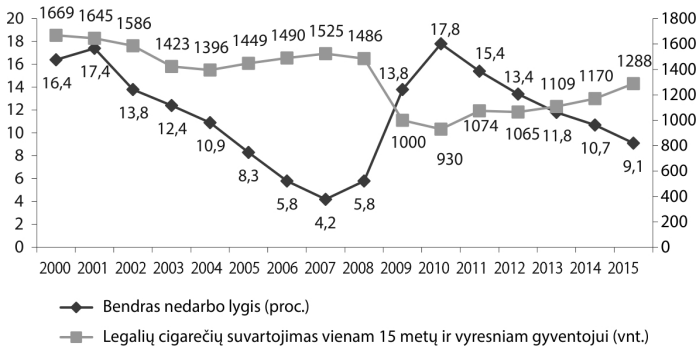
Yra tam tikrų prielaidų manyti, kad nelegalios tabako produkcijos vartojimui reikšmės turi ir ekonominiai veiksniai. Suprantama, mažesnė nelegalių cigarečių kaina yra akivaizdus ekonominis akstinas įsigyti ir rūkyti nelegalias cigaretes. Nuolat ir labai smarkiai didėjantys mokesčiai legaliai tabako produkcijai šį akstiną, manytina, tik didina. Tačiau, kaip žinoma, tiek tam tikras žmonių mentalitetas, tiek teisinės atsakomybės bei institucinės kontrolės priemonės, nelegalių cigarečių prieinamumo mažinimas šį akstiną slopina. Kaip matyti iš 1.1 ir 1.4 paveikslų, tiesioginės nelegalių cigarečių paklausos ir legalių cigarečių kainų (mokesčių

18 Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Gyventojų požiūrio į kontrabandą ir nelegalių prekių vartojimą tyrimo rezultatai, 2010-06-07; Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Gyventojų požiūrio į kontrabandą ir nelegalių prekių vartojimą tyrimas 2013.

cigaretėms) didėjimo priklausomybės nenustatyta. Tačiau neatmestina, kad ekonominis sunkmetis gali paveikti šią motyvacinę pusiausvyrą ir dalį asmenų pastumdėti rinktis nelegalią produkciją.

Analizuodami Statistikos departamento pateikiamus duomenis, pastebėjome atvirkštinę koreliaciją tarp nedarbo lygio ir legalių tabako gaminių vartojimo, taip pat tiesioginę sąsają tarp bendrojo vidaus produkto (BVP) lygio šalyje ir legalios tabako gaminių paklausos.

Iki 2007 m. nedarbo lygio ir legalių tabako gaminių suvartojimo vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui koreliacija beveik nepastebima. Tačiau nuo 2008 m. ji tapo akivaizdi. Ekonominio sunkmečio laikotarpiu Lietuvoje itin sparčiai pradėjo didėti nedarbo lygis – nuo 5,8 proc. 2008 m. iki 17,8 proc. 2010 m. Tuo pačiu laikotarpiu itin sparčiai mažėjo legalių cigarečių suvartojimas – nuo 1486 vnt. vienam gyventojui 2008 m. iki 930 vnt. 2010 m. Nuo 2010 m. nedarbo lygis tolygiai kiekvienais metais mažėja. Šiuo laikotarpiu didėja ir legalių cigarečių suvartojimas (žr. 1.6 pav.).

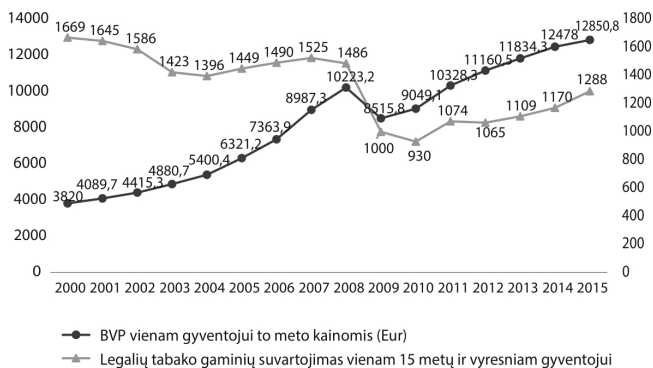

1.6 pav. Nedarbo lygis (proc.) ir legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui, 2000–2015 m.¹⁹

Lyginant BVP rodiklį, tenkantį vienam gyventojui, ir legalių tabako gaminių suvartojimą, ryškių koreliacijų iki 2008 m. nepastebima. Nuo 2008 m., BVP rodikliui pradėjus mažėti, staigiai ėmė mažėti ir legalių tabako gaminių suvartojimas. Nuo 2010 m. BVP rodiklis nuolat didėjo, tuo metu laipsniškai pradėjo didėti ir legalių cigarečių suvartojimas (žr. 1.7 pav.).

19 Lietuvos statistikos departamentas. Gyventojai ir socialinė statistika. Gyventojų užimtumas ir nedarbas. Metiniai darbo jėgos, užimtumo ir nedarbo rodikliai. Nedarbo lygis pagal amžiaus grupes; Lietuvos statistikos departamentas. Gyventojai ir socialinė statistika. Alkoholio, tabako vartojimas ir padariniai. Legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui. Legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui.

1. Cigaretės kaip specifinė prekė ir svarbesni nelegalios cigarečių apyvartos veiksniai

1.7 pav. BVP vienam gyventojui to meto kainomis (Eur) ir legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui, 2000–2015 m.²⁰

Žinoma, būtų per drąsu iš legalių cigarečių suvartojimo pokyčių ir jų veiksnių analizės daryti tiesiogines išvadas apie nelegalių cigarečių vartojimą (tik su priešingu ženklu) ir, vien remiantis šiais duomenimis, konstatuoti nedarbo ir BVP lygio koreliacijas su nelegalios produkcijos vartojimu (esą, jei legalių cigarečių vartojimas sunkmečiu mažėja, tai nelegalių didėja). Būtina turėti galvoje, kad dalis legalių cigarečių rūkorių dėl ekonominių priežasčių galėjo apskritai mesti (ar nepradėti) rūkyti (apie tai liudija ir vis mažėjantis rūkymo paplitimas). Deja, kiekybiškai beveik neįmanoma įvertinti, kiek legalių cigarečių vartojimo sumažėjimą lėmė rūkančiųjų skaičiaus sumažėjimas. Šiaip ar taip akivaizdu, kad priklausomybės nikotinui nėra taip lengva atsikratyti, ir mažai tikėtina, kad gana staigus legalaus tabako vartojimo sumažėjimas galėjo įvykti vien dėl to, kad dalis rūkorių atsisakė šio brangaus žalingo įpročio. Juo labiau kad mūsų turimi tyrimų duomenys rodo, jog būtent tais metais, kai kilo nedarbo lygis, krito BVP rodiklis, o legalių cigarečių vartojimas staigokai sumažėjo, nelegalių cigarečių vartojimas labai smarkiai padidėjo (žr. 1.4 pav.).

Kita vertus, norėtūsi užbėgti už akių tam, kad būtų pernelyg sureikšmintas ekonominės padėties šalyje įtaka nelegalių cigarečių vartojimo

20 Lietuvos statistikos departamentas. Ūkis ir finansai. Bendrasis vidaus produktas, tenkantis vienam gyventojui. Bendrasis vidaus produktas, tenkantis vienam gyventojui (metiniai duomenys); Lietuvos statistikos departamentas. Gyventojai ir socialinė statistika. Alkoholio, tabako vartojimas ir padariniai. Legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui. Legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui.

paplitimui. Laikantis tokio požiūrio, būtų galima manyti, kad nelegalių cigarečių vartojimas turėtų būti skurdesnių valstybių „rykštė“, o socialiai ir ekonomiškai labiau išsivysčiusiose valstybėse tai turėtų būti retas reiškinys. Tačiau duomenys to nepatvirtina. Tarp Europos Sąjungos valstybių, kuriose nelegalių cigarečių vartojimas yra santykinai labiausiai paplitęs (sudaro 15 ir daugiau procentų nuo visų surūkomų cigarečių), šalia skurdesnių (Rumunijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos) rikiuojasi Norvegija, Jungtinė Karalystė, Airija, Graikija, (žr. 1.1 lentelę kitame skyriuje). Tarp valstybių, kuriose nelegalūs rūkalai sudaro daugiau kaip 10 procentų, patenka Švedija, Prancūzija, Suomija, Estija, Bulgarija. Užtat Čekijoje, Slovakijoje, Kroatijoje, kaip ir Danijoje, Belgijoje, Austrijoje nelegalios cigaretės sudaro mažiau kaip 5 procentus visų surūkomų cigarečių, nors jų socialinė ir ekonominė pažanga yra skirtinga.

Mėginant paaiškinti nelegalių cigarečių vartojimo lygio skirtumus šiose valstybėse, taip pat ir Lietuvoje, reikia prisiminti ir nelegalių cigarečių pasiūlos veiksni. Kaip bus išsamiai išdėstyta kitame skyriuje, didžiausia nelegalių (pigų) cigarečių pasiūla atsiranda tose valstybėse, kuriose yra nemaža rinka ir didžiausias legalių cigarečių apmokestinimas (Norvegijoje, Jungtinėje Karalystėje, Airijoje). Tai sudaro prielaidas organizuotiems nusikaltėliams maksimizuoti pelną. Į šias valstybes nusi-driekia nelegalių cigarečių tiekimo maršrutai. Nelegalios cigaretės plačiai paplitusios ir tose valstybėse, kurios yra lengviau pasiekiamos nelegalių rūkalų gabentojams, nes ribojasi su itin menko cigarečių apmokestinimo valstybėmis, kuriose, be to, dirba atsakingos verslo politikos nepaisantys tabako fabrikai (t. y. su Baltarusija, Rusija, Ukraina). Tokios valstybės kaip tik yra Latvija, Lietuva, Rumunija.

Nelegalių cigarečių paplitimui gali turėti įtakos didėjantis minėtų tabako fabriku gamybos mastas, didinantis galimybes tiekti pigias nelegalias cigaretes. Priešinga kryptimi veikiančiu neteisėtos cigarečių apyvartos dinamikos veiksniu, turinčiu didelę reikšmę šių prekių pasiūlai, laikytinas valstybių teisėsaugos institucijų pajėgumų lygis, jų stiprinimas, sėkmingos operacijos likviduojant iš nelegalios cigarečių apyvartos besipelnančias (stambias) grupuotes, atskleidžiant neteisėto pažeidėjų veikimo modelius, korupcijos paplitimo lygis. Šiuos veiksnius išsamiai aptarsime tolesniuose skyriuose.

1.3. Nelegalios cigarečių apyvartos tarptautinio lygmens veiksniai

Cigarečių pasaulis, kaip ir pasaulis apskritai, turi savo „makro-“ ir „mikrokosmosą“. Cigaretės konkretaus asmens gyvenime, cigarečių apyvartą konkrečiame Lietuvos kaime, miestelyje ar rajone būtų galima priskirti prie „mikrokosmoso“. „Makrokosmosui“ galima būtų priskirti tarptautinę (europinę ir pasaulinę) cigarečių rinką, kurioje keliauja didieji tarptautiniai cigarečių srautai.

Muitinės kriminalinės tarnybos turimais duomenimis, didžioji dalis į baudžiamosios atsakomybės sritį patenkančių (didelės vertės) neteisėtų cigarečių krovinių, kurie atgabenami į Lietuvos teritoriją, yra skirti anaipol ne Lietuvos, o daugiausia Šiaurės Europos ar Vakarų Europos rinkai, kur tabako mokesčiai ir atitinkamai legalių cigarečių kainos yra pačios didžiausios, o mokesčių nemokantys neteisėti cigarečių importuotojai ir platintojai gali uždirbti didžiausią pelną. Dideli mokesčiai už cigaretes, sudarantys 70–86 proc. cigarečių mažmeninės kainos, sukuria milžinišką nelegalaus pelno potencialą nelegalios cigarečių apyvartos organizatoriams. Manytina, kad didelis cigarečių apmokestinimas ir atitinkamai nelegalios cigarečių apyvartos pelningumas yra pagrindinė nelegalios cigarečių apyvartos varomoji jėga. Kitas svarbus šio nelegalaus reiškinių veiksnys, turintis tarptautinį elementą, yra stambiųjų tabako kompanijų komercinė (eksporto) politika. Didelio apmokestinimo šalys yra cigarečių kelio pabaiga, o tabako kompanijos yra šio kelio pradžia.

1.3.1. Cigarečių apmokestinimas Europos valstybėse ir nelegalių cigarečių gabenimo kryptys

Lietuva 2017 metams padidino minimalų cigarečių akcizą iki 90 Eur 1 000 cigarečių (1,80 Eur pakeliui) ir taip pasiekė minimalų cigaretėms taikomo akcizo dydį, reikalaujamą direktyvos 2011/64/ES dėl akcizų, taikomų apdorotam tabakui, struktūros ir tarifų 10 straipsnyje. Kaip matome iš 1.1 lentelės, net ir po to, kai per pastaruosius septynerius metus akcizas Lietuvoje buvo padidintas 40 proc., o per pastaruosius 17 metų – daugiau kaip šešis kartus, esame viena mažiausiai cigaretes apmokestinanti valstybė Europos Sąjungoje.

1.1 lentelė. Cigarečių apmokestinimas, kainos ir nelegalių cigarečių rūkymo paplitimas Europoje^{21 22 23 24}

Valstybė	Minimalus vieno cigarečių pakelio akcizas (Eur) ²¹	Mokesčių dalis nuo vidutinės cigarečių pakelio kainos (proc.) ²²	Vidutinė mažmeninė cigarečių pakelio kaina (Eur) ²³	Surūkomų nelegalių cigarečių dalis nuo visų surūkomų cigarečių (proc.) (2015) ²⁴
Norvegija	n/d	n/d	10,75	≥ 20
Jungtinė Karalystė	n/d	83,99	10,10	15–19,9
Airija	6,15	84,09	9,28	15–19,9
Prancūzija	4,20	80,82	6,75	10–14,9
Nyderlandai	3,63	78,51	5,94	5–9,9
Švedija	n/d	78,22	5,59	10–14,9
Belgija	3,24	77,53	5,51	< 5
Danija	n/d	78,90	5,49	< 5
Suomija	4,00	85,98	5,47	10–14,9
Vokietija	3,42	74,44	5,34	5–9,9
Malta	3,20	80,92	4,92	5–9,9
Italija	3,40	76,73	4,66	5–9,9
Liuksemburgas	2,28	69,61	4,50	5–9,9
Austrija	2,70	77,79	4,48	< 5
Ispanija	2,57	78,82	4,44	5–9,9
Kipras	2,43	76,09	4,21	5–9,9
Portugalija	2,66	78,05	4,15	< 5
Graikija	2,35	83,85	3,71	15–19,9
Slovėnija	2,12	78,43	3,51	5–9,9
Vengrija	1,79	75,93	3,38	5–9,9
Rumunija	1,89	76,13	3,15	15–19,9
Lenkija	1,95	81,21	3,13	15–19,9

21 Europos Komisijos parengti duomenys apie tabako mokesčius valstybėse narėse (2016 m. liepos 1 d. duomenys): ExciseDutyTables, Part III – ManufacturedTobacco, Ref. 1047, July 2016 // European Commission Directorate – General Taxation And Customs Union IndirectTaxation and Tax administration Indirect taxes other than VAT.

22 Ten pat.

23 KPMG. Project SUN: A Study of the Illicit Cigarette Market in the European Union, Norway and Switzerland. 2015, p. 15.

24 Ten pat, p. 10.

1. Cigaretės kaip specifinė prekė ir svarbesni nelegalios cigarečių apyvartos veiksniai

Slovakija	1,82	79,30	3,12	< 5
Estija	1,94	84,45	3,07	10–14,9
Kroatija	1,69	78,09	3,00	< 5
Čekija	1,85	79,05	2,95	< 5
Latvija	1,87	81,26	2,86	≥ 20
Lietuva	1,70	78,95	2,60	15–19,9
Bulgarija	1,64	84,20	2,42	10–14,9
Rusija	0,66 ²⁵	n/d	0,83	n/d
Baltarusija	0,15–0,41 ²⁶	n/d	0,58	n/d
Ukraina	n/d	n/d	0,58	n/d

²⁵ ²⁶Kita vertus, apmokestinimo skirtumas tarp vienos mažiausiai Europos Sąjungoje cigaretės apmokestinančios valstybės ir jos Rytų kaimynių yra labai didelis (skaičiuotinas net ne procentais, o kartais) ir tikėtis, kad jis mažės, nėra labai realu. Rusijos įstatymo numatytas minimalus akcizas yra apie 2,7 karto mažesnis, o Baltarusijos įstatymo numatytas akcizas – 4–11 kartų mažesnis nei Lietuvoje. Tiek Rusija 2017–2019 metais, tiek Baltarusija 2017 metais planuoja didinti cigarečių apmokestinimą po 10 procentų per metus²⁷. Toks didinimas gali net minimaliai nesumažinti apmokestinimo atotrūkio, turint galvoje galimą Rusijos ir Baltarusijos rublio infliaciją ir šių valiutų bei euro kurso pokyčius, taip pat galimybę, kad Lietuva neapsistos ties minimalia minėtos direktyvos reikalaujama cigarečių apmokestinimo riba.

Anksčiau pateikta lentelė, be kitų dalykų, rodo, kuriose valstybėse pelno marža nelegaliems importuotojams (kontrabandininkams) yra didžiausia ir kur link krypta didieji cigarečių srautai (srautų kryptčiai taip pat svarbus rinkos dydis). Matome, kad, perkant cigaretes iš Baltarusijos, Rusijos ar Ukrainos, jas nelegaliai gabenant į Lietuvą ir čia pardodant daug mažesne nei rinkos kaina, pelno marža gali būti išpūdinama. Kartu akivaizdu, kad kelis kartus didesnis pelnas gali būti gaunamas

25 Rusijos Federacijos mokesčių kodekso 22 skyriaus 193 straipsnis, mokesčio tarifas 2017 metais, rublio ir euro oficialus kursas skaičiuotas 2017 m. sausio 20 d.

26 Baltarusijos mokesčių kodekso 1 priedo 9 punktas, mokesčio tarifas 1–3 kategorijos cigaretėms su filtru 2016 m. liepos 1 d. metams, Baltarusijos rublio ir euro oficialus kursas skaičiuotas 2017 m. sausio 20 d.

27 Rusijos Federacijos mokesčių kodekso 22 skyriaus 193 straipsnis; informacija apie Baltarusijos planus didinti mokesčius iš antrinio šaltinio – Какие ставки акцизов установят в 2017 году? // GB.BY, 2016-08-15, <https://www.gb.by/novosti/nalogi/kakie-stavki-aktsizov-ustanovyat-v-2017>.

kontrabandinės cigaretės parduodant didesnio cigarečių apmokestinimo Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse.

Vienoje vilkiko puspriekabėje ar 20 pėdų jūriniame konteineryje telpa apie 1000 dėžių rūkalų (50 000 blokų, 500 000 pakelių, 10 mln. cigarečių). Tokio krovinio rinkos vertė Jungtinėje Karalystėje gali būti 5 mln. Eur, bet, žinoma, juodojoje rinkoje yra mažesnė. Tabako fabrike „Neman“ toks kiekis (10 mln.) cigarečių „Minsk“ pagal 2016 metų gruodžio 1 d. patvirtintas kainas kainuoja 340 tūkst. Baltarusijos rublių, arba 166 tūkst. Eur²⁸. Eksportuojant cigaretes, Baltarusijoje tabako mokesčiai nemokami.

Sėkmingai sukūrus cigarečių gabenimo sistemą, apsiriboti vienu konteineriniu vilkiku, žinoma, nelabai apsimoka. Juolab kad galimą riziką – krovinio su cigaretėmis ir transporto priemonės sulaikymą – kompensuoja pelnas iš kitų, sėkmingai į paskirties vietą pristatytų krovinijų²⁹. Faktiškai šio „verslo“ vadovas rizikuoja tik krovinijų praradimu, nes cigarečių gabenimo sistema organizuojama taip, kad jos vadovams rizika būti demaskuotiems ir patrauktiems atsakomybėn būtų mažiausia.

Lietuva ir dėl rinkos mažumo, ir dėl palyginus menko cigarečių apmokestinimo (ir atitinkamai pelno maržų), kaip kontrabandinių cigarečių realizavimo rinka, „įdomi“ tik ne taip gerai organizuotiems ir pajėgiems (ryšių, finansų ir kitomis prasmėmis) smulkiems pažeidėjams. Tad Lietuvoje „nusėda“ (t. y. realizuojama) tik „vietinės reikšmės“ kontrabanda, kuri gabenama palygti nedideliais kiekiais ir kuriai užtenka žemesnio lygmens organizuotumo ir išteklių.

Vis dėlto Lietuva dėl savo geografinės ir politinės padėties (kaimynystė su Gardino tabako fabriku, išorinė Europos Sąjungos muitų siena) atsiduria ir didžiųjų tarptautinių cigarečių, skirtų nelegaliai parduoti, kelyje kaip tranzitinė valstybė. Tranzitas gali būti vykdomas dvejopai – neteisėtai įvežant (pvz., slepiant) cigaretes, t. y. kontrabanda, ir vadinamosios „baltosios kontrabandos“ būdu, kuris pagal krovinio dokumentus atrodo kaip visiškai legalus eilinis cigarečių tranzitas (baudžiamosios

28 ОАО «Гродненская табачная фабрика «Неман». Прейскурант на табачные изделия для резидентов (действует с 01.03.2017). <<http://tabak.by/partners/prays-listy/price3.pdf>>.

29 Europos Komisijos raporte nurodoma, kad kai kurie ekspertai vertina, kad apie nelegalių cigarečių yra sulaikoma apie 10 proc. Kartu Europos Komisijos raporto autoriai reiškia nuomonę, kad tokie vertinimai yra pernelyg optimistiniai. Žr. Europos Komisijos ataskaitą apie susitarimo su PMI įgyvendinimą: Commission staff working document, Technical assessment of the experience made with the Anti-Contraband and Anti-Counterfeit Agreement and General Release of 9 July 2004 among Philip Morris International and affiliates, the Union and its Member States // Brussels, 24.2.2016, SWD(2016) 44 final.

teisės terminais kalbant, tai neteisėtas prekių neišvežimas, numatytas BK 200 straipsnyje).

Muitinės kriminalinės tarnybos pareigūnai į cigarečių „baltosios kontrabandos“ reiškinį dėmesį atkreipė apie 2012–2013 metus. Koks yra „baltosios kontrabandos“ tikslas? Tikslas toks pats kaip ir visais neteisėtais cigarečių gabenimo atvejais – iš pigias cigaretes gaminančio fabriko, esančio už Europos Sąjungos ribų (pvz., Baltarusijoje), atgabenti cigaretes į kuo didesnio apmokestinimo ir gana daug vartotojų turinčią valstybę ir tai padaryti nuslepiant nuo paskirties valstybės mokesčius, t. y. siekiant, kad į šią valstybę cigaretės patektų be muitinės ir kitų institucijų žinios. Kitaip tariant, keliaudamos cigaretės turi dingti iš muitinės akiračio.

Kokius uždavinius sprendžia „baltoji kontrabanda“? Pirma – kiekiai. Tai metodas, leidžiantis gabenti itin didelius kiekius cigarečių – pilnus jūrinius kontenerius, pilnas vilkikų puspriekabes. Esant priedangai, kad krovinys legalus, nėra reikalo jo slėpti ir taip riboti jo kiekio. Tai leidžia siekti didžiausio pelno. Antra – rizikos mažinimas, atitolinimas. Labiausiai rizikuojama, kad krovinys bus sulaikytas muitinės pareigūnų, kroviui kertant išorinę Europos Sąjungos sieną. Vėliau prekes sekti laisvoje Europos Sąjungos prekių judėjimo erdvėje yra sunkiau, sulaikymo rizika daug mažesnė. „Baltosios kontrabandos“ būdu cigaretės per išorinę Europos Sąjungos sieną legaliai ir saugiai patenka į jos teritoriją. Trečia – papildomas pelnas. Įforminant legalaus cigarečių iš gamintojos šalies eksporto procedūrą, yra susigrąžinami (nemokami) tabako mokesčiai. Ketvirta – maskuojama, kad cigarečių gamintojas (o jei tai valstybinis fabrikas, pavyzdžiui, Gardino tabako fabrikas, tai ir valstybė) dalyvauja neteisėtoje cigarečių apyvartoje, saugomas esminis „verslo“ partneris, taip užtikrinant veiklos perspektyvą. Tabako fabrikas sudaro tarsi visiškausiai teisėtą cigarečių pardavimo sutartį, o cigaretės pagal visus teisės aktų reikalavimus išvežamos iš gamintojo šalies teritorijos (eksportuojamos).

„Baltąją kontrabandą“ sudaro keli etapai. Pirmas – legalus cigarečių tranzitinis importas į Europos Sąjungos valstybę (pvz., Lietuvą), cigarečių paskirties valstybe nurodant ne Europos Sąjungos narę. Cigaretės patenka į Europos Sąjungą nemokant jokių mokesčių. Pagal mokesčių teisę, tabako ir kitų prekių importo mokesčiai yra mokami prekių realizacijos valstybėje, o ne tranzitinėje valstybėje. Kaip cigarečių paskirties valstybė neretai nurodomos itin korumpuotos, nestabilios ar atsainiau į mokesčius žiūrinčios valstybės, jų regionai, tokie kaip Padnestrė Moldovoje, Rytų

Ukraina, Jungtiniai Arabų Emyratai, Afrikos valstybės ir pan., kuriose kiek lengviau gauti reikiamus dokumentus, patvirtinančius eksporto tikrumą (gavėjo menamą tikrumą ir atitiktą reikalavimams, menamą prekių atvykimo faktą ir pan.), taip pat prireikus administruoti cigarečių transportavimą, jei suplanuotą jų kelią reiktų keisti dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių.

Antras etapas – cigaretės gabenamos link jų išgabenimo iš Europos Sąjungos vietos (prie išorinės ES sienos esančio muitinės posto). Idealiu pažeidėjams atveju korumpuoti muitinės pareigūnai pažymi, kad cigaretės išgabentos iš Europos sąjungos teritorijos, ir taip užbaigia tranzito procedūrą, nors cigaretės tebėra Europos Sąjungos teritorijoje ir gali be muitinės priežiūros keliauti į tikrąją paskirties vietą. Čia reiktų pažymėti, kad gabentojui svarbu formaliai tinkamai užbaigti muitinės procedūrą, o ne paprasčiausiai pradanginti tranzito paskirties krovinį, nes galioja tam tikra apsaugos nuo neteisėto cigarečių neišvežimo procedūra – tranzitu importuojamos cigaretės yra privaloma garantija (cigarečių krovinio draudimas). Tranzitiniam kroviniui dingus, valstybė išieškotų patirtą žalą iš garantavusios įstaigos depozito (dėl ko žalos nepatirtų), o garanto įstaiga patirtą žalą mėgintų išieškoti iš importo subjekto. Oficialiai uždarius cigarečių tranzito procedūrą, garantas yra grąžinamas garantavusiai įstaigai.

Pažeidėjui nepalankiai susiklosčius aplinkybėms ir nepavykus fiktyviai įforminti cigarečių išgabenimo iš Europos Sąjungos teritorijos, kroviny s gali pradėti dar vieną kelionės ratą, kol vėl patekęs į Europos Sąjungos teritoriją sėkmingai dings iš Europos Sąjungos valstybių muitinės akiračio³⁰ arba iš paskirties valstybės gali būti grąžinamas į Europos Sąjungos teritoriją kontrabandos būdu.

Tranzitinėje valstybėje cigarečių gabentojai neturi mokestinių prievolių, tad faktiškai Lietuvos nacionaliniai interesai (vertinant siaurai, ne ES mastu) dėl tranzito nenukenčia, netgi priešingai – Lietuvos verslas uždirba iš tranzitinių cigarečių sandėliavimo ir transportavimo. Tačiau, suprantama, siekdami apsaugoti visos ES finansinius ir su sveikatos apsauga susijusius interesus Lietuvos pareigūnai šiam reiškiniui skiria nemažai dėmesio. Ir tai duoda gerų rezultatų. Štai pavyzdys.

30 Pasak Muitinės kriminalistų, būna, kad tos pačios cigaretės ir po porą kartų importuojamos į Lietuvą, Interviu M1.

Kaip minėta, tranzitinių baltarusiškų cigarečių srautas buvo pastebėtas 2012 metais ir sudarė 180 mln. cigarečių (kiekis atitinka 18 pilnų puspriekabių). 2013 metais jis padidėjo trečdaliu – iki 240 mln., o 2014 metais – jau 5 kartus ir sudarė 1,28 mlrd. cigarečių (1 280 puspriekabių)³¹. Tačiau, ėmus atidžiai tirti šiuos srautus ir pradėjus ikiteisminius tyrimus, tranzitinis cigarečių importas 2015 metais krito ir per pirmus tris devynis mėnesius sudarė 340 mln. cigarečių. Tuo pat metu smarkiai padidėjo baltarusiškų cigarečių tranzitas iš Latvijos. Galima daryti prielaidą, kad cigarečių srautų organizatoriai operatyviai reagavo į padidėjusią „verslo“ riziką Lietuvoje ir pirmine tranzito importo šalimi pasirinko Latviją.

1.3.2. Tabako gamintojų vaidmuo neteisėtoje cigarečių apyvartoje

Nagrinėjant, koks yra tabako gamintojų (tabako gaminius gaminančių įmonių, koncernų, turinčių didelius gamybos pajėgumus ir veikiančių oficialiai) vaidmuo neteisėtoje cigarečių apyvartoje, pirmiausia svarbu suprasti keletą ekonominių faktų. Pirma – kieno pagamintos cigaretės dalyvauja neteisėtoje cigarečių apyvartoje? „Project SUN“ duomenimis, 2015 metais Europos Sąjungoje 8,9 proc. neteisėtos cigarečių apyvartos sudarė suklastota produkcija. Kitos cigaretės (91,1 proc.) buvo originalios, pagamintos oficialiuose tabako fabrikuose³². Lietuvoje klasročių apskritai beveik nėra, jos sudaro vos 0,6 proc. neteisėtos cigarečių apyvartos³³. Neturime duomenų, kur yra gaminamos suklastotos cigaretės – taip pat tabako fabrikuose ar slaptuose nelegaliuose cigarečių fabrikeliuose. Bet šiaip ar taip minėti duomenys rodo, kad teisėtai veikiančios tabako fabrikos (įmonės, koncernai) yra pagrindinis neteisėtoje cigarečių apyvartoje esančių cigarečių šaltinis.

Ar neteisėta cigarečių apyvarta cigarečių gamintojams yra ekonomiškai naudinga, ar žalinga? Komercinė logika sako, kad kuo daugiau parduodi produkcijos, tuo daugiau pelno (naudos) gauni. Kuo daugiau produkcijos tabako fabrikos parduoda, nesvarbu, kas iš jo perka produkciją – platintojai legalioje ar nelegalioje rinkoje, tuo geresni jo ekonominiai rodikliai.

31 Šie duomenys bei kita informacija apie „baltąją kontrabandą“ tiesiogiai suteikta Lietuvos Respublikos muitinės kriminalinės tarnybos pareigūnų.

32 KPMG Projekto SUN ataskaita (2015), p. 8, 9.

33 Ten pat, p. 86.

Antras aspektas – valstybė, saugodama žmonių sveikatą, įvairiomis priemonėmis riboja tabako produkcijos pardavimus (didina tabako gaminių kainą nustatydamą ir didindama akcizą ir kitus mokesčius ir taip mažina jų prieinamumą mažesnes pajamas turintiems asmenims, nustato draudimus parduoti juos jauniems asmenims ir pan.). Neteisėta apyvarta padeda apeiti šiuos ribojimus ir taip didinti produkcijos pardavimus, vėlgi gerinant įmonės ekonominius rodiklius. Ypač įmonei palanku, kai konkuruojančių tabako gamintojų produkcija platinama paisant valstybės nustatytų ribojimų (t. y. konkurentai tiekia produkciją tik legaliai rinkai), o pati įmonė, parduodama savo produkciją organizuotiems nusikaltėliams, gali per juos platinti produkciją nelegalioje rinkoje, taip įgydama milžinišką konkurencinį pranašumą.

Ar tabako fabrikai iš tiesų siekia pelno tokiomis priemonėmis? Tabako fabrikui nebūtina „siekti“ pelno tokiomis priemonėmis, užtenka „nematyti“, nesidomėti, kas perka jo produkciją. Tuo, kad parduota produkcija pasiektų vartotoją nelegalioje rinkoje, pasirūpina organizuoti nusikaltėliai ir jų pagalbininkai.

Ar socialiai atsakingas tabako gamintojas gali ką nors padaryti, kad jo produkcija nepatektų į nelegalią rinką?³⁴ Taip. Ar galima tikėtis, kad tabako gamintojas savanoriškai ir nuoširdžiai imtųsi tokių priemonių, žinodamas, kad tai gali sumažinti jo pardavimus ir pagrindinį komercinį tikslą – pelną? Vargu. Ar galima tabako gamintoją priversti imtis priemonių, kad jo produkcija nepatektų į nelegalią rinką? Priklauso nuo gamintojo – yra geros praktikos pavyzdžių, kai tai pavyko padaryti, ir yra probleminių atvejų, kai tai pasiekti galima, bet kol kas nelabai realu.

Šie mūsų trumpi atsakymai yra paremti labai dinamiška ir turtinga europine kovos su nelegalia cigarečių apyvarta, siekiant paveikti cigarečių gamintojus, patirtimi, sukaupta per pastaruosius 20 metų.

Pastarųjų maždaug 25–20 metų situaciją galima padalyti į du etapus. Pirmasis laikotarpis buvo maždaug iki 2011 metų, kai nelegalioje cigarečių apyvartoje Europoje vyravo pasaulinių megakoncernų gaminama produkcija – „Philip Morris International“ (PMI), „Japan Tobacco International“ (JTI), „British American Tobacco“ (BAT), Imperial Tobacco Limited (ITL). Nuo 2006–2007 metų buvo pastebėtas naujas fenomenas,

34 Terminą „socialiai atsakingas“ čia vartojame siaurąja prasme, turėdami galvoje tabako gamintojus, kurie nenori, kad jie būtų laikomi veikėjų nelegalioje cigarečių rinkoje partneriais. Bet sutinkame, kad terminas „socialiai atsakingas“ kalbant apie įmonę, kuri gamina priklausomybę sukeliančias nuodingas medžiagas (tabako gaminius), ne visai logiškas.

kai nelegalią rinką ėmė „okupuoti“ Rytų Europoje (Kaliningrado srityje, Baltarusijoje, Ukrainoje) ir Azijoje (Kinijoje, taip pat Jungtinių Arabų Emyratų laisvojoje ekonominėje zonoje, Vietname ir kitur) įkurtuose fabrikuose gaminamos itin pigios, bet gana aukštos kokybės cigaretės, angliškai vadinamos „cheapwhites“ arba „illicitwhites“, o lietuviškai jas vadinsime neteisėtomis pigiomis cigaretėmis (NPC).

1.3.2.1. Pasaulinių tabako koncernų vaidmuo neteisėtoje cigarečių apyvartoje

Nuo praėjusio amžiaus paskutinio dešimtmečio pradžios Vakarų Europos vyriausybės ėmėsi įvairių savarankiškų veiksmų prieš didžiuosius tabako gamintojus, įtardamos, kad jų cigarečių kontrabanda į šias valstybes vyksta ne be gamintojų žinios, o galbūt ir jiems organizuojant. Priešmonės buvo dvejopo pobūdžio – neįpareigojančios (tarpusavio supratimo memorandumai) ir įpareigojančios, pagrįstos teisiniais reikalavimais ir už jų nesilaikymą numatytais sankcijomis, taikomomis remiantis objektyvia gamintojo atsakomybe (neįrodinėjant priežastinio ryšio tarp gamintojo pareigų neatlikimo ir cigarečių atsiradimo nelegalioje rinkoje).

Gera valia grįsti vyriausybių ir tabako gamintojų tarpusavio supratimo memorandumai (TSM) pasirodė esą beverčiai. Pavyzdžiui, Jungtinės Karalystė 2002 m. pasirašė TSM su „Gallaher“ tabako kompanija, tačiau 2003–2004 metais „Gallaher“ kontrabandinės produkcijos kiekiai ir toliau didėjo. Italijos vyriausybė dar 1992 m. pasirašė TSM su PMI, tačiau šios kompanijos produkcijos kontrabandos kiekiai nuo 1992 iki 1998 metų padidėjo dvigubai ir šis TSM Italijos parlamento komiteto išvadose buvo pavadintas „gero bendradarbiavimo iliuzija“³⁵.

2000 metais Europos Komisija ir 10 Europos Sąjungos valstybių narių, siekdamos sumažinti tabako kontrabandos į Europos Sąjungą mastą, Niujorko (JAV) teisme iškėlė bylą vienam iš tabako gamintojų, kaltindamos jį cigarečių kontrabandos į Europos Sąjungą organizavimu ir pinigų plovimu. Pirmos ir apeliacinės instancijos JAV teismai atsisakė ginti Europos valstybių mokestinius interesus. Ieškovai nepadarė kasacijos, bet inicijavo teisiškai įpareigojančių sutarčių su tabako gamintojais sudarymą. Iš viso buvo sudarytos sutartys su keturiais didžiaisiais tabako

35 Joossens L., Raw M. Progress in Combating Cigarette Smuggling: Controlling the Supply Chain // Tobacco Control, 2008, No. 17, p. 400–401.

gamintojais, tuo metu užėmusiais apie 80 proc. Europos Sąjungos legalios tabako rinkos: 2004 m. su PMI (12 metų), 2007 m. su JTI (15 metų), 2010 m. su BAT ir ITL (abi 20 metų). Sutarčių turinys buvo analogiškas. Tai buvo nebe TSM tipo susitarimai, o teisiškai įpareigojančios sutartys, numatančios konkrečias pareigas diegti praktikas, mažinančias riziką, kad cigaretės galėtų kontrabandos būdu patekti į Europos Sąjungos valstybes, ir sankcijas už atvejus, jei cigaretės vis dėlto patektų į nelegalią apyvartą. Antai PMI buvo įpareigotas imtis šių priemonių:

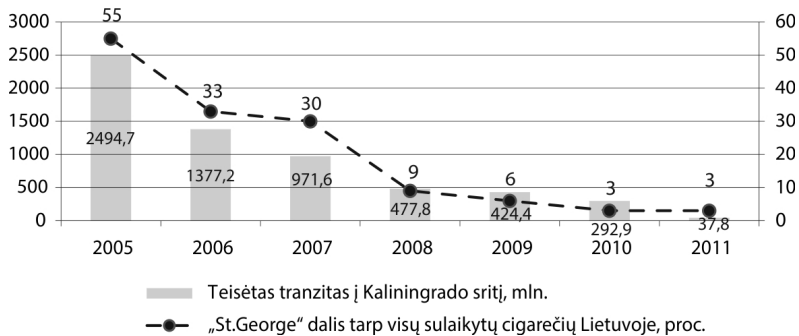
- Sukurti ir taikyti produkcijos monitoringo (sekimo ir atsekimo) sistemą (kad, pažymėjus produkciją unikaliais kodais, būtų galima atsekti visą į nelegalią apyvartą patekusių cigarečių kelią);
- Sudaryti sutartis tik su rūpestingai atrinktais klientais;
- Užtikrinti, kad parduodamų cigarečių kiekiai aiškiai neviršytų galimos paklausos jų paskirties vietose (rinkose) (taip siekiant užkirsti kelią fiktyviems cigarečių maršrutams);
- Informuoti ir bendradarbiauti su ES institucijomis ir valstybėmis narėmis;
- Naudoti tik tokius atsiskaitymo metodus, kurie yra suderinami su pinigų plovimo prevencijos reikalavimais;
- Sumokėti baudos įmoką – 1 mlrd. JAV dolerių dalimis per 12 metų (iš šios sumos 95 proc. teko dešimčiai valstybių narių ir 5 proc. – ES);
- Pagal patvirtintas skaičiavimų formules, mokėti baudas už kiekvieną atvejį, kai Europos Sąjungos valstybėse narėse nelegalioje apyvartoje yra sulaikoma 5 dėžės ar daugiau PMI pagamintų cigarečių. Į šias kompensacijas galėjo pretenduoti visos 28 Europos Sąjungos valstybės narės. Lietuvai 2006–2015 metais buvo išmokėta beveik 250 tūkst. Eur³⁶.

Laikas parodė, kad nuo tada, kai su tabako gamintojais buvo sudaryti minėti susitarimai ir jie ėmė taikyti minėtas praktikas, šių gamintojų produkcijos patekimo į nelegalią cigarečių rinką problema labai sumažėjo. Antai Europos Komisija raporte nurodo, kad 2006–2014 metais Europos

36 Išsamiau apie šių susitarimų sudarymo aplinkybes ir susitarimų turinį žr. Europos Komisijos ataskaitą apie susitarimo su PMI įgyvendinimą: Commission staff working document, Technical assessment of the experience made with the Anti-Contraband and Anti-Counterfeit Agreement and General Release of 9 July 2004 among Philip Morris International and affiliates, the Union and its Member States // Brussels, 24.2.2016, SWD(2016) 44 final.

Sąjungos valstybėse narėse nelegalioje apyvartoje sulaikytos PMI produkcijos kiekiai sumažėjo net 85 procentais³⁷.

Kaip sėkmingo griežtų įpareigojimų tabako gamintojams veikimo pavyzdį galima nurodyti ir „Saint George“ atvejį Lietuvoje³⁸. Šios markės cigaretės prieš daugiau nei dešimtmetį buvo dominuojančios Lietuvos nelegalioje cigarečių rinkoje. Jos buvo gaminamos Rusijoje, britų „Gallaher“ kompanijai priklausančiame fabrike, ir tranzitu per Lietuvą milžiniškais kiekiais (palyginus su gyventojų skaičiumi paskirties rinkoje) gabenamos į Kaliningrado sritį. Tuo pat metu šios cigaretės per Lietuvos ir Kaliningrado sieną nelegaliai plūdo į Lietuvą. 2006 metais Jungtinėje Karalystėje buvo priimtas Finansų aktas, kuris įpareigojo tabako gamintojus (taigi, ir „Gallaher“) imtis priemonių, kad būtų atsakyta kontrabandai palankių praktikų³⁹. 2007 metais „Gallaher“ kompaniją įsigijo koncernas JTI. Tais pačiais metais su Europos Sąjunga jis sudarė minėtą susitarimą vengti kontrabandai palankių verslo praktikų.

1.8 pav. „Saint George“ markės cigarečių tranzitas per Lietuvą ir jų dalis tarp sulaikytų cigarečių

Kaip matyti, 2006 metais ėmė smarkai mažėti perteklinis „Saint George“ cigarečių tranzitas į Kaliningrado sritį, o kartu ir šių cigarečių sulaikymas nelegalioje apyvartoje. Šis pavyzdys gana įtikinamai parodo, kad atsakinga verslo politika gali padaryti akivaizdų poveikį nelegalios atitinkamo gamintojo cigarečių apyvartos mastui. Pažymėtina, kad šį

37 Ten pat, p. 4.

38 Informacija apie šį atvejį pateikė Muitinės kriminalinės tarnybos pareigūnai, interviu M4.

39 Joossens L., Raw M. Progress in Combating Cigarette Smuggling: Controlling the Supply Chain // Tobacco Control, 2008, No. 17, p. 400.

poveikį galėjo sustiprinti naujo cigarečių tiekėjo, nesivadovaujančio atsakingos politikos principais, iškilimas. Turimas omenyje Kaliningrado srityje įsikūręs „Baltijskaja Tabačnaja Fabrika“ (BTF), kuris būtent nuo 2006–2007 metų smarkiai išplėtė cigarečių „JinLing“ gamybą ir pastarosios ėmė užimti vis didesnę nelegalios cigarečių rinkos dalį. Galima daryti prielaidą, kad neteisėtos cigarečių apyvartos organizatoriai sureagavo į pasikeitusią padėtį ir pakeitė savo „verslo“ partnerį. Juolab kad duomenys apie Lietuvoje sulaikytų nelegalių cigarečių kiekius rodo, kad jų kiekis mažėjo tik 2006 metais, o vėliau didėjo – 2009 ir 2010 metais netgi po 40–48 proc. per metus (1.15 paveikslas – kitame skyriuje).

Atsakingos verslo politikos svarba ribojant nelegalią cigarečių apyvartą šiuo metu yra visuotinai pripažįstama ir atitinkami reikalavimai perkeliama į tarptautinių sutarčių ir Europos Sąjungos direktyvų lygmenį. Antai Pasaulinės sveikatos organizacijos 2003 m. tabako kontrolės pagrindų konvencijos protokolas dėl neteisėtos prekybos tabako gaminiams panaikinimo numato tokius pačius atsakingos tabako verslo politikos reikalavimus, kokie buvo numatyti Europos Sąjungos susitarimuose su pasaulinėmis tabako korporacijomis, – diegti tabako gaminių sekimo ir atsekimo sistemas (8 straipsnis), rodyti apdairumą (ang. *due diligence*) sudarant sandorius (vertinant partnerių patikimumą, sandorio ekonominę logiką), informuoti kompetentingas institucijas apie galimai neteisėtos cigarečių apyvartos faktus (7 straipsnis)⁴⁰. Tiesa, 2016 metų pabaigoje šis protokolas dar nebuvo įsigaliojęs, jį yra ratifikavusios tik 15 valstybių, tarp kurių yra ir Lietuva (įsigaliojimui būtina, kad ratifikuotų keturiasdešimt valstybių). Europos Komisija prognozuoja, kad jis galėtų įsigalioti ne anksčiau kaip 2022–2023 metais⁴¹. Naujoji Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2014/40/ES dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų nuostatų, reglamentuojančių tabako ir susijusių gaminių gamybą, pateikimą ir pardavimą, suderinimo ir kuria panaikinama Direktyva 2001/37/EB (toliau – direktyva 2014/40/ES), numato, kad tabako gaminiai, skirti parduoti Europos Sąjungos rinkoje, privalo būti atsekami ir tuo tikslu kiekvienas cigarečių pakelis turi būti paženklintas

40 Tabako kontrolės pagrindų konvencijos protokolas dėl neteisėtos prekybos tabako gaminiams panaikinimo // TAR, 2016-11-24, Nr. 27394; Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Protokolo dėl neteisėtos prekybos tabako gaminiams panaikinimo ratifikavimo // TAR, 2016-11-08, Nr. 26439.

41 Komisijos ataskaita (2016).

unikaliu kodu⁴² (15 straipsnis)⁴³. Šios direktyvos 29 straipsnis numato, kad direktyvoje numatytu būdu nepaženklinta tabako produkcija galės būti pardavinėjama Europos Sąjungos teritorijoje tik iki 2017 m. gegužės 20 dienos.

1.3.2.2. Pigių cigarečių gamintojų vaidmuo

Ankstesniame poskyryje aptartos priemonės pasirodė esančios veiksmingos tiems tabako gamintojams, kurie suinteresuoti dalyvauti legalioje Europos Sąjungos tabako rinkoje. Pasaulinių tabako megakoncernų apyvartoje nelegalioje rinkoje realizuojamos cigaretės niekada nesudarė labai didelės dalies, pagrindinės jų pajamos gaunamos iš legalios cigarečių apyvartos, kuri sudaro 90 proc. visos tabako rinkos Europos Sąjungoje⁴⁴. Dėl to Europa Sąjunga turi stiprius svertus ir gali išreikšauti iš šių koncernų laikytis atsakingos verslo politikos ir netgi priversti susimokėti baudas už aptiktą kontrabandinę produkciją.

Tačiau rinkoje veikia ir kitokio tipo tabako gamintojai. Kaip minėta, jų produkcija apibrėžiama angliškais terminais „*cheapwhites*“ arba „*illicitwhites*“. Abu terminai pažymi labai svarbias šio verslo ypatybes.

Pirma, šio tipo gamintojai orientuojasi į nelegalią cigarečių rinką. Jie neturi jokių oficialių platintojų, pvz., Europos Sąjungoje, jų produkcija (ar dalis jos) kartais nepatenka netgi į tos valstybės, kurioje yra įkurtas gamintojas, legalią rinką⁴⁵. Kadangi jie neturi verslo intereso legalioje Europos Sąjungos rinkoje, Europos Sąjungai keliami reikalavimai į šią rinką patenkančioms cigaretėms jų nedomina. Kartu Europos Sąjunga neturi beveik jokių svertų priversti tokius gamintojus laikytis atsakingos verslo politikos. Tokios politikos neskatina laikytis ir tai, kad pigių nelegalių cigarečių gamintojai naudojami konkurenciniu pranašumu, kurį

42 Toks reikalavimas yra naujas. Iki šiol (iš dalies – dėl technologinių kliūčių) daugiausia buvo apsiribojama tik dėžių, į kurias pakuojami pakelių blokai, žymėjimu.

43 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2014/40/ES dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų nuostatų, reglamentuojančių tabako ir susijusių gaminių gamybą, pateikimą ir pardavimą, suderinimo ir kuria panaikinama Direktyva 2001/37/EB// OJ L 127, 29.4.2014.

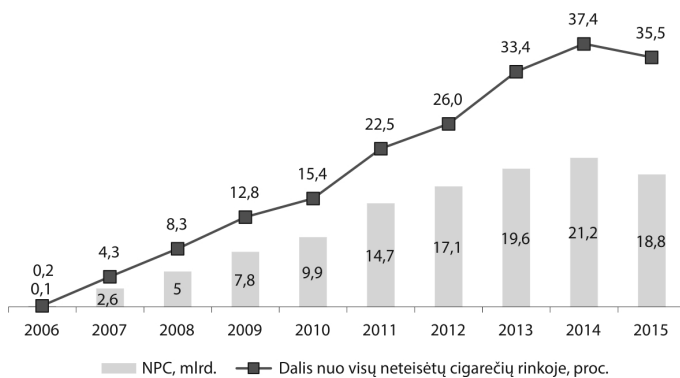
44 KPMG Projekto SUN (2015) duomenys, p. 7.

45 Muitinės kriminalinės tarnybos pareigūnai minėjo, kad Europoje plačiai aptinkamų Kaliningrado tabako fabriko gaminamų „Jin Ling“ cigarečių legalioje apyvartoje nėra netgi pačiame Kaliningrade. Tuo tarpu Gardino tabako fabriko produkcija, kuri irgi priskiriama pigių neteisėtų cigarečių kategorijai, oficialiai prekiaujama Baltarusijoje, oficialiai (neretai apsimestinai, kaip „baltoji kontrabanda“) eksportuojama į užsienio valstybes, bet oficialių platintojų Europos Sąjungoje šis fabrikas taip pat neturi, nors jo produkcijos nelegalioje tabako rinkoje apstu.

įgyja kitiems gamintojams pasitraukus iš nelegalios rinkos ir paklūstant įstatymais nustatytiems cigarečių apyvartos ribojimams.

Antra, iš dalies dėl tokio verslo lokacijos (Kinija, laisvoji ekonominė zona Jungtiniuose Arabų Emyratuose, Baltarusija, Ukraina, Rusija), taip pat nelegalaus pobūdžio ši produkcija, net ir pridėjus papildomus kaštus, kurie susidaro siekiant išvengti muitinės kontrolės, nelegalioje rinkoje yra prieinama už palyginus labai nedidelę kainą. Kartu pažymėtina, kad šių cigarečių kokybė yra labai gera, ypač Gardino tabako fabrike gaminamos produkcijos. Šis fabrikas nuolat skelbia žinias apie naujų modernių vokiškų bei itališkų cigarečių gamybos linijų paleidimą, be to, jis dalį produkcijos gamina pagal BAT, JTI koncernų ir kitų Vakarų pasaulio tabako įmonių užsakymus⁴⁶.

Į pigias neteisėtas cigaretes (PNC) Europos Sąjungoje dėmesys buvo atkreiptas apie 2007 metus (taip sutapo, kad apytiksliai tuo metu buvo sudaryti atsakingos verslo politikos susitarimai su didžiaisiais tabako gamintojais)⁴⁷. KPMG tyrėjų duomenimis, nuo to laiko PNC rinka didėjo dideliais tempais ir stabtelėjo tik 2015 metais.

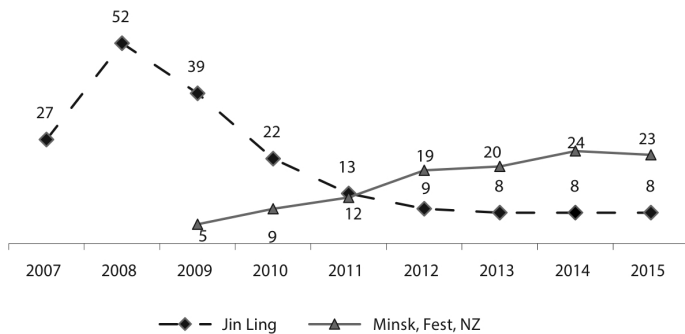

1.9 pav. Pigių neteisėtų cigarečių kiekis rinkoje Europos Sąjungoje⁴⁸

46 ОАО «Гродненская табачная фабрика «Неман». Наше производство. <<http://tabak.by/company/nashe-proizvodstvo/>>.

47 Šleinov R., Candea S., Campbell D., Lavrov V. Made To Be Smuggled. 2008.

48 Parengta pagal KPMG SUN projektų 2013 ir 2015 metų ataskaitas.

1.10 pav. Kaliningrado BTF („JinLing“) ir Gardino „Neman“ produkcijos dalis tarp Europos Sąjungoje aptiktų PNC⁴⁹

Lietuvos kaimynystėje esantis Kaliningrado BTF, be kitų markių gaminantis „JinLing“ cigaretes, laikotarpio pradžioje buvo lyderis. Vėliau jo dalis rinkoje sumažėjo įsiliejus naujų rinkos dalyvių ir pačiai rinkai plečiantis milžiniškais tempais. Kito Lietuvos „kaimyno“, Gardino tabako fabriko, gaminančio „Minsk“, „Fest“, „NZ“ ir kitų markių cigaretes, produkcija nelegalioje ES rinkoje tapo pastebima šiek tiek vėliau, tačiau pastaruosiu metu tai yra vienas sparčiausiai savo rinkos dalį ir apskritai fabriko pajėgumus plečiančių PNC gamintojų (2005–2010 metais gamybos pajėgumus išplėtė 3 kartus)⁵⁰, keliantis susirūpinimą jau ne tik Europos Sąjungai, bet ir Rusijai⁵¹.

Ar būtų galimybių šiuos ir kitus PNC gaminančius ir atsakingos verslo principų nepaisančius fabrikus paveikti bent netiesiogiai, per valstybių, kuriose jie vykdo savo veiklą, vyriausybes? Vargu. Pavyzdžiui, Kaliningrado BTF yra didžiausias mokesčių mokėtojas Kaliningrado srityje. Gardino TF yra vienas didžiausių mokesčių mokėtojų Baltarusijoje. Dėl jų veiklos žalą patiria užsienio valstybės, o valstybės, kuriose šie gamintojai yra registruoti ir plėtoja savo gamybą. Kartu galima prisiminti, kaip Niujorko teismas nesiėmė ginti Europos Sąjungos finansinių interesų

49 Parengta pagal KPMG SUN projektų 2013 ir 2015 metų ataskaitas.

50 Remiantis pačios gamyklos pateikiamais duomenimis, gamybos pajėgumai padidėjo nuo 6 mlrd. cigarečių 2005 metais iki 17,5 mlrd. cigarečių 2010 metais. Ir vėliau buvo intensyviai plečiamasi, beveik kasmet paleidžiamos naujos gamybos linijos. Pvz., 2014 paleista linija, galinti pagaminti virš milijardo cigarečių per metus. Šaltinis: ОАО «Гродненская табачная фабрика «Неман». История компании. <<http://tabak.by/company/history/>>.

51 Pasak JTI Rusijos padaliniję aukštas pareigas einančio Sergejaus Kiselevo, beveik trečdalį Rusijos nelegalios cigarečių rinkos gali sudaryti Gardino tabako fabriko produkcija: Табачная фабрика «Неман» навязывает магазинам «белую контрабанду»? // Charter97, 2016-10-22.

byloje prieš PMI, tad viltis, kad Europos Sąjungos finansinius interesus imtųsi ginti Rusija ar Baltarusija, galbūt turi dar mažiau pagrindo. Nemažą reikšmę turi ir politinė įtampa tarp Vakarų valstybių ir Rusijos bei Baltarusijos, abipusės sankcijos ir kiti veiksniai, nekuriantys šviesių bendradarbiavimo su šiomis vyriausybėmis perspektyvų kontroliuojant neteisėtą cigarečių apyvartą. Tad NPC kontrolė ir toliau daugiausia turi remtis tradicinėmis teisėsaugos vykdomomis kontrolės priemonėmis, nesikliaudama pačių tabako gamintojų atsakingumu.

Apibendrinant tabako gamintojų vaidmenį neteisėtoje cigarečių apyvartoje Europos Sąjungoje, reiktų įvertinti bendrąją nelegalios tabako rinkos dydį ir jo kitimą aptariamuoju laikotarpiu. Kiek reikšmingu laikytinas minėtas megakoncernų produkcijos patekimo į nelegalią rinką sumažėjimas, kiek reikšmingas NPC masto augimas? Deja, nesant išsamių ir patikimų duomenų, tai padaryti įmanoma tik labai apytiksliai.

Remiantis įvairiais skaičiavimais, legalioje cigarečių rinkoje 2014 metais buvo apie 460–498 milijardų cigarečių. Kartu pažymėtina, kad visi šaltiniai nurodo didelį ir nuolatinį legalios tabako rinkos traukimąsi: apie 33 proc., skaičiuojant nuo 2005 metų, apie 23 proc. skaičiuojant nuo 2009 metų⁵².

Kaip jau minėta, kai kuriais skaičiavimais, visa nelegali tabako rinka sudaro apie 10 proc. (KPMG, 2015) ar apie 13 proc. („Euromonitor“ duomenimis) visos Europos tabako rinkos⁵³. KPMG tyrimo duomenimis, nuo šio skaičiaus apie trečdalį šiuo metu sudaro PNC. Taigi 3–4 proc. visos tabako rinkos Europos Sąjungoje. Skirtingose valstybėse ši proporcija gali labai skirtis, tačiau bendrame kontekste PNC, bent kol kas, neatrodo labai reikšmingai. Neturime duomenų ar vertinimų, kiek pasaulinių megakoncernų produkcijos galėtų būti nelegalioje cigarečių rinkoje Europos Sąjungoje. Žinomi tik minėti skaičiavimai, kad vieno iš gamintojų – PMI – produkcijos sulaikymų ES sumažėjo 85 procentais ir 2014 metais sudarė beveik 19 mln. cigarečių, tuo tarpu 2006 metais jų buvo sulaikyta 116 mln.

Remiantis įvairiais vertinimais, galima manyti, kad visa nelegalių cigarečių rinka turi tendenciją mažėti. Tokia pati tendencija pastebima ir legalių cigarečių rinkoje. Antai, nelegalių cigarečių sulaikymas Europos

52 Europos Komisijos raportas (2016), KPMG Projekto SUN 2015 metų raportas.

53 Ten pat.

Sąjungoje sumažėjo nuo 4,79 mlrd. cigaretėčių 2007 metais iki 3,13 mlrd. cigaretėčių 2013 metais (apie 34 proc.). 2014 m. šis skaičius ūgtelėjo iki 3,36 mlrd.⁵⁴. Vieno iš šaltinių skaičiavimais, bendras suvartotų nelegalių cigaretėčių skaičius mažėjo nuo 720 mlrd. 2007 metais iki 558,5 mlrd. 2013 metais (apie 22,5 proc.) ir toliau nežymiai mažėjo 2014–2015 metais – iki 543 mlrd. cigaretėčių⁵⁵. Kokie veiksniai tai lemia, sunku pasakyti, galima tik daryti prielaidą, kad vienas veiksnių – sėkminga didžiųjų megakoncernų produkcijos kontrolės praktika, atsverianti netgi didelį NPC kiekių augimą rinkoje.

1.4. Teisėsaugos institucijų vaidmuo kontroliuojant neteisėtą cigaretėčių apyvartą

Prekių (cigaretėčių) patekimo į Europos Sąjungą per išorinę sieną ir jų judėjimo valstybės viduje kontrolė, neteisėta cigaretėčių apyvarta užsimančių asmenų nustatymas, jų patraukimas teisinėn atsakomybėn yra ir, manytina, visuomet bus viena pagrindinių šio socialinio reiškinio kontrolės priemonių.

Lietuvos muitinė yra pagrindinė akcizais apmokestinamų prekių neteisėto disponavimo, kontrabandos kontrolę vykdanči ir kontrolę koordinuojanti institucija⁵⁶. Iš kitų šioje srityje dirbančių institucijų paminėtina Valstybės sienos apsaugos tarnyba (VSAT), policija ir Valstybinė mokesčių inspekcija (VMI).

Labai apibendrintai šių institucijų veiklos sričių pasiskirstymą būtų galima nusakyti taip: policijos veikla šioje srityje daugiausia apima mažmeninės prekybos nelegaliomis cigaretėmis kontrolę, VSAT – cigaretėčių judėjimo per valstybės sieną ne per muitinės postus (per „žaliąją zoną“) kontrolę⁵⁷, VMI bendradarbiauja su teisėsaugos institucijomis, kai įtariami legalių akcizinių prekių importuotojų veiklos pažeidimai, likusią neteisėtų cigaretėčių apyvartos kontrolės sritį apima ir apskritai, kaip mi-

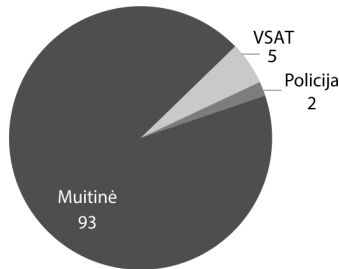
54 Kaip jau buvo minėta, yra nuomonių, kad sulaikymai sudaro 10 proc. ar mažiau nelegalioje rinkoje esančių cigaretėčių, žr. Europos Komisijos raportą (2016).

55 KPMG Projekto SUN 2013, 2015 metų ataskaita.

56 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 6 d. nutarimas Nr. 829 Dėl valstybės ekonominės bei finansinės kontrolės ir teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo koordinavimo // Žin., 2002, Nr. 57-2314, p. 5–6.

57 Taip pat kontroliuoja neteisėtą disponavimą cigaretėmis pasienio ruože ir tuose pasienio punktuose, kur nėra muitinės postų.

nėta, nelegalaus cigarečių importo kontrolę koordinuoja muitinė. Muitinės organizacinėje struktūroje išskirtina Muitinės kriminalinė tarnyba ir teritorinės muitinės, kurioms yra priskirti muitinės postai bei mobiliosios muitinės grupės (mobilųjų grupių postai).

1.11 pav. Sulaikytų cigarečių kiekio struktūra pagal teisėsaugos institucijas procentais (2016 m. I ketv.)⁵⁸

Yra vertinimų, kad mažiausiai 80 proc. nelegalaus cigarečių importo (pagal cigarečių vertę, kiekį) į Lietuvą yra tranzitinis, jo tikroji paskirtis – Vakarų Europos valstybės, kuriose nelegali cigarečių apyvarta leidžia tikėtis kur kas didesnio pelno nei Lietuvoje⁵⁹. Paprastai gabenami dideli tranzitinių cigarečių kiekiai, pagrindinės jų gabenimo priemonės – vilkikų puspriekabės arba jūriniai konteineriai (juose telpa iki 1 000 dėžių (angl. *mastercase*) cigarečių)⁶⁰, kurie juda keliais ir paprastai per muitinės postus⁶¹. Atitinkamai tokie kroviniai patenka į muitinės kontrolės sritį. Per „žaliąją juostą“, t. y. ne per muitinės postus, dėl fizinių kliūčių paprastai juda palyginus smulkesni ir daugiausia vietinei Lietuvos rinkai skirti cigarečių kroviniai. Taigi, būtų galima teigti, kad VSAT ir policijos veikla kontroliuojant nelegalią cigarečių apyvartą yra nukreipta daugiausia į Lietuvos visuomenės sveikatos ir Lietuvos finansinių interesų apsaugą, o muitinė kontroliuoja tiek didžiuosius srautus, kurie gali padaryti žalos kitoms Europos Sąjungos valstybėms, tiek kitus, sąlyginai smulkesnius, cigarečių krovinis, gabenamus per muitinės postus ir kurių paskirties

58 Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Viešosios policijos valdybos Prevencijos skyriaus pateikti duomenys.

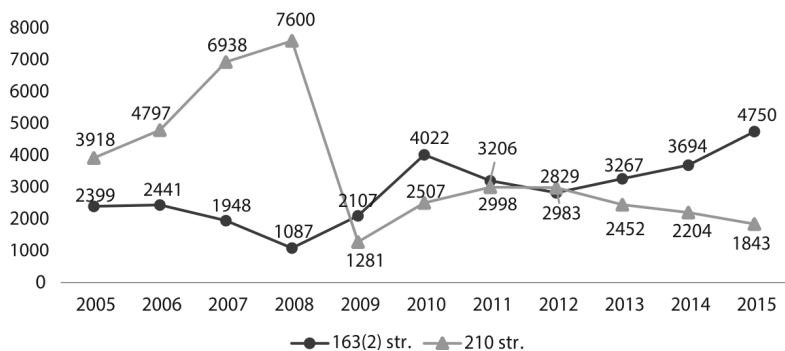
59 Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija. Šešėlinė ekonomika. Pokyčiai per dešimtmetį. 2016, p. 49.

60 Viena dėžė sveria apie 20 kg, joje telpa 50 blokų po 10 pakelių cigarečių.

61 Jūrinių konteinerių kryptis paprastai būna į Klaipėdos jūrų uostą ar iš jo.

valstybė paprastai yra Lietuva. Toks kompetencijų pasiskirstymas atspindi ir neteisėtų cigarečių sulaikymų struktūroje, kurioje muitinei tenka neabejotina liūto dalis (žr. 1.11 pav.). Iš šio paveikslo taip pat galima susidaryti įspūdį, kad Lietuvoje mažmeninėje prekyboje sulaikomi neteisėtai platinamų cigarečių kiekiai, kaip ir kiekiai, kurie sulaikomi, kai cigaretės mėginama pergabenti neteisėtai kertant valstybės sieną, yra ne tokie reikšmingi, palyginus su srautais, gabenamais per muitinės postus ar jau kirtus postus, – Lietuvos teritorijoje⁶².

Iš pažeidimų struktūros matyti, kad sąlyginai mažesnio masto (administracinio teisės pažeidimo lygmens) pažeidimų, susijusių su neteisėta akcizinių prekių apyvarta, yra užfiksuojama apie dešimt kartų daugiau nei tokio pobūdžio nusikaltimų (žr. 1.12 ir 1.13 pav.)⁶³.

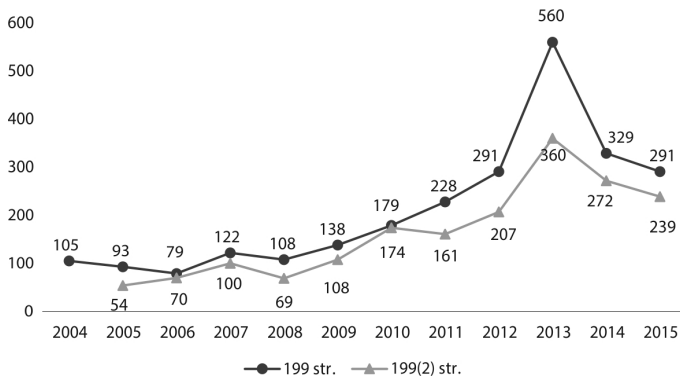

1.12 pav. Surašyti administracinių teisės pažeidimų protokolai, ATPK 163², 210 straipsniai, 2005–2015 m.⁶⁴

62 Muitinės duomenimis, daugiausia (77,61 proc.) tabako gaminių buvo sulaikyta šalies viduje, o ne pasienyje. Lietuvos Respublikos muitinės 2016 m. veiklos ataskaita, p. 10.

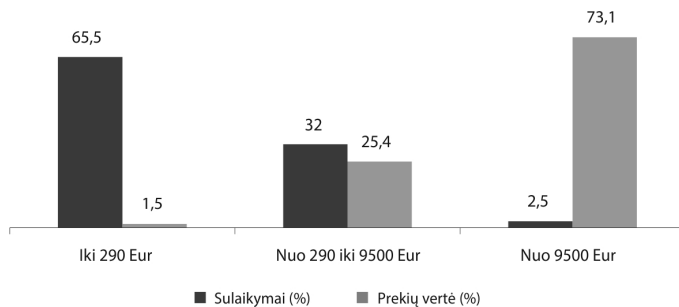
63 Duomenys, pateikiami apie akcizinių prekių neteisėtą apyvartą, tik labai nedaug skiriasi nuo duomenų apie cigarečių neteisėtą apyvartą, nes cigarečių apyvarta sudaro daugiau kaip 90 proc. neteisėtos akcizinių prekių apyvartos atvejų, patenkančių į administracinių teisės pažeidimų sritį. Tai patvirtinantys duomenys bus pateikti aptariant tyrimo metodologiją.

64 Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija. Šešėlinė ekonomika. Pokyčiai per dešimtmetį. 2016, p. 39.

1.13 pav. Užregistruoti kontrabandos (BK 199 straipsnis) ir neteisėto disponavimo akcizais apmokestinamomis prekėmis (BK 199⁽²⁾ straipsnis) nusikaltimai, 2004–2015 m.⁶⁵

Lyginant skirtingų pažeidimų bendrai daromą žalą (cigarečių vertę), aiškiai vyrauja nusikalstamos veikos. Iliustracijai pateiksime duomenis apie kontrabandinių prekių sulaikymus. Žinant, kad cigaretės sudaro daugiau kaip 80 proc. kontrabandinių prekių, šie duomenys leidžia susidaryti bendrą vaizdą ir apie cigarečių kontrabandą (žr. 1.14 pav.).

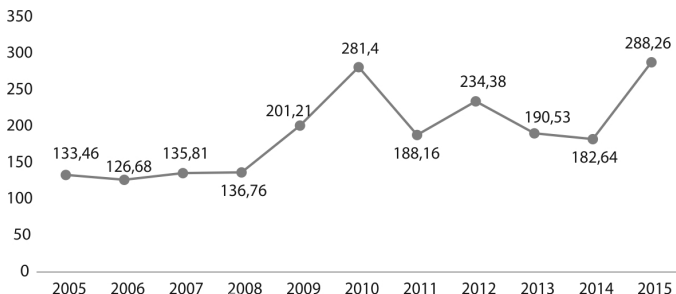
1.14 pav. Kontrabandinių prekių sulaikymų struktūra pagal sulaikytų prekių vertę (2013 m.)⁶⁶

2.4 paveikslas rodo, kad 2013 metais sulaikymai, kai prekių vertė nesiekė 290 Eur, sudarė 65 proc. visų prekių sulaikymų, o baudžiamąją atsakomybę užtraukiančios vertės (9 500 Eur ir daugiau) prekių sulaikymų

65 Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Oficialioji statistika apie nusikalstamumą LR savivaldybėse. Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G).

66 Parengta pagal Lietuvos Respublikos muitinės kriminalinės tarnybos pateiktus duomenis.

skaičius sudarė tik 2,5 proc. Taigi, smulkių pažeidimų buvo užfiksuota bent 30 kartų daugiau. Tačiau tokių sulaikymų, kai prekių vertė viršija 9 500 Eur, bendra prekių vertė savo ruožtu buvo apie 50 kartų didesnė nei tų sulaikymų, kurių kiekvienas neviršijo 290 Eur, nors pastarųjų buvo apie 30 kartų daugiau.

1.15 pav. Sulaikyto tabako gaminių kiekis (mln. vnt.) 2005–2015 m.⁶⁷

1.15 paveikslas vaizduoja visų tarnybų bendrą veiklos rezultatą, bendrą sulaikytų cigarečių kiekį. Žinant sulaikymų struktūrą ir sulaikymų kiekius, tenkančius atskiroms tarnyboms, manytina, didžiausią įtaką šio grafiko dinamikai turi sėkmingos Muitinės kriminalinės tarnybos operacijos, kuriose buvo sulaikyti itin dideli cigarečių kiekiai. Išsami jų chronologija 2005–2015 metais yra pateikta Vyriausybės kanceliarijos 2016 metų ataskaitoje „Šešėlinė ekonomika. Pokyčiai per dešimtmetį“⁶⁸. Iš dalies šių operacijų rezultatus atspindi ir baudžiamųjų bylų dinamika (žr. 1.13 pav.). Žinoma, baudžiamųjų bylų dinamikai turi reikšmės ir muitinės postų, VSAT bei policijos nustatyti, baudžiamąją atsakomybę užtraukiančių cigarečių kiekių neteisėto gabenimo per valstybės sieną ar laikymo, gabenimo Lietuvoje atvejai. Administracinių teisės pažeidimų dėl neteisėto disponavimo akcizinėmis prekėmis statistika geriausiai atspindi policijos veiklos intensyvumą šioje srityje, kontrabandos – VSAT ir muitinės postų.

Manytina, kad teisėsaugos institucijų veiklos rezultatų dinamiką daugiausia lemia būtent šių tarnybų veiklos intensyvumas ir profesionalumas: metodikų tobulinimas (pvz., rizikos profilių analizės sistemų

67 Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija. Šešėlinė ekonomika. Pokyčiai per dešimtmetį. 2016, p. 45.

68 Ten pat, p. 46–51.

(RIKS) diegimas ir jų tobulinimas), naujų (ar ligi tol nežinomų) neteisėtos cigarečių apyvartos mechanizmų atskleidimas, antikorpupcinės priemonės tarnybų viduje, tarptautinio bendradarbiavimo efektyvumas, techninis aprūpinimas.

Antai VSAT veikloje itin daug reikšmės turi valstybės sienos stebėjimas moderniomis elektroninėmis sienos stebėjimo technologijomis. Šios technologijos vertinamos kaip itin veiksminga neteisėtos cigarečių apyvartos kontrolės priemonė. Pavyzdžiui, įdiegus tokias sistemas pasienyje su Rusijos Federacija, valstybės sienos pažeidimų šiame ruože 2013 m., lyginant su 2010 metais, sumažėjo 78 proc.⁶⁹ Anot mūsų kalbinto VSAT pareigūno, akivaizdu, kad tose vietose, kur valstybės siena pradeda stebėti tokiomis technologijomis, kontrabandos ir neteisėto disponavimo cigaretėmis ar kitokiomis prekėmis pažeidimus darantys asmenys ima vengti šių ruožų, savo neteisėtai veiklai renkasi tas vietas, kurios dar nėra stebimos moderniomis sienos stebėjimo priemonėmis⁷⁰. 2015 metų duomenimis, aptariamomis sistemomis kontroliuojama 32 proc. (t. y. 345 km) Lietuvai tenkančios Europos Sąjungos išorės sienos: stacionari sienos stebėjimo sistema įdiegta atskiruose sausumos sienos ruožuose su Rusijos Federacija (133 km) ir Baltarusijos Respublika (92,5 km), kai kurių pasienio kontrolės punktų prieigose bei teritorinės jūros stebėjimo ruože (119,6 km)⁷¹. Ilgalaikis valstybės tikslas – šiomis moderniomis sienos stebėjimo sistemomis stebėti *visą* Europos Sąjungos (Lietuvos Respublikos dalies) *išorės sieną*, kurį planuojama pasiekti iki 2020 metų⁷².

Muitinės postų veikloje didelę reikšmę turi stacionarūs ir kilnojami rentgeno aparatai, numerių atpažinimo sistema. Reikšminga kontrolės efektyvumą didinanti, o kartu ir kaip antikorpupcinė priemonė veikianti priemonė yra kontrolės sistemų dvigubėjimas. Pavyzdžiui, yra techninė galimybė rentgenų aparato perduodamą vaizdą stebėti ne tik

69 Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2016–2018 metų strateginis veiklos planas, patvirtintas Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2015 m. lapkričio 23 d. įsakymu Nr. 1V-940, 10 p.

70 Interviu S1.

71 VSAT 2015 m. veiklos ataskaita, p. 9. VSAT 2016–2018 metų strateginiame veiklos plane (buvo) užsibrėžta, kad 2016 m. Europos Sąjungos išorės sienos (Lietuvos dalies), stebimos naudojant modernias sienos stebėjimo technologijas, dalis 2016 m. sudarys 43 proc. (2016 m. pabaigoje jau aišku, kad šis rodiklis nebus pasiektas), 2017 m. – 50 proc., 2018 m. – 70 proc., žr. išnašą, p. 19, taip pat interviu S1).

72 Septynioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, 331.13 p. // TAR, 2016-12-13, Nr. 28737.

muitinės poste dirbančiam pareigūnui, bet ir muitinės centrinės įstaigos pareigūnams. Mobilųjų grupių postai gali rengti pakartotinius krovinių tikrinimus šiems pravažiavus pasienio muitinės postą⁷³.

Žinant „intelektualiosios“ – „baltosios kontrabandos“ (teisiškai – tranzitu importuotų prekių neišvežimo) reikšmės didėjimą šiuolaikinėje nelegalioje cigarečių apyvartoje, itin didelę reikšmę turi operatyvus keitimasis informacija su užsienio tarnybomis. „Baltoji kontrabanda“ yra slepiama po iš pirmo žvilgsnio tinkamai teisiškai įformintu tranzitiniu importu, tad jos neteisėtumą galima nustatyti tik turint duomenų, kad dokumentuose nurodyti faktai (pvz., apie krovinio gavėją) yra fiktyvūs (o paskirties vieta dažnai neatsitiktinai nurodomas nestabilus ar prastu korupcijos indeksu pasižymintis regionas, kuriame faktus tikrinti keblu), taip pat sandorio šalių nepatikimumą. Ši informacija gaunama muitinės pareigūnams tiesiogiai palaikant ryšius (kartais net visiškai neformalius) su užsienio kolegomis, taip pat svarbų vaidmenį vaidina Europos Sąjungos šalių muitinės ryšio karininkai (*attache*). Kaip jau buvo minėta ankstesniame skyriuje, Lietuvą „baltosios kontrabandos“ banga buvo užplūdusi 2012–2014 metais, tačiau, pareigūnams surinkus duomenų apie importo fiktyvumą ir pradėjus keletą ikiteisminių tyrimų, šiuo metodu veikiantys veikėjai, manytina, operatyviai įsivertino veiklos riziką ir ėmė vengti Lietuvos (ir jos pareigūnų), nes tranzitinis cigarečių srautas labai greitai išseko, o kartu pastebėtas padidėjęs srautas per Latviją.

Itin reikšmingas „baltosios kontrabandos“ mechanizmo veiksnys yra korupcija, nes būtent korumpuotas muitinės pareigūnas „turi“ fiktyviai užbaigti tranzito procedūrą pažymėdamas, kad cigarečių kroviny išgabentas iš Europos Sąjungos teritorijos, ir kartu užbaigti krovinio garantijos procedūrą. Kadangi Lietuva yra cigarečių šaltinio (Baltarusijos, Kaliningrado), o ne (fiktyvios) paskirties (pvz., Padnestrės, Rytų Ukrainos) kaimynystėje, ši problema Lietuvos pareigūnams gal kiek mažiau aktuali, palyginus su Slovakijos, Vengrijos, Rumunijos pareigūnais (pasak Muitinės kriminalinės tarnybos pareigūnų, buvo atvejis, kai Vengrijos pasienyje muitinės pareigūnai „pradangino“ apie 200 vilkikų cigarečių). Suprantama, kad tarnybų, kurios kontroliuoja itin didelį neteisėtą pelną duodančius pažeidimus, korupcijos rizika yra didesnė. Atitinkamai korupcijos prevencijai turi būti (ir yra) taikomos įvairios priemonės. Kalbant apie bandymus paveikti pareigūnus, tokių bandymų intensyvumą,

73 Interviu M3.

paminėtinas ir išskirtinis atvejis, kai apie 2009–2011 metus, tiriant vieno iš didžiausių nusikalstamų susivienijimo, be kitų nusikaltimų, užsiėmusio ir kontrabanda, veiklą, šiam susivienijimui pavyko infiltruoti savo žmogų net į pačią Muitinės kriminalinę tarnybą, kur jis vis dėlto buvo nustatytas⁷⁴.

Kontroliuojant tarptautinius cigarečių srautus didelę reikšmę turi tarptautinės (jungtinės) teisėsaugos institucijų operacijos, kai vienu metu ir koordinuotai atliekami tyrimo veiksmai keliose valstybėse. Tokio pobūdžio operacijos sėkmingai vykdomos bendradarbiaujant su Europos Sąjungos valstybių pareigūnais. Kaip viena tokių operacijų, paminėta 2013 metais atlikta operacija „Warehouse“.

2013 metais Lietuvos muitinė ir VMI kartu su Europos kovos su sukčiavimu tarnyba (OLAF) koordinavo tarptautinę 28 Europos Sąjungos muitinių operaciją kodiniu pavadinimu „Warehouse“. Beveik 45 mln. vnt. kontrabandinių cigarečių, 140 tonų dyzelinio kuro ir 14 tonų alkoholio buvo sulaikyta per 10 dienų trukusią Europos Sąjungos valstybėse narėse vykusią muitinių operaciją. Tarptautinės operacijos metu užkardyta žala Europos Sąjungos ir valstybių narių biudžetui siekė apie 9 mln. Eur⁷⁵.

Kita vertus, bendradarbiavimas su Baltarusijos ir ypač Rusijos pareigūnais yra labai komplikuotas.

Kaip mums minėjo Muitinės kriminalinės tarnybos pareigūnai, taip pat ir VSAT pareigūnas, su Baltarusijos pareigūnais informacija keičiamasi gana sėkmingai, tačiau jungtinių muitinės operacijų įvykdyti kol kas nėra pavykę nė vienos. Su Rusijos Kaliningrado srities pareigūnais bendradarbiavimas yra apskritai sunkiai įmanomas (net ir apsikeitimas informacija), nes šioje srityje buvo panaikinta savarankiška teritorinė muitinė ir pagal nustatytą tvarką su Kaliningrade dirbančiais pareigūnais turi būti kontaktuojama per Maskvą. Yra įvairių bendradarbiavimą su šiomis valstybėmis sunkinančių priežasčių ir, manytina, viena iš svarbesnių aplinkybių ta, kad, kaip jau minėta, Baltarusija ir Rusija gauna daug pajamų iš pelningos tabako fabriky, tiekiančių pigias cigaretes, patenkančias į neteisėtą apyvartą, veiklos. Tad jų teisėsaugos institucijų veiklos (ir jų išteklių panaudojimo) prioritetų sąrašė neteisėtos cigarečių apyvartos kontrolė neužima aukštų pozicijų, jeigu apskritai ji yra numatyta.

74 Interviu M3.

75 Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija. Šešėlinė ekonomika. Pokyčiai per dešimtmetį. 2016, p. 51.

2. NETEISĖTA CIGAREČIŲ APYVARTA: KRIMINOLOGINIS BYLŲ TYRIMAS

2.1. Tyrimo metodologija

Tyrimas, kurio rezultatai apžvelgiami šioje monografijos dalyje, paremtas vienas kitą papildančiais ir tam tikru mastu verifikuojančiais duomenų šaltiniais – nutarimais administracinių teisės pažeidimų ir nuosprendžiais baudžiamosiose bylose bei teisėsaugos institucijų atstovų tiesiogine profesine patirtimi, kuria jie pasidalijo pusiau sustruktūrintų giluminių interviu metu.

Naudojantis Lietuvos teismų informacine sistema LITEKO, buvo tiriama *nutarimai administracinių teisės pažeidimų bylose* pagal ATPK 163² ir 210 straipsnius⁷⁶, įsiteisėję nuo 2013 m. sausio 1 d. iki 2013 m. gruodžio 31 dienos⁷⁷. Kadangi tokių nutarimų Lietuvoje per metus priimama beveik 6 tūkst., tyrimo mastas siaurintas atmetant nutarimus dėl smulkiausių pažeidimų, už kurių padarymą numatytos švelniausios sankcijos, konkrečiai – pagal ATPK 163² straipsnio 1–2 dalis (prekių vertė – iki 10 MGL ir nėra nustatyta pakartotinum) ir ATPK 210 straipsnio 3 dalį (prekių vertė – iki 5 MGL). LITEKO sistema pateikė 956 nutarimus bylose pagal ATPK 163² straipsnio 3–7 dalis ir 1 240 nutarimų bylose pagal ATPK 210 straipsnio 1–2 dalis. Kvotinės atrankos būdu (pagal straipsnio dalis) buvo atrinkta 500 nutarimų, priimtų bylose pagal ATPK 163² straipsnio 3–7 dalis, ir 600 nutarimų – pagal ATPK 210 straipsnio 1–2 dalis. Iš šios imties atrinkti tie nutarimai, kuriuose pažeidimo dalykas buvo cigaretės. Tokie nutarimai sudarė 93,8 proc. nutarimų **pagal ATPK 163² straipsnį** (469 nutarimai, tačiau keturiuose iš jų pažeidimai

76 **1632 straipsnis.** Akcizais apmokestinamų prekių (išskyrus energinius produktus ir elektros energiją) įsigijimas, laikymas, gabenimas, naudojimas ar realizavimas pažeidžiant nustatytą tvarką.

210 straipsnis. Kontrabanda.

77 Naudojantis Lietuvos teismų informacine sistema LITEKO, nutarimai atrinkti pagal parametrus: *teismas*: pasirenkami visi pirmosios instancijos teismai; *bylos tipas*: administracinių teisės pažeidimų byla (I instancija); *bylų klasifikatorius*: Teismų sprendimų administracinėse bylose kategorijų klasifikatorius (nuo 2008.06.01); *bylų klasifikatoriaus kategorija*: 2.9.2. Akcizais apmokestinamų prekių (išskyrus energinius produktus ir elektros energiją) įsigijimas, laikymas, gabenimas, naudojimas ar realizavimas pažeidžiant nustatytą tvarką (ATPK 163² str.) ir 2.12.15.2. Kontrabanda (210 str.); *metai*: 2013; *būseną*: įsiteisėjo.

buvo perkvalifikuoti pagal ATPK 163² straipsnio 1 arba 2 dalį, taigi galutinėje analizėje liko **465 nutarimai**) ir 99,3 proc. nutarimų **pagal ATPK 210 straipsnį (596 nutarimai)**. Kitose bylose pagal šiuos straipsnius pažeidimo dalykas buvo gintaras, automobiliai, vaistiniai preparatai ir kt. Nutarimuose buvo anketuojami nubaustųjų asmenų socialiniai ir demografiniai požymiai, veikų požymiai ir paskirtos nuobaudos. Nutarimų atranka ir analizė buvo atliekama 2014–2015 metais.

Naudojant tą pačią – LITEKO – sistemą buvo atrinkti ir tiriami ir teismų **nuosprendžiai baudžiamosiose bylose** pagal **BK 199 straipsnio 1 dalį** ir **199⁽²⁾ straipsnį**⁷⁸, įsiteisėję nuo 2009 m. sausio 1 d. iki 2013 m. gruodžio 31 d. Nuosprendžių analizė taip pat buvo atliekama 2014–2015 metais. Analizei atrinkti visi pirmosios instancijos teismų apkaltinamieji nuosprendžiai minėtų kategorijų bylose. **Iš viso buvo išnagrinėta 701 byla, nuteisti 1 165 asmenys**⁷⁹. Iš kiekvieno nuosprendžio apie nuteistąjį buvo fiksuojami tokie duomenys: amžius, lytis, išsilavinimas, užimtumas, teistumas, pilietybė, straipsnis, pagal kurį asmuo pripažintas kaltu, veikų charakteristikos, paskirtos bausmės ir skirtų bausmių dydžiai. Nagrinėjamuose teismų nuosprendžiuose 1 165 asmenims pareikšti 249 kaltinimai. Tais atvejais, kai asmuo buvo pripažintas kaltu pagal du ar daugiau straipsnių, duomenys buvo fiksuojami kaip atskiri atvejai.

Kitas duomenų šaltinis buvo **interview** su aptariamais pažeidimais dirbančiais policijos pareigūnais (po vieną iš Vilniaus, Merkinės, Tauragės, Vilkaviškio, Šalčininkų), Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos prokurorais (keturi prokurorai), administracines bylas nagrinėjančiais teisėjais (po vieną iš Vilniaus miesto, Varėnos rajono, Vilkaviškio rajono, Tauragės rajono, Šalčininkų rajono apylinkės teismo), taip pat Valstybės sienos apsaugos tarnybos pareigūnu, Policijos departamento pareigūnu, Muitinės kriminalinės tarnybos dviem pareigūnais. Iš viso atlikta 18 interview, kurių metu kalbintas 21 praktikas.

78 **199 straipsnis.** Kontrabanda. **199(2) straipsnis.** Neteisėtas disponavimas akcizais apmokestinamomis prekėmis.

79 Naudojantis Lietuvos teismų informacine sistema LITEKO, nuosprendžiai atrinkti pagal parametrus: *teismas*: pasirenkami visi pirmosios instancijos teismai; *bylos tipas*: baudžiamoji byla (I instancija); *bylų klasifikatorius*: Teismų procesinių sprendimų baudžiamosiose bylose kategorijų klasifikatorius (nuo 2008.06.01); *bylų klasifikatoriaus kategorija*: 1.2.17.1. Kontrabanda (BK 199 straipsnis) ir 1.2.17.3. Neteisėtas disponavimas akcizais apmokestinamomis prekėmis (BK 199⁽²⁾ straipsnis); *bylos stadijos būseną*: intervalas (nuo 2009 01 01 iki 2013 12 31); *būseną*: įsiteisėjo.

Tyrimo metu kalbinant pareigūnus paaiškėjo, kad nutarimų administracinių teisės pažeidimų bylose ir nuosprendžių baudžiamosiose bylose anketavimo duomenys turi būti vertinami gana kritiškai ir atsakingai. Pavyzdžiui, kai kurie administracinių teisės pažeidimų bylose fiksuojami duomenys ne visuomet atspindi neteisėtos cigarečių apyvartos reiškinių ir pažeidėjų gyvenimišką realybę. Pavyzdžiui, nors beveik visi pareigūnai teigia, kad neteisėta cigarečių apyvarta (ypač stambesnė) dažnai yra „tinklinis-sisteminis“ reiškinys, o ne pavienių savarankiškų asmenų vykdoma veikla, administracinių teisės pažeidimų bylose tai paprastai neatsispindi – duomenų apie galimus bendrininkus jose paprastai nebūna. Tiek administracinių teisės pažeidimų, tiek baudžiamosiose bylose užfiksuotos socialinės ir demografinės aplinkybės taip pat ne visuomet atitinka realybę. Pavyzdžiui, asmuo gali būti formaliai bedarbis, bet faktiškai dirbti nelegaliai. Ir priešingai, asmuo gali būti įsidarbinęs, bet tai gali būti tik fiktyvus darbas ir (arba) gali būti įsidarbinta tik prieš pat nagrinėjant bylą, taip siekiant sukurti teigiamą socialinį savo įvaizdį ir gauti švelnesnę nuobaudą ar bausmę. Asmens turtingumą padėtis, jei ji fiksuojama byloje, taip pat gali skirtis nuo realiosios (juolab kad jokiam oficialiame dokumente, kuriuo remiantis byloje galėtų būti konstatuojama turtingumą padėtis, neatsispindi neteisėtai gautos pajamos). Labai didelėje administracinių teisės pažeidimų bylų dalyje apie kaltininko turtingumą padėtį apskritai nekalbama.

Teisėsaugos institucijų atstovų išvalgos taip pat vertintinos atsargiai, nes remiamasi tik tiesiogine profesine patirtimi. Teisėjų patirtis bene fragmentiškausia, nes jie reiškinį dažniausiai vertina remdamiesi nustatytomis aplinkybėmis. Be to, teisėjai nesispecializuoja tirti vien šių kategorijų bylas ir kartais aptariamų kategorijų bylų per metus asmeniškai išnagrinėja tik po keletą. Prokurorai ir Muitinės kriminalinės tarnybos pareigūnai tiria didesnio masto pažeidimus, bet ir jų praktikoje pasitaiko nemažai pažeidimų, kurie balansuoja ant administracinės ir baudžiamosios atsakomybės ribos (pavyzdžiui, kai baudžiamosios atsakomybės vengiama skaidant krovinį į smulkesnius, kurių vertė neviršytų baudžiamąją atsakomybę užtraukiančios ribos). Atitinkamai teisėsaugos institucijų atstovų interviu buvo orientuoti į konkrečią problematiką, o ne į platesnius apibendrinimus. Kita vertus, nemažas interviu skaičius, pasikartojančios viena kitą patvirtinančios teisėsaugos institucijų atstovų išvalgos bei papildoma informacija, gauta nagrinėjant bylas, leidžia

išskirti svarbiausius neteisėtos cigarečių apyvartos ir joje dalyvaujančių pažeidėjų požymius.

2.2. Neteisėta cigarečių apyvarta: administracinių bylų analizė

Iki 2017 m. sausio 1 d. galiojusio ATPK 163² (neteisėtas disponavimas akcizinėmis prekėmis) ir 210 (kontrabanda) straipsniai, o dabar ANK 209 ir 210 straipsniai numato atsakomybę už veikas, kurios dažnai yra vieno reiškinio sudėtinės dalys. Nelegaliai per valstybės sieną pergabentos cigaretės toliau yra neteisėtai gabenamos, laikomos ir platinamos. Visa tai dažnai sudaro bendrą ir nuoseklią neteisėtą schemą, kurioje veikia įvairių lygių dalyviai (organizatoriai, gabentojai, pardavėjai ir kt.).

Cigarečių vertė administracinių teisės pažeidimų bylose būna iki 250 MGL, t. y. iki 9 500 Eur. Tokios vertės cigaretės, priklausomai nuo jų kainos, apytiksliai telpa į 7 standartines dėžes (ang. *mastercase*)⁸⁰, kurių kiekvienoje telpa po 50 blokų, kiekvienas bloką sudaro po 10 pakelių, o dėžės masė siekia apie 20 kg. Taigi, administracinės atsakomybės ribą sudaro daugiau nei 3 500 pakelių, kurių bendra masė apytiksliai – per 140 kg. Kaip teigia teisėsaugos institucijų atstovai, didesnių kiekių (kriminalinės) neteisėtos apyvartos cigaretės paprastai būna „tranzitinės“, jų paskirtis yra Vakarų Europos valstybės, kuriose legalaus cigarečių pakelio kaina yra kelis kartus didesnė nei Lietuvoje, atitinkamai ir neteisėto verslo pelnas yra kur kas didesnis. Tokia nusikalstama schema reikalauja aukšto (tarptautinio) organizuotumo lygio, o didesni kiekiai cigarečių – atitinkamų transporto priemonių (vilkikų, jūrinių konteinerių).

Tam tikra dalis stambios, gerai organizuotos kontrabandos „nusėda“ ir Lietuvoje, t. y. patenka į Lietuvos rinką. Teisėsaugos institucijų atstovų teigimu, veikia nelegalių cigarečių platinimo schema, pagal kurią didieji kiekiai yra gabenami į Vilnių bei Kauną, o iš šių logistinių centrų cigaretės mažesniais kiekiais pasiekia kitus miestus ir miestelius, iš šių skirstomos toliau, kol pasiekia galutinį platinimo „tašką“, kuriame, siekiant sumažinti riziką, stengiamasi laikyti tik nedidelį kiekį cigarečių. Taigi, neteisėtų cigarečių apyvartos „kriminalinis“ ar „administracinis“

80 Ribinis cigarečių kiekis, atitinkantis įstatyme nurodytą ribinę 250 MGL vertę, nuolat mažėja augant tabako mokesčiams ir dėl to brangstant cigaretėms. Cigarečių kiekis, atitinkantis ribinę vertę, didėtų didinant MGL/BSI/BBND dydį, bet šis dydis ir itin stabilus, nuo 1998–2016 metais padidėjo tik 5 proc.

mas tas kartais gali priklausyti nuo to, kurioje platinimo schemos grandyje pavyksta pažeidimą atskleisti. Riba tarp „kriminalinės“ ir „administracinės“ cigarečių apyvartos nėra labai aiški ir tuomet, kai kroviny skaidomas dalimis paskirstant kiekvienam gabentojui krovinį taip, kad jo vertė nesiektų baudžiamąją atsakomybę užtraukiančios cigarečių vertės⁸¹. Nepavykus įrodyti veikos vientisumo ir bendrininkavimo, tokia kriminalinė cigarečių apyvarta patenka į administracinės atsakomybės sritį. Tad tiriant neteisėtą cigarečių apyvartą kaip reiškinį brėžti griežtų ribų tarp neteisėtos cigarečių apyvartos, patenkančios į administracinės atsakomybės sritį, ir kriminalinės cigarečių apyvartos negalima.

Pažymėtina, kad administracinių teisės pažeidimų, susijusių su neteisėta cigarečių apyvarta, aprėptis yra labai plati. Ji apima nuo gerai organizuotų sąlyginai didelio masto veikų, besiribojančių su „kriminaline“ cigarečių apyvarta, iki smulkios neteisėtos cigarečių apyvartos, kuri gali būti skirta daugiausia siauro aplinkinių rato rūkymo poreikiams tenkinti ir daroma savarankiškai atsigabenant cigarečių arba veikiant kaip platesnės cigarečių platinimo schemos žemiausiai grandžiai.

Vartodami sąvoką „smulki neteisėta cigarečių apyvarta“, turime galvoje tokią apyvartą, kuri užtraukia atsakomybę pagal ATPK 163² straipsnio 1–2 dalis (neteisėtas disponavimas iki 2 MGL ir nuo 2 iki 10 MGL cigaretėmis) ir 210 straipsnio 3 dalį (iki 5 MGL vertės cigarečių kontrabanda). Tai pažeidimai, kai disponuojama (labai apytiksliai) iki 3 blokų (30 pakelių, iki 2 MGL vertės) ar iki 15 blokų (beveik trečdalis dėžės, iki 10 MGL vertės) cigarečių. 15 blokų (150 pakelių), rūkant po pakelį per dieną, dviem žmonėms užtektų pustrėčio mėnesio. Tokie santykinai smulkūs pažeidimai sudaro didžiąją dalį visų nustatytų neteisėto disponavimo cigaretėmis atvejų. Dėl jų gausos ir santykinai mažesnio reguliavimo problemiškumo šie pažeidimai į mūsų tyrimą nepateko, išskyrus tuos atvejus, kai pažeidėjas už neteisėtą disponavimą yra baudžiamas pakartotinai.

Mūsų tirti pažeidimai, kurie sąlyginai nėra smulkūs, bet vis dėlto užtraukia administracinę atsakomybę (ATPK 163² straipsnio 3, 4, 7 dalys, 210 straipsnio 1 ir 2 dalys), apima pažeidimus, kai neteisėtai disponuo-

81 Toks skaidymas sulaikymo rizikos požiūriu turi įvairių aspektų. Mažesnę krovinį yra lengviau paslėpti, bet padaugėjus transporto priemonių ar gabenimų, sulaikymo rizika taip pat kyla. Gabenant didelius cigarečių kiekius, kurie smarkiai viršija baudžiamosios atsakomybės ribą, netgi skaidymas negali padėti šios ribos neperžengti. Tuomet, suprantama, skaidyti krovinį nėra prasmės.

jama iki 25 kartų didesniu cigarečių kiekiu nei mūsų anksčiau įvardytų sąlyginai smulkių pažeidimų atvejais.

2.1 lentelė. Cigarečių vertė tirtose administracinių teisės pažeidimų bylose, 2013 m.⁸²

	vertė ->	≤ 2 MGL	2 ≤ x < 10 MGL	10 ≤ x < 50 MGL	50 ≤ x < 200 MGL	200 ≤ x < 250 MGL
ATPK 210 str.	2 d.		90 ⁸³	220		
	1 d.				222	54
ATPK 163 ² str.	3 d.	0	2	109	1	0
	4 d.	0	0	0	85	12
	5 d.	35	2	1	0	0
	6 d.	89	8	3	2	0
	7 d.	5	29	14	13	0

2.1 lentelėje pilka spalva pažymėtos eilutės rodo duomenis apie pakartotinius pažeidimus. Pagal ATPK 163² straipsnio 5–6 dalis yra baudžiama tuomet, kai asmuo disponuoja iki 2 MGL vertės akcizinėmis prekėmis ir tai daro pakartotiniai. 7 dalis apima pakartotinius pažeidimus, kai cigarečių vertė viršija 2 MGL. Kadangi netyrėme smulkiusių nepakartotinių pažeidimų, smulkiusių pažeidimų kiekybinių apibendrinimų negalime daryti. Kitose lentelės eilutėse pateikti duomenys apie mūsų tirtus nepakartotinius pažeidimus. Matyti, kad pagal neteisėtų cigarečių vertę pažeidimų skaičius intervale nuo 10 MGL iki 250 MGL pasiskirsto gana tolygiai. Nevyrauja nei mažesni (iki 50 MGL), nei artimi baudžiamąją atsakomybę užtraukiantiems cigarečių srautams, kiekiai.

82 Pajuodinti skaičiai rodo anomalijas – neteisingai kvalifikuotus pažeidimus. Iš pirmo žvilgsnio itin keistai atrodo neteisėto disponavimo daugiau nei 2 MGL vertės cigaretėmis kvalifikavimas pagal ATPK 163² straipsnio 6 dalį, numatančią atsakomybę už disponavimą tik iki 2 MGL vertės cigaretėmis. Matome dvi bylas, kuriose disponavimas net daugiau nei 50 MGL (viena iš jų – daugiau nei 100 MGL) vertės cigaretėmis kvalifikuotas pagal šią dalį. Kita vertus, ši situacija galbūt susijusi su kita – teisinio reguliavimo – anomalija, kad sankcijos už pakartotinį neteisėtą disponavimą ar iki 2 MGL ar daugiau nei 100 MGL vertės cigaretėmis beveik nesiskiria (išskyrus tai, kad 7 dalies sankcijoje papildomai numatyta transporto priemonės konfiskavimo galimybė).

83 Tai pažeidimų, kai cigarečių vertė viršijo 5 MGL, skaičius. ATPK 210 straipsnio 2 dalyje ir 1632 straipsnio 3 dalyje numatyti prekių vertės intervalai skiriasi, dėl to kontrabandos pažeidimus, kuriuose cigarečių vertė patenka į intervalą nuo 5 iki 50 MGL, teko išskirti į du stulpelius.

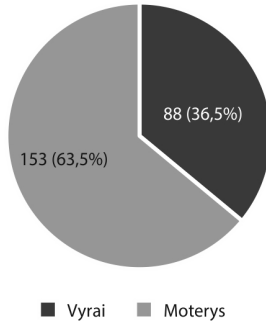
Pažeidimai, kai disponuojama daugiau nei 5–10 MGL ir ypač daugiau nei 50 MGL vertės cigaretėmis, turi būti gerai organizuoti. Tokių kiekių cigarečių gabenimas reikalauja gebėti sutelkti tam tikrus techninius ir žmogiškuosius pajėgumus, turėti ryšius su tiekėjais, nemažai apyvartinių lėšų tokiam kiekiui cigarečių nelegaliai įsigyti iš tiekėjų, bendrininkų veiklai apmokėti ir kitoms išlaidoms.

Šios aplinkybės lemia vienos iš neteisėtos cigarečių apyvartos dalyvių grupių – organizatorių požymius. Kaip apibūdino kalbinti teisėsaušgos institucijų atstovai, **organizatoriai** – tai įvairaus amžiaus asmenys, dažniausiai vyrai, turintys šeimas, gyvenantys miestuose, siekiantys sudaryti smulkių verslininkų įvaizdį, kai kurie iš jų užsiimantys tam tikru „paraleliniu“ teisėtu verslu (pavyzdžiui, automobilių prekyba). Pasitaiko studentų, o daugiausia – bedarbių. Savo vardu įregistruoto turto beveik neturi, tačiau disponuoja didelėmis grynųjų pinigų sumomis – apyvarantinėmis cigarečių „verslo“ lėšomis ir pelnu. Cigarečių apyvartos organizatoriai dažnai veikia per tarpininkus ir yra mažiausiai rizikuojanti būti demaskuota ir nubausta pažeidėjų grupė. Atitinkamai daugeliu atveju šie pažeidėjai, jei ir yra demaskuojami, administracinių bausmių ar teistumo išvengia. Kuo aukštesnio lygmens organizatorius, tuo jo rizika įkliūti mažesnė, o pelnas didesnis. Šis dėsnis galioja ne tik organizatoriams, bet ir visiems neteisėtos cigarečių apyvartos veikėjams.

Cigarečių neteisėtos apyvartos tinklo „apačioje“, arčiausiai vartotojų, yra platintojai, tiksliau – **platintojos**. Teisėsaušgos institucijų atstovai teigė, kad, kitaip nei aukštesnio lygmens grandžių, kur vyrauja vyrai, atstovai, cigarečių pardavimu vartotojams užsiima daugiausia moterys, paprastai vyresnio amžiaus (per 40 metų), neretai pensininkės, kai kurios iš jų – turinčios neįgalumą. Kalbinti teisėsaušgos institucijų atstovai išsakė nuomonę, kad šių prekyautojų turtinė padėtis dažnai yra prasta, neteisėta veikla jos verčiasi siekdamas pasigerinti savo buiti⁸⁴. Didelė dalis nubaustųjų yra baudžiamos nebe pirmą kartą (atitinkamai – patiria griežtas sankcijas, numatytas ATPK 163² straipsnio 6–7 dalyse, dažnai yra skolingos valstybei dideles nesumokėtų baudų sumas). Tai lemia jų veikos specifika. Platintojos, kitaip nei gabentojai, veikia nuolatinėje vietoje (dažnai savo gyvenamojoje vietoje), tiesiogiai kontaktuoja su klientais,

84 Nyderlandų ir Jungtinės Karalystės cigarečių neteisėtos apyvartos tyrime taip pat teigiama, kad tarp šios veiklos dalyvių gausu neįgalumą turinčių ir socialiai remtinų asmenų, kurie „mėgina įveikti gyvenimo monotoniją bei papildyti savo pajamas įsitraukdami į neteisėtą cigarečių rinką“ (*Van Duyn P. C. Organizing Cigarette Smuggling and Policy Making, Ending up in Smoke // Crime, Law and Social Change, 2003, Vol. 39, No. 3, p. 291, 309.*)

apie jas pareigūnai gana nesunkiai gauna informacijos. Šią teisėsaugos institucijų atstovų išvalgą patvirtina ir mūsų gauti bylų anketavimo duomenys, pagal kuriuos du trečdalius nubaustųjų už pakartotinį neteisėtą disponavimą cigaretėmis sudaro moterys (žr. 2.1 pav.).

2.1 pav. Už neteisėtą disponavimą nubausti asmenys pagal lytį, ATPK 163² straipsnio 5–7 dalys, 2013 m.

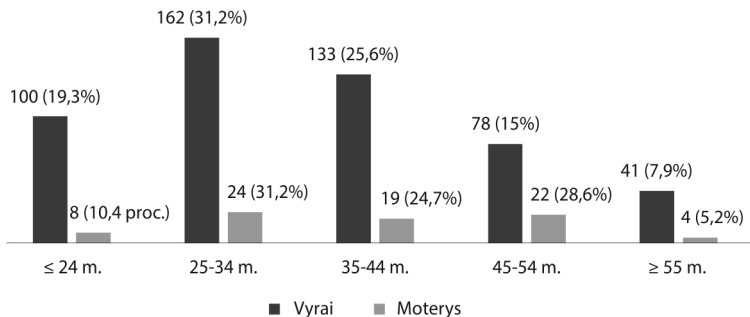
Kita grupė, kurią galima išskirti, yra savotiška organizatorių ir platinančiųjų jungtis – **gabentojai** ir jų pagalbininkai (žvalgai). Gabentojus reiktų skirti dar į mažiausiai dvi funkciškai ir socialiniu požiūriu skirtingas grupes – gabentojus per muitinio patikrinimo postus ir šalies keliais (vairuotojai) ir gabentojus per vadinamąją „žaliąją zoną“ – neteisėtai kertančius valstybės sieną tam neskirtose vietose arba išgabenančius cigaretes (permestas, perplukdytas, perskraidintas per valstybės sieną) iš „žaliosios zonos“ į reikiamą netolimą sandėlio funkciją atliekantį punktą (tvartą, pirtį, automobilį), iš kur cigaretės gali būti transportuojamos toliau. Pasak kalbintų teisėsaugos institucijų atstovų, kontrabandos žargonu tokie asmenys vadinami „kojomis“.

„Kojas“ teisėsaugos institucijų atstovai apibūdino kaip daugiausia žemiausio socialinio sluoksnio žmones, dažniausiai jaunus vyrus (iki 30 metų), kuriuos cigarečių gabenimo operacijoms organizatoriai užverbuoja iš aplinkinių pasienio kaimų ir pasamdo už 15–30 Eur. Šie asmenys perneša cigarečių dėžes, kurių kiekviena sveria apie 20 kg, todėl neša po 2–3, kartais 4 dėžes. Atitinkamai „kojos“ turi būti fiziškai stiprūs asmenys. „Kojų“ rizika būti sulaikytiems yra palyginti didelė, juos pastebi ir sulaiko paprastai Valstybės sienos apsaugos tarnybos pareigūnai. Šie asmenys dažnai būna jau ne kartą bausti už tokius pažeidimus. „Žvalgai“

dirba kartu su „kojomis“. „Žvalgai“ taip pat yra pasienio kaimų gyventojai, neretai vaikai ir paaugliai. Įrodyti „žvalgų“ ryšį su neteisėtu cigarečių gabenimu yra labai sunku, tad jie atsakomybės dažniausiai išvengia. Vaikai, dar nesulaukę administracinei ir baudžiamajai atsakomybei kilti būtino amžiaus, suprantama, atsakomybėn taip pat netraukiami.

Kaip pažymėjo kalbinti teisėsaugos institucijų atstovai, vairuotojų socialiniai požymiai skiriasi nuo „kojų“. Tai įvairaus amžiaus, dažnai jau sukūrę šeimas, darbus turintys ir norintys papildomai neteisėtai užsidirbti asmenys, organizatorių pasamdyti pervežti cigaretėms (pareigūnų minėtos atlygio sumos – apie 100–150 Eur už reisą)⁸⁵. Bylose, išskyrus retus atvejus, kai yra nustatomi bendrininkai, vairuotojai laikosi gynybinės pozicijos, kad jie pažeidimą daro vieni, savo iniciatyva ir iš savo lėšų, nors jų turtinė padėtis ir gyvenimo būdas rodo, kad cigarečių kroviniumi įsigyti reikalingų ryšių ir lėšų jie vargu ar gali turėti. Vairuotojai paprastai neturi baustumo ar teistumo, neretai tarp jų pasitaiko užsienio (Rusijos, Baltarusijos) piliečių.

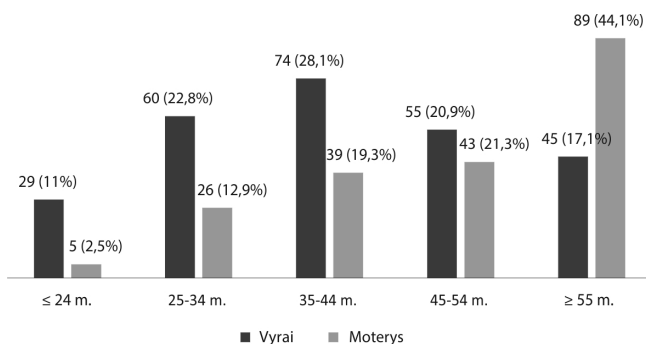
Atlikto bylų anketavimo duomenys iš esmės sutapo su teisėsaugos institucijų atstovų išskirtais pažeidėjų požymiais. Duomenys apie pažeidėjų lytį bei amžių vienareikšmiškai rodo, kad už kontrabandą yra baudžiami daugiausia vyrai iki 45 metų amžiaus. Moterų už šį pažeidimą nubaudžiama palyginti nedaug.

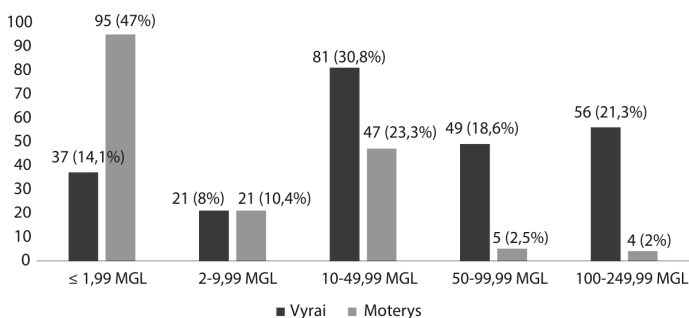
2.2 pav. Už kontrabandą nubausti asmenys pagal amžių ir lytį, ATPK 210 straipsnio 1–2 dalys, 2013 m.

85 Bylų Jungtinėje Karalystėje tyrimo duomenimis, tenykščiams vairuotojams buvo mokama 50–70 £. Socialiniai vairuotojų požymiai taip pat iš esmės analogiški – šeimos žmonės, įvairaus amžiaus, neretai gan vėlai įsitraukę į neteisėtą veiklą, dažniausiai neteisti ir nebausti (Van Duyn P. C. Organizing Cigarette Smuggling and Policy Making, Ending up in Smoke // Crime, Law and Social Change, 2003, Vol. 39, No. 3, p. 308–309).

Kitoks vaizdas, kaip ir minėjo teisėsaugos institucijų atstovai, matomas analizuojant nubaustųjų už neteisėtą disponavimą cigaretėmis bylas. Tiesa, bylų analizė apėmė labai plačią veikų grupę, į kurią patenka ir platintojai, ir abiejų tipų gabentojai, taip pat ir neteisėto disponavimo organizatoriai. Ji apima asmenis, nubaustus už pakartotinį pažeidimą nepriklausomai nuo cigarečių vertės, ir nubaustuosius pirmą kartą, jei cigarečių vertė yra nuo 10 iki 250 MGL. Tai kiek suniveliuoja pažeidėjų požymius. Vis dėlto matome, kad tarp moterų (kurios, kaip žinome, daugiausia yra prekiautojos, aiškiai dominuoja vyresniojo amžiaus pažeidėjos ir ypač vyresnės nei 55 metų.

2.3 pav. Už neteisėtą disponavimą nubausti asmenys pagal amžių ir lytį, ATPK 163² straipsnio 3–7 dalys, 2013 m.

2.4 pav. Už neteisėtą disponavimą nubausti asmenys pagal cigarečių vertę ir lytį, ATPK 163² straipsnio 3–7 dalys, 2013 m.⁸⁶

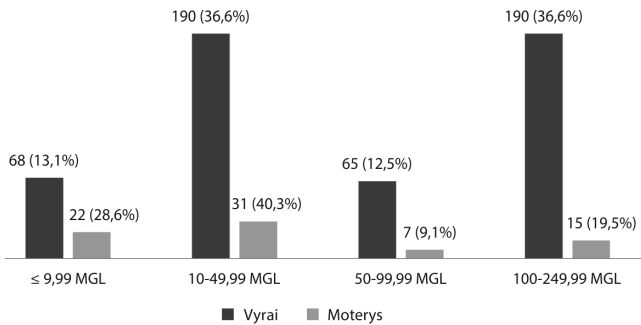
86 Atkreiptinas dėmesys, kad šiame paveiksle nekartotiniai pažeidimai (ATPK 163² str. 3–4 d.) apima atvejus, kai cigarečių vertė yra didesnė nei 10 MGL. Disponavimo iki 10 MGL vertės

Matome, nė viena vyrų amžiaus grupė pernelyg neišsiskiria. Tai galima paaiškinti tuo, kad, kaip minėjo kalbinti teisėsaugos institucijų atstovai, „kojomis“ daugiau „dirba“ jaunesni, vairuotojai yra įvairaus, bet dažniau kiek brandesnio amžiaus.

Duomenys apie cigarečių vertę rodo, kad moterys pažeidėjos dažniau sulaikomos su nedideliais, vyrai – su didesniais kiekiais cigarečių.

Tokie duomenys taip pat sutampa su teisėsaugos institucijų atstovų įžvalgomis, kad tarp platintojų (jie sulaikomi dažniausiai su nedideliais cigarečių kiekiais ir dažnai pakartotinai) dominuoja moterys, o apyvarta didesniais cigarečių kiekiais (gabenimu, sandėliavimu, organizavimu) užsiima daugiau vyrai.

Moterys beveik nedalyvauja gabenant didesnius cigarečių kiekius kontrabandos būdu (žr. 2.5 pav.). Į šią veikų kvalifikaciją nepatenka prekyautojų veikos, vyrauja „kojų“ ir vairuotojų veikos, tad moterų dalyvavimas apskritai yra nežymus.

2.5 pav. Už kontrabandą nubausti asmenys pagal cigarečių vertę ir lytį, ATPK 210 straipsnio 1–2 dalys, 2013 m.

2.3. Neteisėta cigarečių apyvarta: nuosprendžių analizė

2.3.1. Nusikaltimų charakteristikos

Kaip jau minėta, išskyrus itin smulkią prekybą, kuria savarankiškai gali užsiimti ir didesnių apyvartinių lėšų bei ryšių su didmeniniais ciga-

cigaretėmis atvejai (ATPK 163² str. 5–7 d.) yra kartotiniai. Tad šis paveikslas kartu parodo, kad moterys dominuoja ne tik tarp baudžiamų už neteisėtą disponavimą nedideliais kiekiais cigarečių, bet ir pakartotinai baudžiamų asmenų ir tai visiškai atitinka prekyautojų požymius.

rečių tiekėjais bei platintojų tinklu neturintys asmenys, neteisėta cigarečių apyvarta yra organizuotas verslas, sudarantis grandinę nuo tabako gamintojų, didmenininkų, stambesnių ir smulkesnių cigarečių skirstymo tinklų iki mažmeninių pardavėjų. Kuo aukštesnis yra šios grandinės lygmuo, kuo didesniais cigarečių kiekiais operuojama, tuo aukštesnis organizuotumo lygis ir finansinis pajėgumas reikalingas šioms veikoms vykdyti. Atitinkamai į baudžiamosios atsakomybės sritį patenkančiais atvejais akivaizdesnis bendrininkavimo elementas (tiesa, jį sunku nustatyti, todėl jis ne visuomet atsispindi bylose esančiuose duomenyse, o jei atsispindi, dažnokai nustatomi tik žemiausios grandies veikėjai).

Kartu, kaip jau minėta anksčiau, esama ir kitokio kokybinio skirtumo tarp smulkios ir stambiosios neteisėtos cigarečių apyvartos. Smulkiosios apyvartos vartotojai yra Lietuvos gyventojai, o stambioji paprastai (kuo stambesnė, tuo labiau) yra skirta tranzitui iš pigias nelegalias (ar legalias) cigaretes gaminančių fabriekų Baltarusijoje, Rusijoje ir kitose valstybėse į Vakarų Europos valstybes: Vokietiją, Didžiąją Britaniją, Airiją, Švediją, Norvegiją ir kitas, per kurias dėl ekonominių, geografinių ypatumų ir įsivertinančių nelegalia cigarečių apyvarta užsiimančių tinklų suformuoja savotišką „prekybos juostą“ (angl. „tradebelt“)⁸⁷.

Taigi, analizuodami baudžiamąsias bylas, labiausiai kreipėme dėmesį į duomenis apie cigarečių kiekius, jų kilmę ir kaltininkų organizuotumą.

Gabenamų cigarečių vertės pasiskirstymas parodytas 2.2 lentelėje.

2.2 lentelė. Cigarečių vertė, 2009–2013 m.

	199 str. 1 d.		199 ⁽²⁾ str.		199 str. 1 d. ir 199 ⁽²⁾ str.	
	Sk.	Proc.	Sk.	Proc.	Sk.	Proc.
≤ 249 MGL*	10	3,0	7	1,2	1	0,4
250–349 MGL	97	29,3	143	23,7	40	16,0
350–449 MGL	60	18,1	94	15,6	23	9,2
450–549 MGL	37	11,2	85	14,1	15	6,0
≥ 550 MGL	127	38,4	274	45,4	171	68,4
Iš viso	331	100,0	603	100,0	250	100,0

* Turimi omenyje atvejai, kai buvo gabentos ir kitos (nei tik cigaretės) prekės arba jomis

87 Šį terminą vartoja Van Duynne P. C. Organizing Cigarette Smuggling and Policy Making, Ending up in Smoke // Crime, Law and Social Change, 2003, Vol. 39, No. 3, p. 287–288.

disponuota.

Matome, kad dalis krovinių yra ribiniai – cigarečių vertė artima administracinės ir baudžiamosios atsakomybės ribai. Bet didžioji dalis krovinių yra kur kas solidesni (reikalaujantys itin geros organizacijos), be jokių „pretenzijų“ į švelnesnę (administracinę) atsakomybę, orientuoti į itin didelį pelną⁸⁸.

Analizuojant baudžiamąsias bylas buvo fiksuojama ir cigarečių kilmė. Žvelgiant į kontrabandos (BK 199 straipsnio 1 dalis) bylų duomenis, negalima pasakyti, kad dažniau buvo sulaikytos tik tam tikro fabriko cigaretės. Bylose, kuriose asmenys buvo nuteisti pagal BK 199² straipsnį, vyravo Gardino tabako fabriko cigaretės („Minsk“, „Fest“, „NZ“, „Premier“, „Queen“, „Magnat“, „Prima“ ir kt.).

2.3 lentelė. Cigarečių kilmė pagal bylų skaičių, 2009–2013 m.

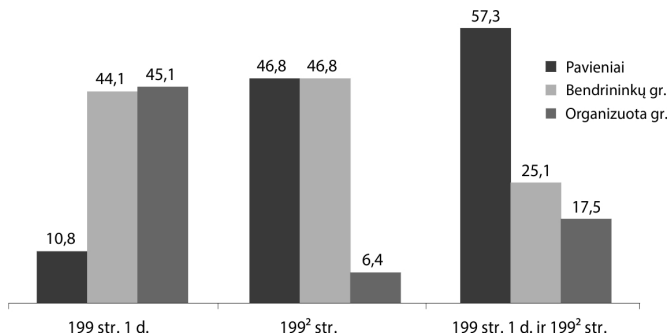
	199 str.1 d.		199 ⁽²⁾ str.		199 str. 1 d. ir 199 ⁽²⁾ str.	
	Sk.	Proc.	Sk.	Proc.	Sk.	Proc.
Gardino tabako fabrikas	52	15,7	221	36,7	105	42,0
Baltijos tabako fabrikas	70	21,1	125	20,7	32	12,8
Įvairios*	65	19,6	113	18,7	60	24,0
Kitos**	143	43,2	142	23,5	53	21,2
Nenurodyta	1	0,3	2	0,3	-	-
Iš viso	331	100,0	603	100,0	250	100,0

* Gardino ir Baltijos tabako fabrikų cigaretės sudarė 80 proc. ir daugiau visų cigarečių.

** 80 proc. visų cigarečių sudarė kitos cigaretės.

Tiesa, kadangi situacija nelegalioje cigarečių rinkoje ir dominuojantys tokių cigarečių tiekėjai kinta (žr. 1.4 skyrių), 2.3 lentelės duomenys ir dabartinė situacija gali šiek tiek skirtis. Bet tendencija lieka ta pati – vyrauja Gardino tabako fabriko produkcija. 2016 metų Muitinės departamento metinėje ataskaitoje teigiama, kad cigaretės, pažymėtos Baltarusijos Respublikos nustatyto pavyzdžio banderolėmis, sudarė 38 proc. sulaikytų cigarečių kiekio.

88 Išsamūs duomenys apie sulaikytų neteisėtų cigarečių kiekius baudžiamosiose bylose pavaizduoti 3.9 ir 3.10 paveiksluose.

2.6 pav. Duomenys apie asmenis baudžiamosiose bylose pagal bendrininkavimo formą (proc.)

2.6 paveiksle pateikti duomenys rodo, kokia apimtimi organizuotumo (bendrininkavimo) požymį pavyksta nustatyti baudžiamosiose bylose. Sėkmingiausiai bendrininkų ryšiai yra nustatomi kontrabandos bylose, kuriose tik apie 11 proc. bylų tokie ryšiai nebuvo nustatyti. Tiesa, tai lemia ir tai, kad kontrabandą dažnai daro grupė vykdyto bendrininkų. Bylose, kuriose veikos kvalifikuojamos kaip kontrabanda ir pasikėsinimas neteisėtai disponuoti akcizinėmis prekėmis, kuriose paprastai kaltinamieji yra pavieniai vilkikų vairuotojai, įkliuvę pasienio muitinės poste, ir kuriose sulaikytų cigarečių kiekiai dažnai yra didžiausi (žr. 2.2 lentelę). Tai leidžia numanyti itin aukšto organizuotumo lygį schemose, kuriose šie vairuotojai atlieka logistinę funkciją, bendrininkavimo ryšiai, deja, atskleidžiami rečiausiai. Tai lemia tyrimo ypatumai. Visų pirma, kaip minėta, sulaikytas vykdytojas būna vienas – vairuotojas. Jei kroviny sulaikomas muitinės pasienio poste atliekant eilinę patikrą, neturint žvalgybinės informacijos, vairuotojo ryšius su organizatoriais nustatyti labai sunku. Vairuotojas apie bendrininkus parodymų paprastai neduoda, visa kaltę prisiima sau ir pateikia mažai įtikinamą versiją, kad jis pats yra nusikaltimo sumanytojas, organizatorius ir realizuotojas⁸⁹. Jeigu sulaikymas yra žvalgybinio tyrimo rezultatas (kaip dažnai būna sulaikant krovinį Lietuvos teritorijoje, veika tuomet kvalifikuojama pagal BK 199² straipsnį), surenkama duomenų apie cigarečių gabenimo schemą ir bendrininkai nustatomi dažniau. Atitinkamai neatskleistų bendrininkavimo ryšių tokiose bylose būna mažiau. Tai rodo ir 2.6 paveikslas.

89 Interviu P1.

2.3.2. Bendrieji nuteistųjų socialiniai požymiai

Analizuojant baudžiamąsias bylas buvo fiksuojamos tokios socialinės ir demografinės nuteistųjų charakteristikos kaip lytis, amžius, išsimokslinimas, užimtumas, pilietybė, šeiminė padėtis. Šiais aspektais baudžiamųjų bylų duomenys, lyginant su administracinių teisės pažeidimų bylomis, daug išsamesni, todėl nuteistųjų už neteisėtą cigarečių apyvartą portretas daug aiškesnis ir išsamesnis.

Administracinių teisės pažeidimų bylose išties nemažą nubaustųjų dalį (ypač kalbant apie su neteisėtu disponavimu cigaretėmis susijusius pažeidimus (ATPK 163² straipsnis) sudarė moterys, o nusikalstamų veikų – kontrabandos (BK 199 straipsnio 1 dalis) ir neteisėto disponavimo akcizais apmokestinamomis prekėmis (BK 199⁽²⁾ straipsnis) – bylose dominavo vyrai. Iš visų 1 165 asmenų, patrauktų baudžiamojon atsakomybėn pagal vieną ir (ar) kitą minėtą straipsnį, vyrai sudarė net 97,4 proc. (1 135) už šias nusikalstamas veikas nuteistų asmenų, tuo metu moterų nuteista vos 30 (2,6 proc.). Gautus duomenis patvirtino ir tyrimo metu kalbinti teisėsaugos institucijų atstovai. Jie nurodė, kad moterys tik išimtiniais atvejais ryžtasi vykdyti kontrabandą ar disponuoti tokios vertės prekėmis, kurios užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Vyrų dominavimas darant šias nusikalstamas veikas gali būti aiškinamas pačia šių nusikaltimų specifika. Pirmiausia tokioms nusikalstamoms veikoms daryti neretai reikia vyriškos fizinės jėgos (pakrauti, perkrauti, gabenti ir pan. cigaretes, kurių kiekis dėl BK reikalaujamos jų vertės (per 250 MGL) yra didelis). Mokslo literatūroje toks dominavimas taip pat aiškinamas šioms nusikalstamoms veikoms daryti reikalingais įgūdžiais ir žiniomis apie transporto bei technines priemones, kurių, pritartina, daugiau turi vyriškos lyties asmenys⁹⁰.

Analizuojant nuteistųjų vyrų pasiskirstymą pagal amžių, matyti, kad daugiau nei pusė (57,2 proc.) už cigarečių kontrabandą (BK 199 straipsnio 1 dalis) nuteistų vyrų buvo itin jauni (≤ 24 metų). Tuo tarpu už neteisėtą cigarečių įgijimą, laikymą, gabenimą, siuntimą, naudojimą ar realizavimą (BK 199⁽²⁾ straipsnis) buvo nuteista daugiausia (33,1 proc.) šiek tiek vyresnių (t. y. 35–44 metų) vyrų. Tokios amžiaus grupės vyrų taip pat buvo daugiausia (38,8 proc.) tarp nuteistųjų pagal abu straipsnius.

90 Baltrūnienė J., Šarauskas G. Kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalistinė charakteristika ir praktiniai šių nusikaltimų atskleidimo aspektai Lietuvoje // Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka (6). Mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas, 2011, p. 52.

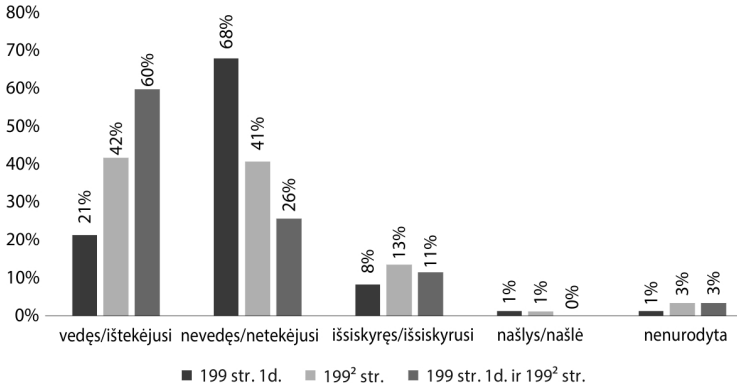
2.4 lentelė. Nuteisti vyrai pagal amžių, 2009–2013 m.

Lytis			Amžiaus grupės					Iš viso
			≤ 24 m.	25–34 m.	35–44 m.	45–54 m.	≥ 55 m.	
199 str. 1 d.	Vyrai	Sk.	178	83	38	12	-	311
		Proc.	57,2	26,7	12,2	3,9	-	100,0
199⁽²⁾ str.	Vyrai	Sk.	151	151	185	64	8	559
		Proc.	27,0	27,0	33,1	11,4	1,4	100,0
199 str. 1 d. ir 199⁽²⁾ str.	Vyrai	Sk.	29	70	81	28	1	209
		Proc.	13,9	33,5	38,8	13,4	0,5	100,0

Reikia pažymėti, kad žvelgiant į duomenis apie vyrus, nuteistus už neteisėtą disponavimą cigaretėmis (BK 199⁽²⁾ straipsnis), taip pat apie vyrus, nuteistus pagal abu nagrinėjamus BK straipsnius, nematyti tokių didelių amžiaus skirtumų, kokie pastebimi žvelgiant į duomenis apie vyrus, nuteistus už kontrabandą (BK 199 straipsnio 1 dalis). Kaip minėta, už kontrabandą daug dažniau nuteisti jauni vyrai. Teisėsaugos institucijų atstovai tokius pažeidėjų, disponuojančių cigaretėmis ir gabenančių jas kontrabanda, amžiaus skirtumus aiškina fiziniais tokių asmenų skirtumais, konkrečiai – kontrabanda pergabenti cigaretės (pavyzdžiui, permesi, perplukdyti per sieną ir pan.) dažnai reikia didelės fizinės jėgos.

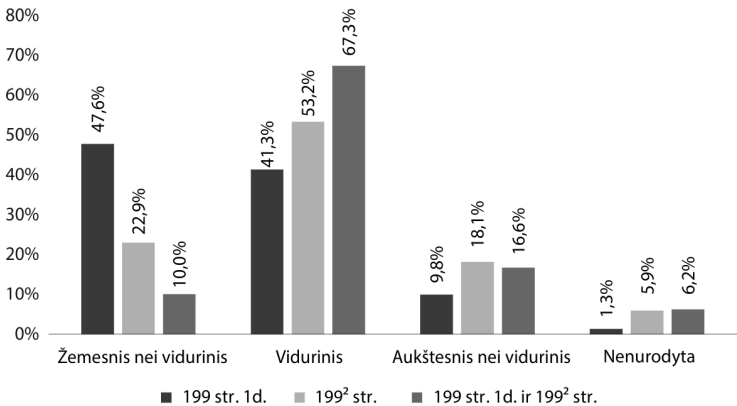
Nuteistųjų amžius lemia ir tai, kad asmenys, nuteisti už kontrabandą, dažniausiai buvo nesusituokę (68 proc.). Tuo metu tarp už neteisėtą disponavimą cigaretėmis nuteistų asmenų šeimas jau sukūrusių ir nesusituokusių asmenų dalis buvo apylygė (atitinkamai 42 proc. ir 41 proc.) (žr. 2.7 pav.). Pažymėtina, kad amžiaus ir šeiminių padėties pasiskirstymo duomenys atspindi bendrą šeiminių padėčių visuomenėje, t. y. daugiausia santuokos nesudariusių asmenų yra iki 24 metų, santuokoje gyvenančiųjų – nuo 25 iki 44 metų, išsiskyrusių ir našlių – nuo 44 metų⁹¹.

91 Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, santuokas sudaro vis vyresnio amžiaus Lietuvos Respublikos piliečiai, 2013 m. vidutinis pirmą kartą vedusių vyrų amžius buvo 29,3 metų, pirmą kartą ištekėjusių moterų – 27 metai (Lietuvos statistikos departamentas. Santuokos ir ištuokos. Demografijos metraštis 2013).

2.7 pav. Nuteisti asmenys pagal šeiminių padėtį, 2009–2013 m.

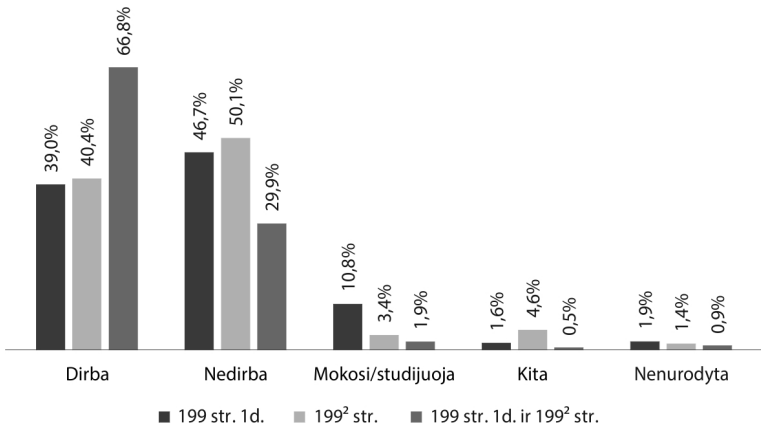
Už cigarečių kontrabandą ir neteisėtą disponavimą jomis dažniau buvo nuteisti aukštojo išsilavinimo neturintys asmenys – tai atsispindi tiek nagrinėtose bylose (žr. 2.8 pav.), tiek interviu metu gautuose duomenyse. Analizuojant nuteistųjų išsimokslinimą, matyti, kad asmenys, nuteisti pagal BK 199⁽²⁾ straipsnį ir pagal abu nagrinėjamus BK straipsnius dažniausiai (atitinkamai 53,2 proc. ir 67,3 proc.) turėjo bent jau vidurinį išsilavinimą. Tuo tarpu net 47,6 proc. už kontrabandą (BK 199 straipsnio 1 dalis) nuteistų asmenų vidurinio išsilavinimo dar nebuvo įgiję. Tokią tendenciją galima sieti ir su jaunu nuteistųjų už kontrabandą amžiumi.

2.8 pav. Nuteisti asmenys pagal išsimokslinimą, 2009–2013 m.

Kaip šioje monografijoje jau minėta, menkas užimtumas – vienas pagrindinių veiksnių, galinčių paskatinti ištraukti į neteisėtą veiklą. Siekiant nustatyti nuteistųjų užimtumą, buvo fiksuojama, kokia darbine veikla nuteistieji užsiėmė nusikalstamos veikos padarymo metu. Surinkti duomenys parodė, kad daugiau nedirbančių nei dirbančių yra tarp tų nuteistųjų, kurie buvo kaltinami pagal vieną BK straipsnį: kontrabandą arba neteisėtą disponavimą cigaretėmis (žr. 2.9 pav.). Tyrimo metu kalbinti teisėsaugos institucijų atstovai taip pat vienbalsiai sutarė, kad tarp šias nusikalstamas veikas darančių asmenų daugiau yra pastovaus darbo neturinčių asmenų, kurie ieškodami uždarbio imasi rizikingos neteisėtos veiklos.

Vis dėlto reikia turėti omenyje, kad šie duomenys nebūtinai atspindi tikrąjį pažeidėjų užimtumą, nes tarp bedarbio statusą turinčių asmenų dalis gali būti faktiškai (nors ir neoficialiai) dirbančių asmenų, tuo metu tarp oficialiai dirbančių asmenų – dalis bedarbių. Be to, pasak teisėsaugos institucijų atstovų, kai kurie pažeidėjai yra linkę nedirbti oficialaus darbo, nes dirbti oficialiai jiems neapsimoka. Pažeidėjams neturint oficialių pajamų, taip pat turto, išieškoti baudų iš jų neįmanoma.

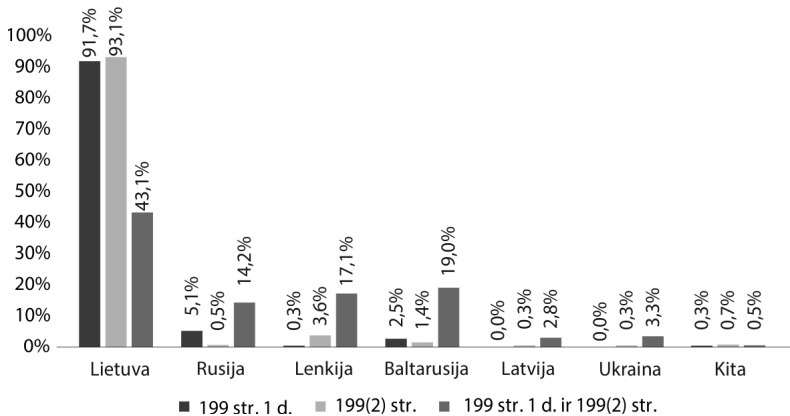

2.9 pav. Nuteisti asmenys pagal užimtumą, 2009–2013 m.

Tais atvejais, kai asmuo buvo nuteistas tiek pagal BK 199 straipsnio 1 dalį, tiek pagal BK 199⁽²⁾ straipsnį, dirbančiųjų – priešingai – buvo daugiau nei bedarbių (žr. 2.9 pav.). Tikėtina, kad į šią nuteistųjų grupę pakliuvo daugiausia vilkikų vairuotojai, dirbantys logistikos įmonėse, siekę prisidurti pajamų iš neteisėtos veiklos – cigarečių gabenimo kontrabanda ir tolesnio jų gabenimo Lietuvos teritorijoje (vilkiką sulaikius

pasienio muitinės poste, vairuotojo veika paprastai kvalifikuojama kaip BK 199 ir 199² straipsnių sutaptis).

Baudžiamosiose bylose, kitaip nei administracinių teisės pažeidimų bylose, dažniau pateikiama informacija apie pažeidėjų pilietybę. Žvelgiant į nuteistųjų pasiskirstymą pagal pilietybę, matyti, kad absoliučią daugumą asmenų, nuteistų tik pagal vieną kurį nors iš straipsnių (BK 199 straipsnio 1 dalis arba BK 199⁽²⁾ straipsnis), sudarė Lietuvos Respublikos piliečiai. Tarp nuteistų asmenų pagal abu straipsnius dažniau buvo ne tik Lietuvos Respublikos, bet ir kaimyninių valstybių, t. y. Baltarusijos Respublikos, Lenkijos Respublikos ir Rusijos Federacijos, piliečių (žr. 2.10 pav.). Daugiausia į šią kategoriją, kaip minėta, pateko vilkikų vairuotojai, kurie buvo sulaikyti kirtę Lietuvos Respublikos valstybės sieną su paslėptais cigarečių kroviniais.

2.10 pav. Nuteisti asmenys pagal pilietybę, 2009–2013 m.

2.3.3. Nusikaltimus padariusių asmenų vaidmenys ir jų požymiai

Kitaip nei administracinių teisės pažeidimų bylose, baudžiamosiose bylose organizuotumo požymiai yra ryškesni ir dažnesni, tačiau taip pat ne visada atskleidžiami. Didesnį organizuotumo lygį čia lemia didesnės cigarečių vertės (taigi – ir kiekiai) ir tai, kad šios cigaretės dažnai yra skirtos ne Lietuvos rinkai. Veikiant tarptautiniu mastu, be abejonės, būtinai aukštesnis organizuotumo lygis.

Nagrinėjant nuteistųjų pasiskirstymą pagal vaidmenį darant nusikalstamą veiką, buvo fiksuojama, ar asmuo nusikalstamą veiką padarė vienas, ar bendrininkaudamas. Tais atvejais, kai nusikalstama veika padaryta bendrininkaujant, buvo žymimas kiekvieno bendrininko vaidmuo, t. y. ar asmuo buvo vykdytojas, organizatorius, kurstytojas, ar padėjėjas. 2.5 lentelėje nuteistųjų vaidmenys nusikalstamosiose veikose pateikti bendrai, neskirstant pagal bendrininkavimo formą, todėl išvardyti vaidmenys apima visas BK numatytas bendrininkavimo formas (bendrininkų grupę, organizuotą grupę ir nusikalstamą susivienijimą).

Iš nagrinėtų duomenų matyti, kad dažniausiai bendrininkavimas atskleidžiamas kontrabandos byloje, kuriose nėra inkriminuojamas pasikėsinimas neteisėtai disponuoti cigaretėmis, – net 90 proc. bylų. Neteisėto disponavimo cigaretėmis byloje, taip pat byloje dėl kontrabandos, kuriose inkriminuojamas ir pasikėsinimas neteisėtai disponuoti cigaretėmis (tai dažnai vilkikų vairuotojų bylos), bendrininkavimo atvejai nustatomi kiek daugiau nei pusėje bylų. Nemažai bylų apie bendrininkus duomenų nepavyksta gauti, nors bylos aplinkybės gali netiesiogiai rodyti, kad asmuo veikia ne vienas (pvz., gabenamas didelis kiekis cigarečių ir ne itin gera vilkiko vairuotojo finansinė padėtis gali kelti abejonių dėl jo gebėjimų ir galimybių savarankiškai gauti didelį gabenamų cigarečių kiekį).

2.5 lentelė. Bendrininkavimas, vaidmenys, 2009–2013 m.

		Vaidmuo grupėje				Vienas	Iš viso
		Vykdytojas	Organizatorius	Padėjėjas	Kurstytojas		
199 str. 1 d.	Sk.	226	26	45	2	32	331
	Proc.	68,3	7,7	13,8	0,6	9,5	100,0
199⁽²⁾ str.	Sk.	304	13	22	1	263	603
	Proc.	51,2	2,2	3,6	0,2	42,8	100,0
199 str. 1 d. ir 199⁽²⁾ str.	Sk.	122	7	5	-	116	250
	Proc.	48,4	2,8	2,0	-	46,8	100,0

Reikšmingiausia nusikalstamos cigarečių apyvartos grandis – **organizatoriai**. Kaip rodo nagrinėti baudžiamųjų bylų duomenys, organizatoriai daugiausia buvo 25–34 metų amžiaus (50 proc. visų nuteistųjų). Jaunesni nei 25 metai ir vyresni nei 44 metai asmenys tarp organizatorių

sudarė tik 22 proc. 52 proc. organizatorių buvo vedę. Du trečdaliai organizatorių oficialiai dirbo. Pasak vieno iš prokurorų, organizatoriai dažnai sudaro smulkių verslininkų įvaizdį, tarp jų būna ir įmonių vadovų, ir studentų. 24 proc. turėjo aukštesnę nei vidurinę, 56,5 proc. – vidurinę išsimokslinimą. Tik 24 proc. organizatorių buvo teisti.

Organizatorių reikšmę lemia tai, kad kontrabandos ar neteisėto disponavimo cigaretėmis nusikaltimus sunku padaryti vienam žmogui, nes būtina visa koordinavimo sistema, t. y. reikia gerai suplanuoti visą veikimo mechanizmą, žinoti, iš ko galima įsigyti didelį kiekį cigarečių, surasti asmenis, kas veš šias prekes, taip pat asmenis, kurie suteiks patalpas tokioms prekėms sandėliuoti, platins jas ir pan. Be to, reikia turėti nemažai lėšų. Tad iš esmės bent kiek didesnio masto veika negali apsieiti be organizatoriaus.

Organizatoriai neretai tiesiogiai nedalyvauja cigarečių gabenimo operacijoje, o sulaukyti vykdytojai, jei apskirtai žino užsakovą, stengiasi organizatorių neatkleisti (mainais, manytina, jiems apmokama teisinė gynyba, esant poreikiui, sumokamas užstatas, taip pat yra ir kitų motyvų apie organizatorius nekalbėti), tad yra viena sunkiausiai nustatomų asmenų kategorijų. Jie tarp nuteistųjų sudaro beveik 4 proc.

Tai, kad organizatorių vaidmenį teismai laiko labai reikšmingu, rodo šiems asmenims skiriamos bausmės. Nors, kaip minėta, socialinis šių asmenų portretas yra gana teigiamas, pavyzdžiui, kontrabandos bylose net 38 proc. organizatorių buvo nuteisti realiomis laisvės atėmimo bausmėmis. Neteisėto disponavimo cigaretėmis bylose tarp organizatorių laisvės atėmimu nuteistųjų buvo kur kas mažiau – 15 proc.

Vykdytojai (skaičiuojant tik bendrininkavimo atvejus) sudaro absoliučią nuteistųjų bendrininkų daugumą – 84,3 proc.

Galima išskirti dvi kontrabandos vykdytojų grupes – „kojų“, gabenančių cigaretes nešte (90 proc. atvejų – ne per muitinės ar pasienio postą, o per „žaliąją zoną“), ir vairuotojų.

„Kojos“ sudarė 58 proc. visų vykdytojų. Kaip rodo baudžiamųjų bylų duomenys, „kojos“ – daugiausia jauno amžiaus vyrai (jaunesni nei 25 metai sudarė 63 proc., jaunesni nei 34 metų – 82 proc.). Tik 13 proc. buvo vedę. Oficialiai dirbo tik 25 proc., dar 11 proc. mokėsi. 57 proc. neturėjo net vidurinio išsimokslinimo. 24 procentai turėjo teistumą.

Pasak mūsų kalbintų pareigūnų, už nedidelį atlygį „kojų“ vaidmenį dažnai atlieka prastos socialinės padėties pasienio kaimų vietiniai gyventojai, neretai turintys priklausomybių nuo svaigalų. Jie vykdo aiškiai apibrėžtą organizatorių nurodytą funkciją.

Tokiems asmenims palyginus dažnai taikytos laisvės atėmimo bausmės (27 proc. atvejų), iš kurių kiek mažiau nei trečdalis (30 proc.) buvo trumpesnės nei 6 mėn. trukmės. Jeigu buvo skiriama bauda, tai paprastai dėl suprantamų socialinių priežasčių ir miglotų baudos išieškojimo galimybių ji nebūdavo labai didelė. Antai 2009–2010 metais, kai didžiausia bauda už kontrabandą buvo numatyta 300 MGL, 73 proc. „kojoms“ paskirtų baudų buvo mažesnės nei 100 MGL. Po to, kai 2011 metais baudos už sunkius nusikaltimus baudžiamajame įstatyme buvo padidintos penkis kartus, mažesnės nei 100 MGL baudos buvo skiriamos kiek mažesnei, bet vis dar labai didelei daliai „kojų“ (46 proc.).

Iš kontrabandos bylų aiškėjantis vairuotojų (čia kalbame apie vairuotojus, kurie nėra vilkikų vairuotojai) socialinis portretas turi nemažai panašumų į „kojų“, bet šiek tiek „šviesesnis“. Vairuotojai kiek vyresni, nors didelę dalį (50 proc.) irgi sudaro jaunimas iki 25 metų. 43 proc. buvo vedę. 43 proc. turėjo oficialų darbą, dar 8 proc. mokėsi ar studijavo. Vis dėlto labai nemažai ir vairuotojų neturėjo net vidurinio išsilavinimo (51,4 proc.). Panaši dalis kaip ir „kojų“ turėjo teistumą (22 proc.).

Daug mažesnė dalis vairuotojų buvo nuteista laisvės atėmimo bausme (19,5 proc.), iš jų net 43 proc. sudarė trumpesnės nei 6 mėn. bausmės. Kita vertus, baudų, paskirtų šiems nuteistiesiems, dydžiai, lyginant su „kojoms“ skirtomis bandomis, buvo didesni. Mažesnių nei 100 MGL baudų 2009–2010 metais buvo skirta 48,4 proc., o 2012–2013 metais – tik 5 proc. Tai, manytina, galėjo lemti kiek geresnę šių pažeidėjų socialinę padėtį.

Tarp vykdytojų išskirtina dar viena grupė – tai vilkikų vairuotojai, vežantys nelegalius (paprastai paslėptus) cigarečių krovinius per muitinės postus. Šie pažeidėjai dominuoja tarp kaltininkų, kuriems inkriminuojami abu nagrinėjami straipsniai (BK 199 straipsnio 1 dalis ir BK 199² straipsnis). Pagal šiuos du straipsnius nuteistųjų vykdytojų amžius vyresnis (vyrauja 35–44 (43 proc.), kiek mažiau – 25–34 amžiaus (33 proc.) segmentas), didelė dauguma oficialiai dirba, bent du trečdaliai yra vedę. Dominuoja vidurinį išsilavinimą turintys asmenys. 97 proc. jų

neturėjo teistumo. 71 proc. atvejų šie asmenys nuteisti už labai didelio, didesnės nei 550 MGL vertės, cigarečių krovinio gabenimą. Nemažai tarp jų buvo užsienio šalių (Rusijos, Baltarusijos) piliečių.

Kaip ir anksčiau minėti vykdytojai (be vilkikų vairuotojų), **padėjėjai** dažniausiai priklauso žemesniam socialiniam sluoksniui, yra vietiniai pasienio kaimų gyventojai. Kontrabandos bylose net 71 proc. padėjėjų buvo jaunesni nei 24 metų amžiaus. Kaip žinoma, į šią statistiką nepatenka vaikai, kurie taip pat kartais dalyvauja cigarečių kontrabandos procesuose. Kiti socialiniai duomenys buvo atitinkamai prasti – oficialiai dirbančių – 27 proc., vedusių – 11 proc., neturinčių net vidurinio išsilavinimo – 40 proc. Teistumą kontrabandos bylose turėjo 20 proc. padėjėjų.

Nepaisant sąlyginai menko vaidmens, 13 proc. padėjėjų buvo nuteisti laisvės atėmimo bausmėmis. Turint galvoje padėjėjų socialinę padėtį, kiek netikėta, kad iš 2009–2010 metais padėjėjams skirtų bausmių tik 27 proc. buvo mažesnės nei 100 MGL. Šiek tiek kurioziška, bet kartu vis dėlto logiška, kad, padidinus baudas už kontrabandą 5 kartus, 2012–2013 metais mažesnių nei 100 MGL baudų dalis padėjėjams labai padidėjo ir sudarė 87 proc. jiems paskirtų baudų.

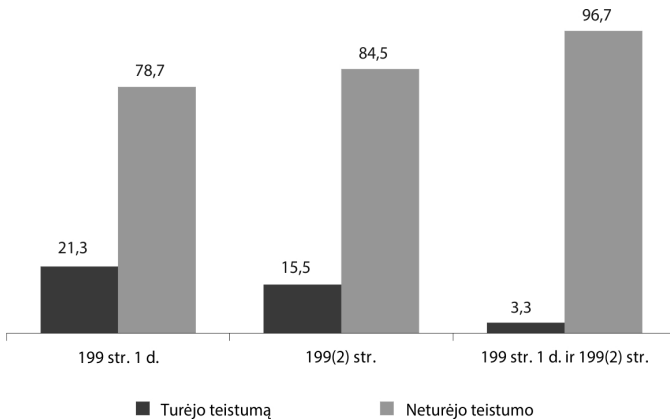
Kurstytojų 2009–2013 metais baudžiamojon atsakomybėn buvo patraukta itin mažai – vos trys, todėl jų požymius apibendrinti nėra prasmės.

2.3.4. Nuteistųjų laisvės atėmimu ir bauda charakteristikos

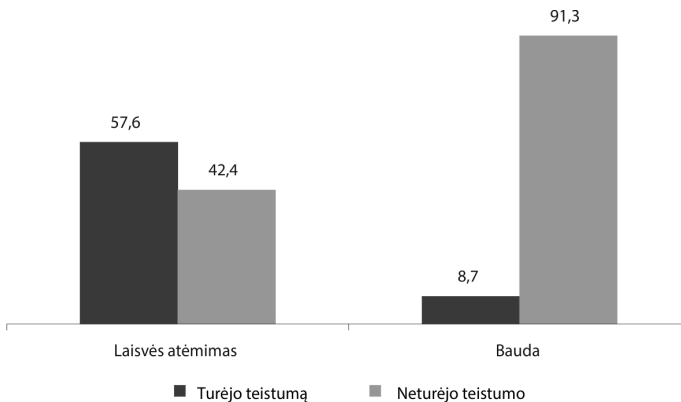
Tyrimo metu pamėginome palyginti bylų pagal BK 199 straipsnio 1 dalį ir 199² straipsnį (taip pat pagal abu šiuos straipsnius), kuriose buvo skirtas laisvės atėmimas ar bauda, aplinkybes bei nuteistųjų požymius. Šis lyginimas leidžia teigti, kokios bylos aplinkybės statistiškai turi daugiau reikšmės parenkant bausmės rūšį nei kitos. Žinoma, svarstyti apie atskirų aplinkybių reikšmę parenkant bausmės rūšį galima tik labai atsargiai, nes teismas skiria bausmę atsižvelgdamas į bylos aplinkybių visumą (BK 54 straipsnis). Bet statistiniai paskirtų bausmių duomenys vis dėlto leidžia daryti tam tikras išvadas. Keletą įžvalgų pateikėme ankstesniame poskyryje, vertindami skirtingus vaidmenis atliekantiems kaltininkams taikomų bausmių statistiką. Šiame poskyryje aptarsime kitas aplinkybes, kurios statistiškai turi (arba priešingai – neturi, nors iš pirmo žvilgsnio lyg ir galėtų turėti) reikšmės teismams parenkant bausmės rūšį. Aptarsi-

me tokias aplinkybes kaip asmens teistumas, cigarečių kiekis, bendrininkavimo forma. Taip pat pasigilinsime, kokios yra statistinės už atskirus nusikaltimus taikomų bausmių rūšies ir kaltininkų amžiaus koreliacijos.

Nagrinėjant bendrus duomenis, galima matyti, kad apie 80 proc. visų nuteistųjų nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo teisti (žr. 2.11 pav.).

2.11 pav. Ankstesnis nuteistųjų teistumas (proc.)

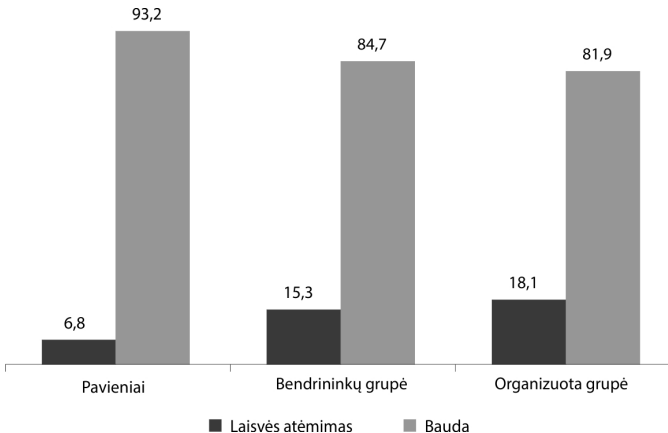

2.12 pav. Nuteistųjų laisvės atėmimu ir bauda ankstesnis teistumas (proc.)

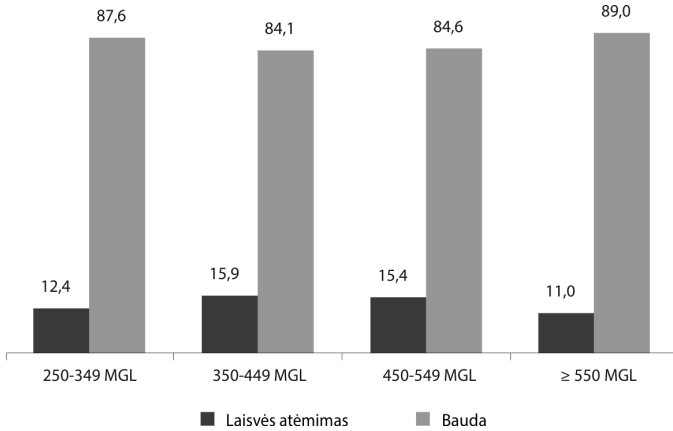
Iš 2.12 paveikslą matyti, kad šiuo požiūriu labai skyrėsi nuteistieji laisvės atėmimu, kurių daugiau kaip pusė buvo teisti, ir nuteistieji bauda,

kurių mažiau nei 10 proc. buvo teisti. Taigi, teistumas vertintinas kaip labai svarbus laisvės atėmimo bausmės skyrimo rodiklis. Kita vertus, matome, kad aplinkybė, jog turintis teistumą asmuo padarė naują sunkų nusikaltimą, teismų nebuvo vertinama vienareikšmiškai kaip pagrindas taikyti laisvės atėmimo bausmę, netgi atsižvelgiant į tiriamu laikotarpiu galiojusią BK 56 straipsnio 1 dalies nuostatą, kad recidyvistui paprastai skiriama laisvės atėmimo bausmė.

Statistinis bendrininkavimo formos įtakos bausmės rūšiai tyrimas rodo, kad praktikoje geriau organizuotų nusikaltimų kaltininkai dažniau būdavo nuteisiami laisvės atėmimo bausmėmis (žr. 2.13 pav.). Kartu matome, kad netgi toks bylos aplinkybių derinys kaip sunkus nusikaltimas, padarytas organizuotoje grupėje, nelemia labai dažno laisvės atėmimo bausmės taikymo, kokio galbūt galima būtų tikėtis nežinant neteisėtos cigarečių apyvartos nusikaltimų darymo kriminologinės charakteristikos. Tai, ko gero, galima paaiškinti tuo, kad net ir organizuotą grupę gali sudaryti nemažai antraeilį (techninį) vaidmenį atliekančių, socialiai pažeidžiamų ar, priešingai, tvirtus socialinius ryšius turinčių asmenų, kuriems laisvės atėmimo bausmė būtų per griežta, o ką jau kalbėti apie nesmurtinį tokių nusikaltimų pobūdį ir, atitinkamai, galimą ne itin didelį tokių nusikaltimų žalingumą.

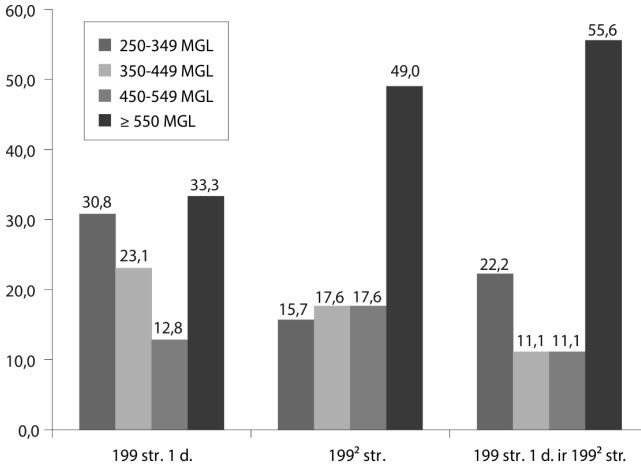

2.13 pav. Laisvės atėmimu arba bauda nuteisti asmenys pagal bendrininkavimo formą

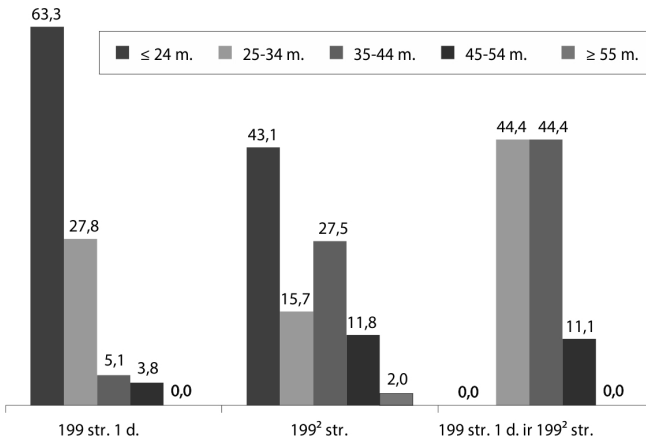
2.14 pav. Cigarečių vertė ir bausmių rūšys (proc.)

Matematiškai linijiniu būdu mąstant, galima būtų pamanyti, kad laisvės atėmimo bausmės taikymo dažnumas turėtų tiesiogiai proporcingai priklausyti nuo neteisėtai gabenamų, disponuojamų cigarečių kiekių, t. y. galimo nusikaltimo žalingumo, jo pavojingumo laipsnio. Mūsų surinkti baudžiamųjų bylų duomenys rodo, kad tokios linijinės priklausomybės nėra, mažiausiai nuteistųjų buvo nuteisti laisvės atėmimo bausme, kai neteisėtai gabeno ar kitaip disponavo didesnės nei 550 MGL vertės cigarečių krovinį (žr. 2.14 pav.). Tai daugiausia galima paaiškinti vilkikų vairuotojų, dažnai gabenančių didelius kiekius, ir mažesnio masto kontrabandoje dalyvaujančių „kojų“ charakteristikomis. 2.15 paveiksle matyti, kad kontrabandos bylose, kuriose didžiąją dalį nuteistųjų sudaro „kojos“, palyginus didelę dalį sudaro sąlyginai nedidelės vertės cigarečių kroviniai. Žinant, kad būtent „kojos“ yra vieni dažniausiai laisvės atėmimų baudžiami nuteistieji, galima suprasti, kodėl sąlyginai mažesnių cigarečių kiekių bylose laisvės atėmimo taikymas nėra pats mažiausias. O bylose dėl veikų, kvalifikuojamose kaip BK 199 straipsnio ir 199² straipsnio sutaptis (vilkikų vairuotojų bylose), taip pat ir vien pagal BK 199² straipsnį kvalifikuojamose bylose, kuriose taip pat nemažą dalį sudaro vilkikų vairuotojai, sulaikyti Lietuvos teritorijoje, vyrauja didesni cigarečių kroviniai. Kaip žinoma, vilkikų vairuotojai laisvės atėmimu nuteisiami palyginus rečiau nei kitus mūsų išskirtus vaidmenis atliekantys pažeidėjai.

2.15 pav. Cigarečių krovinio vertės pasiskirstymas pagal veikų kvalifikaciją (proc.)

Duomenys, gauti lyginant nuteistuosius laisvės atėmimu ir bauda pagal amžių, taip pat gali būti paašškinti remiantis pažeidėjų kriminologiniais portretais.

2.16 pav. Laisvės atėmimu nuteistų asmenų pasiskirstymas pagal amžių ir pagal veikų kvalifikaciją (proc.)

Matyti, kad tarp nuteistųjų laisvės atėmimu už kontrabandą vyrauja jaunimas iki 25 metų, o asmenys iki 34 metų sudaro per 90 procentų. Tokie duomenys galima paašškinti tuo, kad tarp tokio amžiaus pažeidėjų

šios kategorijos bylose gana didelę dalį sudaro „kojos“ – fiziškai stiprūs, jauni, neretai teistumą turintys, dažnai sunkioje socialinėje padėtyje atsidūrę asmenys, statistiškai dažniau nuteisiami laisvės atėmimu. Tarp veikų, kurios kvalifikuojamos kaip pasikėsinimas neteisėtai disponuoti cigaretėmis ir kontrabanda, t. y. „vilkikų vairuotojų“ bylose, tarp nuteistųjų laisvės atėmimu jaunesnių nei 25 metai asmenų apskritai nepasitaikė. Šios kategorijos, taip pat neteisėto disponavimo cigaretėmis bylose, kuriose irgi esama vilkikų vairuotojų, nuteistieji laisvės atėmimu yra vyresnio amžiaus.

Taigi, apžvelgus bausmių skyrimo statistinius duomenis, galima teigti, kad kaltinamojo teistumas turi labai didelę, bet nesuabsoliutintą reikšmę. Bendrininkavimo formos statistinė santykinė reikšmė pastebima (kuo geresnis organizuotumas, tuo laisvės atėmimo bausmė taikoma dažniau), bet toli gražu neprilygsta asmens teistumui. Priminsime, kad 18 proc. organizuotoje grupėje nusikaltimą padariusių asmenų nuteisti laisvės atėmimu, o tarp nuteistųjų laisvės atėmimu anksčiau teisti asmenys sudarė 52 proc. Pažymėtina, kad asmens vaidmuo, pavyzdžiui, organizatoriaus, statistiškai yra daug reikšmingesnis parenkant bausmės rūšį (38 proc. organizatorių buvo nuteisti laisvės atėmimu) nei aplinkybė, kad asmuo nusikaltimą padarė organizuotoje grupėje, nors savo reikšme ir nepralenkia asmens teistumo.

O gabenamų ar disponuojamų cigarečių vertė pasirodė kaip mažiausiai su bausmės rūšimi koreliuojanti (t. y. kaip nekoreliuojanti) aplinkybė. Ir tai suprantama, nes daugelis nuteistųjų nusikaltimo metu atlieka antraeilius techninius vaidmenis, jiems gabenamos cigaretės nepriklauso, dėl to šią nusikaltimo požymio reikšmę skiriant bausmę dažnai užgožia kitos bylose nustatytos aplinkybės apie padarytą veiką ir kaltininkų asmenines ir socialines ypatybes.

3. SANKCIJŲ UŽ NETEISĖTĄ CIGAREČIŲ APYVARTĄ SISTEMA

Teisinė atsakomybė ir sankcijos už neteisėtą disponavimą cigaretėmis, jų kontrabandą yra (tik) viena iš šio reiškinio kontrolės priemonių. Žmonėms, supaprastintai žiūrintiems į problemas ir ieškantiems greito, lengvai suprantamo ir nesunkiai įgyvendinamo jų sprendimo, atgrasymas itin griežtomis sankcijomis gali pasirodyti bene pagrindinė kovos su įvairiais pažeidimais priemonė, galbūt net nesuvokiant, kad tokios priemonės poveikis gali būti labai abejotinas, maža to, keliantis nepageidaujamų šalutinių padarinių. Politiniai tokiu požiūriu paremti siūlymai ir sprendimai vadinami „baudžiamuoju populizmu“ (angl. *penalpopulism*)⁹²). Prie baudžiamąjo populizmo gajumo prisideda ir tai, kad teisės pažeidėjų įvardijimas kaip „priešų“, su kuriais reikia ryžtingai kovoti, politikams atneša kur kas daugiau politinių populistinių dividendų nei pripažinimas, kad teisės pažeidimų paplitimas labai susijęs su socialinėmis problemomis, kurių daug laiko reikalaujantis nuoseklus ir atkaklus sprendimas galėtų duoti apčiuopiamų rezultatų.

Vertinant sankcijas už nelegalių cigarečių apyvartą, ypač tas, kurios buvo numatytos 1994–1999 metais, susidaro įspūdis, kad XX a. dešimtajame dešimtmetyje, valstybei stingant lėšų techninėms sienos apsaugos ir muitinio patikrinimo priemonėms, be to, korupcijai stipriai kišant koją efektyviam muitinės ir valstybės sienos apsaugos darbui (o ką jau kalbėti apie socialines problemas, itin dideles pasienio regionuose, kurių nespręsti tuo laikotarpiu pasiteisinimų buvo daugiau nei pakankamai), Lietuvoje buvo ieškoma lengvai įgyvendinamų ir pigių sprendimų. Tokie, matyt, buvo laikomas pažeidėjų atgrasymas itin griežtomis sankcijomis. Deja, net ir šiais laikais, t. y. 2015 metais, motyvuojant „kova“ su kontrabandos reiškiniu, buvo griebtasi drakoniškų sankcijų prieš nelegalių cigarečių vartotojus (įgijėjus), neišskiriant ir smulkių, vos vieno poros pakelių pirkėjų, aiškinamajame rašte pažymint, kad tokios sankcijos būtų efektyvi, jokių pašalinių neigiamų pasekmių nesukelianti ir jokių papildomų biudžeto lėšų jai įgyvendinti nereikalaujanti priemonė⁹³.

92 Sack F. Baudžiamasis populizmas šiuolaikinėse visuomenėse // Teisės problemos, 2010, Nr. 2 (68); Pratt J. Penal Populism. London and New York: Routledge, 2007.

93 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodekso 163² straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo, Alkoholio kontrolės įstatymo 17 straipsnio pakeitimo įstatymo, Tabako kontrolės įstatymo 14 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų // TAR, 2013-07-01.

Kaip rodo Lietuvos patirtis, vis pasitaikantys baudžiamojo populizmo proveržiai, mėginant parodyti aktyvią kovą su kontrabanda ir kitoiu neteisėtu disponavimu cigaretėmis, daro sankcijų proporcingumo ir jų nuoseklumo, sistemingumo klausimus aktualius ir nesenstančius.

3.1. Sankcijų proporcingumas

Proporcingumo principas atlieka valstybės prievartą ribojantį ir reguliuojantį vaidmenį, papildo instrumentalistinį sankcijos efektyvumo kriterijų socialiniu, humanistiniu turiniu.

Instrumentalistinis sankcijos efektyvumo kriterijus reikalauja, kad sankcijos orientuotų nubaustuosius ir apskritai visus asmenis socialiai priimtina kryptimi, atgrasytų juos nuo pažeidimų (taip pat ir jų kartojimo) ar iš esmės apsunkintų jų darymą. Tačiau toks kriterijus nenumato „ribotuvo“, kuris neleistų numatyti ir taikyti didesnių žmogaus teisių suvaržymų, nei būtina sankcijos tikslams pasiekti. Instrumentalistiniu požiūriu, jei sankcijos tikslų galima tikėtis pasiekti švelniomis priemonėmis, tai juo labiau tikėtina, kad tokių tikslų bus pasiekta griežtomis priemonėmis.

Pasmerktojo kaltininko teisių ribojimas (baudimas) daugiau nei būtina jo elgesio socialiai tinkamam orientavimui yra ne kas kita kaip žmogaus orumą ir teisę į gerovę neigianti prievarta. Jei kaltininką galima priversti susimąstyti ir keisti elgesį švelnesniu poveikiu, jam taikyti itin griežtas priemones (kurios irgi būtų veiksmingos, nes padėtų pasiekti tą patį tikslą) būtų perteklinis mūsų visuomenės nario skaudinimas ir jo orumo žeminimas.

Pagarba žmogaus orumui yra proporcingumo principo pagrindas. Kita kertinė idėja, iš kurios kyla proporcingumo principas, pasak britų mokslininkų A. Ashwortho ir A. von Hirsho, – tai požiūris į visus žmones (įskaitant ir baudžiamąjį kaltininką) kaip tęstinius visuomenės narius. Tai skirties tarp „mes“ (visuomenė) ir „jie“ (pažeidėjai) nedarymas ir suvokimas, kad kaltininkas yra žmogus kaip ir visi kiti, turintis pamatinę teisę į orumą. Nepaisant jo padaryto pažeidimo ir bausmės, jis lieka gyventi mūsų visuomenėje ir su juo reikia skaitytis kaip su visaverčiu visuomenės nariu. Natūralu, kad iš pažeidėjo tikimės, jog atlikęs bausmę jis paisys priimtų socialinių normų, kaip ir dauguma visuomenės narių.

To būtų sunku tikėtis, jei nebūtų gerbiama pažeidėjo (kaip ir kiekvieno asmens) teisė į orumą ir gerovę.

Pasak A. Ashwortho ir A. von Hirsho, pažeidėjo teisės į orumą ir jo narystės visuomenėje pripažinimas reikalauja, kad į baudimą būtų žiūrima jautriai, baudimas turi būti suvokiamas kaip skausmingas poveikis, todėl atitinkamai asmuo turi būti smerkiamas ir baudžiamas suvokiant būtinybę nekelti „skausmo“ daugiau, nei atrodo būtina (baudimas kaip *ultimaratio*).

Proporcingumo principo reikšmė itin padidėja tuomet, kai instrumentalistinis požiūris susiduria su esmine problema – kai sankcijų sistema negali pasiūlyti veiksmingų sankcijų. Ne visos sankcijos visais atvejais gali paveikti pažeidėją socialiai pageidautina linkme. Antai mažai tikėtinas griežtos piniginės baudos ar laisvės atėmimo bausmės teigiamas poveikis beturčiui ir socialinėje atskirtyje gyvenančiam, narkomanija sergančiam, menkus socialinius įgūdžius turinčiam pažeidėjui, kuris įsitraukia į vagystes ar nelegalią prekybą cigaretėmis. Kiek bauda ar laisvės atėmimas gali būti veiksmingos sankcijos, koks jų „kiekis“ būtų pakankamas tokiam pažeidėjui socialiai teigiamai orientuoti? Ar kai kuriais atvejais tai nėra tas pats, kaip klausti, „ar vieno kibiro ledinio vandens užtenka gripu sergančiam žmogui pagydyti?“, ar netgi „kiek kibirų ledinio vandens būtų „proporcinga“ poveikio priemonė?“. Jei priemonė neveiksminga, ar protinga tikėtis, kad turėtų būti veiksminga „to paties, tik daugiau“? Antai amerikietiškoji „*threestrikesandyou are out*“ („trys kirčiai ir tu iškrenti“) doktrina postuluoja požiūrį, kad trečią kartą nusikaltęs asmuo vertas eliminuojančios sankcijos. Pagal šią koncepciją net ir nesunkus pažeidimas (pvz., vagystė iš parduotuvės) yra pagrindas skirti ilgalaikį laisvės atėmimą⁹⁴.

Ši koncepcija, įkūnijanti neribotą griežtumą pakartotinai įstatymą pažeidusiems asmenims, kurią mes pateikiame kaip proporcingumo principo nepaisymo pavyzdį, kritikuotina bent keletu aspektų. Visų pirma kvestionuotina visuomenės (valstybės) teisė spręsti dėl jos nario socialinio sunaikinimo ilgalaikėmis bausmėmis. Juo labiau kvestionuotina, ar galima daryti tokį sprendimą turint gana iškreiptą ir radikalizuotą požiūrį – 1) tikėjimą, kad neva bausmės turi didelį potencialą daryti tei-

94 Zimring F. E., Hawkins G., Kamin S. Punishment and Democracy: A Hard Look at Three Strikes' Overblown Promises. Punishment and Democracy: Three Strikes and You're Out in California // California Law Review, 2002, Vol. 90, No. 1, p.257.

giamą poveikį nubaustiesiems, 2) įsitikinimą, kad, patyrus šį menamai teigiamą poveikį, bet koks pažeidimas yra absoliutus (pagal trijų kirčių doktriną neteikiama reikšmės, ar pakartotinai padarytas smulkus turtinis pažeidimas, ar sunkus smurtinis nusikaltimas), 3) įsitikinimą, kad „nesitaisančiam“ pažeidėjui tinkama priemonė – jo eliminavimas iš visuomenės. Instrumentalistiniu požiūriu, tai logiška išvada – izoliuotas žmogus pažeidimų daryti beveik nebegali. Į pažeidėją žiūrint kaip į „visuomenės priešą“ ir į „pataisymo“ objektą, o ne kaip orų žmogų, svarbų visuomenės elementą, nužmogintais kariuomenės terminais kalbant, „priešišką objektą“, jokia drastiška bausmė neatrodytų per griežta, neproporcinga. Žmoniškumu grįstoje visuomenėje toks požiūris nepriimtinas.

Proporcingumo principas – neatsiejama teisingumo principo dalis – yra ne tik idėja, gana sutartinai palaikoma mokslininkų⁹⁵, bet yra įteisintas kaip aukščiausia teisėgali turintis konstitucinis ir konvencinio lygmens principas⁹⁶. Be kita ko, įtvirtintas ir Europos Sąjungos teisėje. Europos Komisijos komunikate Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „ES baudžiamosios teisės politikos kūrimas. Veiksmingo ES politikos įgyvendinimo užtikrinimas baudžiamosios teisės priemonėmis“ teigiama, kad „baudžiamieji tyrimai ir sankcijos gali turėti didelę įtaką piliečių teisėms, įskaitant pasmerkimą. Todėl baudžiamoji teisė visada turi išlikti kraštutinė priemonė. Į tai atsižvelgiama bendruoju proporcingumo principu (kaip įtvirtinta Europos Sąjungos sutartyje ir – baudžiamųjų sankcijų atveju – ES pagrindinių teisių chartijoje)“⁹⁷. ES pagrindinių

95 Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A., Nacius J., Pavilonis V. (sud.), Prapiestis J., Švedas G. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 53 (apie bausmės ekonomijos principą); Nemažai dėmesio teisingumo principo turiniui, jo santykiui su proporcingumu yra skyrę A. Baranskaitė ir J. Prapiestis, žr. Baranskaitė A., Prapiestis J. Konstitucinės teisingumo ir teisinės santarvės dimensijos baudžiamajoje teisėje // Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 41–68. V. Piesliakas teisingumo principo turinį analizuoja nevertodamas proporcingumo sąvokos, tačiau taip pat jam skirdamas dėmesio, žr. Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Antroji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009, p. 108–115; Fedosiukas O. Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtą pajamą ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo // Jurisprudencija, 2012, Nr. 19 (3), p.1215–1233; Fedosiukas O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (ultimaratio): teorija ir realybė // Jurisprudencija, 2012, 19 (2), p. 715–738.

96 Tai konstatuoja ir O. Fedosiukas, tiesa, daugiau dėmesio sutelkdamas į *ultimaratio* principą, kuris, tačiau, yra itin glaudžiai susijęs su proporcingumo principu: Fedosiukas O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (ultimaratio): teorija ir realybė // Jurisprudencija, 2012, 19 (2), p. 722.

97 Europos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. „ES baudžiamosios teisės politikos kūrimas.

teisių chartijos VI antraštinėje dalyje Teisingumas, 49 straipsnyje gana abstrakčiai ir nelabai tiksliai, bet pabrėžiama proporcingumo principo reikšmė: „Bausmės griežtumas turi atitikti padarytą nusikalstamą veiklą.“⁹⁸ Pažymėtina, kad Chartijoje vartojamas teiginys nėra tikslus, nes bausmė ir nusikalstama veika yra skirtingi dalykai, tad jų „atitikimo“ negali būti (apie Taliono principą, kurį paraidžiui būtų galima išskaityti iš Chartijos formuluotės, ir kalbėti neverta). Be to, bausmė skiriama vertinant ne tik nusikalstamą veiklą, jos aplinkybes, bet ir kitus veiksnius, visų pirma, kaltininko asmenybę, galimą bausmės poveikį kaltininko elgesiui, taip pat *ultimaratio* principo reikalavimus. Teiginys „bausmė turi atitikti padarytą nusikalstamą veiklą“ laikytinas tik nuoroda, savotišku kodu, kurio reikšmė, ko gero, Chartijos autorių nuomone, turi būti atskleista per teisminį ir doktrininį aiškinimą.

Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktikoje ne kartą proporcingumo principo paisymo problema buvo iškilusi Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencijos) Pirmojo protokolo 1 straipsnio „Nuosavybės apsauga“ kontekste. Šis teismas yra pažymėjęs: „Kad nuosavybės teisės apribojimas būtų suderinamas su bendrąja Konvencijos protokolo 1 straipsnio 1 dalies pirmajame sakinyje išdėstyta taisykle, apribojant teisę netrukdomai naudotis savo turtu, turi būti išsaugota teisinga visuomenės bendrojo intereso ir asmens pagrindinių asmens teisių apsaugos reikalavimų pusiausvyra (*Beyeler c. Italie [GC], n° 33202/96, § 107, CEDH 2000-I; Air Canada c. Royaume-Uni, arrêt du 5 mai 1995, série A n° 316A, p. 16, § 36*). Konvencijos protokolo Nr. 1 pirmo straipsnio 2 dalyje, kurioje būtent numatyta valstybės teisė taikyti tokius įstatymus, kokie, jos manymu, reikalingi, kad ji galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą, reglamentuojamų apribojimų atveju turi egzistuoti pagrįstas naudojamų priemonių ir siekiamo tikslo **proporcingumo** ryšis (*AGOSI c. Royaume-Uni, arrêt du 24 octobre 1986, série A n° 108, § 52*).“⁹⁹

Veiksmingo ES politikos įgyvendinimo užtikrinimas baudžiamosios teisės priemonėmis“. Briuselis, 2011.9.20 KOM(2011) 573 galutinis.

98 Europos Sąjungos Pagrindinių Teisių Chartija, OJ C 326, 26.10.2012, p. 391–407.

99 EŽTT 2009 m. vasario 26 d. sprendimas byloje *Grifhorst prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 28336/02, cituota pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo parengtą EŽTT sprendimų santrauką. Kai kurie nuosavybės teisių apribojimo baudžiamajame procese aspektai *ŽTB1-32-// Teismų praktika*, Nr. 32. Taip pat žr. EŽTT 2009 m. vasario 5 d. sprendimą *Gabric prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 9702/04, p. 35–39.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose taip pat ne kartą pabrėžė proporcingumo principo svarbą, išvesdamas šį principą iš Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos kiekvieno asmens teisės į tai, kad jo būtų bei 109 straipsnyje įtvirtintos prievolės teismams vykdyti teisingumą teisingai išnagrinėtų teismas: „Konstituciniai teisingumo ir teisinės valstybės principai suponuoja ir tai, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti **proporcingos** (adekvačios) teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau, negu reikia šiems tikslams pasiekti. Nustatydamas sankcijų už įstatymų pažeidimus dydžius, įstatymų leidėjas yra saistomas teisingumo ir teisinės valstybės konstitucinių principų, kitų konstitucinių reikalavimų. Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai reiškia ir tai, kad tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti, tarp teisės pažeidimų ir už šiuos pažeidimus nustatytų nuobaudų turi būti teisinga pusiausvyra (**proporcija**). Šie principai neleidžia nustatyti už teisės pažeidimus tokių nuobaudų, taip pat ir tokio dydžio baudų, kurios būtų akivaizdžiai **neproporcingos** (neadekvačios) teisės pažeidimui bei siekiamam tikslui (Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d., 2001 m. spalio 2 d. nutarimai).“¹⁰⁰

Ir EŽTT, ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje aiškinant proporcingumo principą matomi mūsų anksčiau minėti šio principo svarbieji elementai – pasitelkiamų priemonių ir siekiamų tikslų pusiausvyra,

100 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 straipsnio 4 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija), 2 straipsnio 1 dalies (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 3 straipsnio 1 dalies 2 punkto (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 4 straipsnio 2 dalies (1998 m. gruodžio 10 d. redakcija), 13 straipsnio (2000 m. liepos 18 d. redakcija), 30 straipsnio 1 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija) bei 44 straipsnio 4 dalies (2002 m. birželio 20 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimu Nr. 67 „Dėl Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių 7 bei 9 punktų (2001 m. sausio 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 2004-01-29, Nr. 15-465. Šios nuostatos buvo pakartotos ir vėlesnėje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, kaip antai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarime Dėl Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 26 straipsnio 5 dalies (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija), 17 dalies (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija), 33 straipsnio (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. balandžio 7 d. nutarimu Nr. 383 „Dėl Mažmeninės prekybos tabako gaminiais licencijavimo taisyklių ir Tabako gaminių pardavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų Mažmeninės prekybos tabako gaminiais licencijavimo taisyklių 39 punkto (2006 m. gruodžio 18 d. redakcija), 40 punkto (2006 m. gruodžio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Žin., 2008, Nr. 108-4136.

taip pat jautrus požiūris ir pagarba asmens, kuris yra baudžiamas, interesams, teisėms, valstybės prievartą „dozuojant“ labai atsakingai.

Tam, kad proporcingumo principas realiai saugotų baudžiamus asmenis nuo perteklinio jų teisių varžymo pernelyg griežtomis bausmėmis¹⁰¹, neužtenka, kad šis principas būtų apibrėžtas ir deklaruota jo svarba aukščiausios galios teisės akte ar Teismo sprendime. Svarbu, kad konkrečios neproporcingos sankcijos būtų pripažįstamos pažeidžiančiomis proporcingumo ir teisingumo principus ir jos nebebūtų taikomos, o ilgainiui ir pakeičiamos ar panaikinamos. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas po kartą nagrinėjo skundus dėl neproporcingai griežtų baudžiamųjų sankcijų už kvalifikuotą kontrabandą (1998 m. vasario 3 d. redakcija)¹⁰² ir kvalifikuotą administracinį pažeidimą – neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis (2002 m. liepos 5 d. ir 2003 m. liepos 4 d. redakcijos)¹⁰³ – ir abu kartus skundžiamų įstatymų nuostatų (sankcijų) prieštaravimo proporcingumo principui neįžvelgė. Tiksliau Teismas netgi nesigilino į šį klausimą remdamasis tuo, kad neva švelnesnės nei įstatymo numatyta sankcijos pritaikymo galimybė eliminuoja patį sankcijos proporcingumo klausimą. Šie argumentai tapo precedentu ir kitose konstitucinėse bylose, kuriose buvo keliamas sankcijų proporcingumo klausimas. Mūsų nuomone, tokia nuostata ne tik neišsprendė sankcijų prieštaravimo proporcingumo principui problemos (apie tai vėliau), bet ir turėjo neigiamų pasekmių. Konstituciniam Teismui nusišalinus nuo sankcijų vertinimo proporcingumo principo požiūriu, mūsų nuomone, neproporcingai griežtų sankcijų ydingumas nebuvo konstatuotas ir tuo faktiškai „įteisintas“, dėl to ne tik nebuvo panaikintas teisinis pagrindas toliau taikyti tokių sankcijų praktiką, bet ir nebuvo užkirstas kelias vėlesniems įstatymo pakeitimams, kuriais tarp veikų, baudžiamų drakoniškomis sankcijomis, buvo įrašyta ir dar menkesnio pavojingumo pažeidimų.

101 Tiesa, nereiktų suprasti, kad neproporcingos gali būti tik pernelyg griežtos bausmės. Neproporcingai švelnios bausmės, jeigu jos dėl to yra neveiksmingos, jeigu kitos, ne tokios krašutinės kaip bausmė, priemonės taip pat nėra veiksmingos, taip pat būtų neteisingos ir pažeidžiančios asmenų teisę į apsaugą nuo nusikalstamų kėsinių į asmens teises.

102 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 2003-06-13, Nr. 57-2552.

103 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 1632 straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies ir šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 2005-11-12, Nr. 134-4819.

Laikui bėgant, įstatymai keitėsi ir Konstitucinio Teismo nutarimuose svarstytos sankcijos už su neteisėta cigarečių apyvarta susijusius pažeidimus tapo istorija. Tačiau ši istorija lieka reikšminga kaip dalis Konstitucinio Teismo jurisprudencijos aiškinant proporcingumo principą ir kaip akivaizdus sankcijų proporcingumo problematikos pavyzdys, kuris neturėtų būti užmirštas kilus baudžiamojo populizmo bangai ateityje.

3.1.1. Baudžiamųjų sankcijų proporcingumo problema Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarime

Kokių sankcijų už kontrabandą proporcingumas buvo ginčijamas konstitucinėje byloje Nr. 13/02-22/02, kurioje sprendimas buvo priimtas 2003 m. birželio 10 d.¹⁰⁴ 1998 m. vasario 13 d. redakcijos BK 312 straipsnio 3 dalis numatė atsakomybę už nuo 100 MGL vertės prekių arba šaunamųjų, narkotinių ar psichotropinių (...) medžiagų kontrabandą, padarytą grupės iš anksto susitarusių asmenų arba pakartotinai, arba kontrabandą stambiu mastu (kai prekių vertė viršijo 500 MGL)¹⁰⁴ ir sankcija už tai buvo laisvės atėmimas nuo penkerių iki dešimties metų ir bauda nuo 200 iki 50 000 MGL (nuo 6 980 Eur iki 1,738 mln. Eur). Esminė abejonių sukėlusiu nuostata buvo minimali numatyta sankcija – laisvės atėmimas nuo 5 metų.

Vienas iš pareiškėjų – Lietuvos apeliacinis teismas – savo abejonę pagrindė atkreipdamas dėmesį į tai, kad ginčijama sankcija yra numatyta už labai įvairaus pavojingumo veikas. Už vienas iš jų atsakomybė proporcinga, už kitas – neproporcinga, neteisinga: „Pareiškėjas mano, kad BK 312 straipsnio 3 dalimi (1998 m. vasario 3 d. redakcija), kurios sankcijoje numatyta minimali penkerių metų laisvės atėmimo bausmė, apimamos pagal pavojingumo laipsnį labai įvairios veikos. Nors pagal BK kai kuriais atvejais teismui leidžiama paskirti kaltininkui švelnesnę, negu įstatymo numatyta, bausmę (BK 45 straipsnis), tačiau šių nuostatų taikymą griežtai riboja formalios sąlygos ir draudimai. Nesant šių sąlygų, teismo galimybė paskirti kaltininkui teisingą bausmę yra suvaržyta. Kai taikoma BK 312 straipsnio 3 dalis (1998 m. vasario 3 d. redakcija), teismas yra įpareigotas baudžiamąjį įstatymą pažeidusiam asmeniui skirti ne mažesnę kaip penkerių metų laisvės atėmimo bausmę ir baudą, nors tokios griežtos sankcijos skyrimas ne visais atvejais atitinka teisingumo principą.“

¹⁰⁴ Įstatymo priėmimo metu 1998 metais 100 MGL buvo 12 000 Lt (3 480 Eur), o 500 MGL – 60 000 Lt (17 377 Eur).

Mūsų nuomone, pareiškėjas teisingai atkreipė dėmesį į Lietuvos baudžiamuosiuose įstatymuose pasitaikančią ydą, kuri yra viena iš priežasčių, verčiančių abejoti dėl kai kurių sankcijų proporcingumo – tai atsakomybės numatymas už labai skirtingo pavojingumo veikas toje pačioje vieno straipsnio dalyje. Nustatant bendrą sankciją už įvairaus pobūdžio ir plataus pavojingumo spektro veikas, pavojingosios veikos paprastai labiau traukia dėmesį ir taip pro įstatymų leidėjo akis gali prasprūsti palyginus nedidelio pavojingumo veikos, kurioms ta pati sankcija (net ir minimali jos riba) gali būti neproporcingai griežta. Šiuo atveju ta pati BK 312 straipsnio 3 dalis numatė atsakomybę už tokias pavojingas veikas kaip didelio kiekio šaudmenų ar sprogmenų, taip pat daugiau kaip 500 MGL vertės prekių kontrabandą, taip pat už daug mažesnio pavojingumo veikas – per 100 MGL vertės prekių kontrabandą, padarytą pakartotinai ar grupės susitarusių asmenų.

Konstitucinis Teismas savo nutarime, deja, susilaikė nuo vertinimų, ar tokia sankcija už minėtas veikas yra proporcinga. „Deja“ sakome iš dalies dėl to, kad, mūsų nuomone, aptariamoms sankcijoms buvo aiškiai neproporcingos.

Kaip rodo mūsų atlikta kriminologinė kontrabandos tiek baudžiamųjų, tiek administracinių bylų analizė bei pareigūnų teiginiai interviu metu, grupiškumas kontrabandoje yra itin dažnas, visiškai tipinis požymis, kuris faktiškai nustatomas daugeliu atvejų (nors, bylos duomenimis, gali būti ir nenustatytas). Dėl to kontrabanda, pasižyminti grupiškumu, anaiptol nelaiikytina išskirtinio pavojingumo, kuriuo turėtų pasižymėti kvalifikuota nusikaltimo sudėtimi aprašytos veikos. Atitinkamai grupiškumas (atkreiptinas dėmesys, kad net nekalbama apie bent šiek tiek aukštesnio lygio organizuotumą) negali tiek padidinti sąlyginai nedidelės vertės kontrabandos pavojingumo, kad ją būtų galima pagrįstai vertinti kaip itin kvalifikuotą nusikaltimą, vertą itin griežtų sankcijų.

Manytina, įstatymų leidėjas buvo pervertinęs ir pakartotinumą požymį. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad pakartotinumą požymis bylose nustatomas dažniausiai žemiausio lygmens pažeidėjams – kurjeriams (pvz., „kojoms“), kurie dėl savo funkcijos pobūdžio (matomumo) labiausiai rizikuoja būti sulaukyti, o dėl sunkios socialinės padėties ir gyvenamosios vietos arti valstybės sienos – pakartotinai įsitraukti į kontrabandą. Manytina, vien dėl pakartotinumą požymio pačias griežčiausias sankcijas nukreipti faktiškai prieš žemutinės neteisėtos veikos mechaniz-

mo grandies asmenis, kurie, be to, dažnai yra socialiai pažeidžiami, taip pat yra abejotino pagrįstumo sprendimas.

Pažvelgus iš laiko perspektyvos, matyti, kad kitaip nei Konstitucinio Teismo ginčyto reguliavimo, numatančio minimalią 5 metų laisvės atėmimo bausmę, 2016 m. pabaigoje už kiek per 100 MGL (iki 250 MGL) vertės prekių kontrabandą, tegu ir pakartotinai, ar grupės iš anksto susitarusių asmenų, įstatymai iš viso nenumato laisvės atėmimo bausmės, nei minimalios, nei maksimalios (numato administracinę atsakomybę). Taigi, netgi pats įstatymų leidėjas pripažino, kad už šias veikas buvo numatytos gerokai per griežtos sankcijos. Gal kas argumentuotų, kad skirtingais dešimtmečiais numatytos bausmės nelygintinos, kad bausmės proporcingumas vertintinas tik apibrėžtu laikmečiu ir konkrečioje vietoje (valstybėje), atsižvelgiant į to meto baudimo tradiciją (politiką), to meto kriminogeninę ir apskritai socialinę padėtį valstybėje, to meto valstybės (ne)galia užtikrinti tvarką? Neskubėtume sutikti su tokiu požiūriu, visų pirma atkreiptume dėmesį, kad sankcija už kontrabandą buvo labai griežta net ir lyginant su tuo pačiu metu galiojusia BK 104 straipsnio redakcija, kuri už nužudymą numatė beveik tokią pačią (net švelnesnę!) sankciją – nuo 5 metų laisvės atėmimo be baudos¹⁰⁵. Čia pat diskusijos oponentas į argumentą „nužudymu“ galėtų atsakyti „vagystės“ argumentu, nurodydamas, kad iki pat 1999 metų lapkričio pabaigos BK numatė itin griežtas tiek minimalias, tiek maksimalias laisvės atėmimo bausmes už turtinius nusikaltimus, įskaitant net ir tokį palyginus nesunkų, nesmurtinį ir labai didelės žalos nedarantį nusikaltimą kaip vagystę, nesiekiančią stambaus masto, kai pagrobiamas iki 250 MGL vertės turtas (BK 271 straipsnis):

BK 271 straipsnio 2 ir 3 dalys (galiojo iki 1999-11-25)

Vagystė, padaryta pakartotinai, arba grupės iš anksto susitarusių asmenų, arba įsibraunant į negyvenamąją patalpą, –
baudžiamas laisvės atėmimu nuo dvejų iki šešerių metų su bauda ar be baudos.

Vagystė, padaryta įsibraunant į gyvenamąją patalpą, –
baudžiama laisvės atėmimu nuo ketverių iki aštuonerių metų su bauda ar be baudos.

105 Dėl Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo, suvestinė redakcija (2002-12-10 – 2003-01-08).

Didelio masto nesiekianti vagystė, už kurią numatytos sankcijos, labai artimos sankcijoms už nužudymą, didelio masto nesiekianti kontrabanda baudžiamos griežčiau už nužudymą? Skamba keistokai? Deja, iš tiesų XX a. paskutiniajame dešimtmetyje BK numatytos sankcijos buvo būtent tokios. Ar tuo metu sankcijos už kontrabandą ir turtinius nusikaltimus buvo neproporcingai griežtos, o gal sankcija už nužudymą buvo neproporcingai švelni? O gal ir tai, ir tai? Ar ilgalaikės laisvės atėmimo baudmės, 1961 m. BK numatytos kaip minimalios sankcijos už ne itin didelio pavojingumo turtinius ar finansinius (ūkinius) nusikaltimus galėtų būti laikomos proporcingomis, jei už nužudymą būtų numatyta laisvės atėmimas ne nuo 5 iki 10, o nuo 10 iki 25 metų ar laisvės atėmimas iki gyvos galvos? Čia prieiname prie pamatinio proporcingos sankcijos nustatymo metodikos klausimo.

Pateikti klausimai rodo, kad lyginamieji (santykiniai) sankcijų vertinimai patikimų atsakymų apie sankcijos proporcingumą nepateikia. Iš palyginimų galime tik pasakyti, ar sankcijų sistema yra *nuosekli* (akivaizdu, kad 10-ajame dešimtmetyje taip nebuvo). Net jei sankcijų sistema yra nuosekli, pasakyti, ar ją sudarančios sankcijos yra proporcingos, be papildomų vertinimų negalima. Tarp proporcingumo ir nuoseklumo abipusio ryšio nėra. Iš proporcingų sankcijų paprastai natūraliai susidėlioja nuosekli sistema, tačiau ir neproporcingas sankcijas galima sudėlioti į nuoseklią sistemą (pvz., už vagystę – rankos nukirtimas, už plėšimą – abiejų rankų nukirtimas, už nužudymą – ketvirčiavimas). Taigi, sankcijų nuoseklumas anaip tol nėra jų proporcingumo rodiklis¹⁰⁶.

A. Ashworthas ir A. von Hirshas pabrėžia santykinio ir absoliutaus sankcijų griežtumo nustatymo (ir vertinimo) metodų skirtumą (angl. *ordinal v. cardinal scaling of sanctions*)¹⁰⁷. Santykinis (*ordinal*) metodas padeda sukurti sankcijų sistemos nuoseklumą, jo esmė – sankcijų griežtumo gradacija atsižvelgiant į nusikalstamų veikų, už kurias sankcijos numatomos, sunkumo gradaciją. Lygindami vienos nusikalstamos veikos sunkumą su kita, sprendžiame, ar griežtesnę (švelnesnę) ir kiek griežtesnę (švelnesnę) sankciją reiktų nustatyti už antrąją nusikalstamą veiką. Metodas paprastas ir kartu ribotas nes, norint taikyti šį metodą, reikia jau turėti bent vieną už nusikalstamą veiką nustatytą sankciją, kuri

106 Savo ruožtu sankcijos sistemos nenuoseklumas yra stiprus indikatorius, kad mažų mažiausiai kai kurios sankcijos yra neproporcingos.

107 Von Hirsch A., Ashworth A. Proportionate Sentencing. Exploring the Principles, Oxford University Press, 2005, p. 137–143.

būtų patikimas visos sankcijų sistemos griežtumo lygio atskaitos taškas. Tokį tašką turint, tik technikos reikalas atliekant santykinius skaičiavimus išskleisti visą likusią sankcijų sistemą. Nuo atskaitos taško priklauso visos sistemos griežtumo lygis – ar sankcijos nuosekliai išsidėlios intervale nuo griežtų iki itin griežtų, ar mažesnio griežtumo lygio intervale.

Kokiu būdu nustatomas atskaitos taškas? Nustatyti atskaitos tašką yra kur kas sunkiau nei kiekybiškai sukurti nuoseklią sankcijų sistemą. Šiuo atveju į kitas sankcijas ir nusikalstamas veikas dairytis nėra galimybės. Tenka pasitelkti, kaip minėtieji profesorai vadina, kardinalųjį (absoliutųjį) sankcijų vertinimo metodą. Tai yra sukaupti visą dėmesį į konkrečią nusikalstamą veiką, konkrečias sankcijas už šią veiką ir, remiantis gairėmis, kurias suteikia baudžiamieji politiniai tikslai ir proporcingumo principas, nuspręsti, kokios sankcijos ribos būtų tinkamiausios. Tokiu metodu galima įvertinti kiekvieną sankciją, ne tik pirminę. Santykinis kiekybinis metodas faktiškai yra tik pagalbinis, kosmetinis metodas, padedantis sustyguoti sankcijos sistemą, patikslinti netikslumus, taikant gana abstraktų kokybinį sankcijų griežtumo nustatymo metodą.

O sprendimo gairės ir būtų idėjos, sudarančios proporcingumo principo esmę. Kaip jau minėta, tai, viena vertus, baudžiamųjų elementų adekvatumas baudimo tikslams, o, kita vertus, jautrus požiūris į baidimą (ir jo griežtumą) iš *ultima ratio*, pagarbos žmogaus orumui, jo teisei siekti gerovės ir kitoms jo teisėms perspektyvos. Suprantama, tai nėra kriterijai, kurie leistų padaryti akivaizdžią ir beveik matematiškai tikslią išvadą (kokią būtų galima padaryti vertinant kelių sankcijų *nuoseklumą*). Sankcijų proporcingumas – ne matematinis, o vertybinis sprendimas.

Taigi, pamėginkime padaryti tai, ko nesiėmė Konstitucinis Teismas: proporcingumo principo kontekste įvertinti konkrečią sankciją – nuo 5 iki 10 metų laisvės atėmimo su bauda, ypač minimalią penkerių metų laisvės atėmimo su bauda bausmę už konkrečias nusikalstamas veikas – palyginti nedidelio pavojingumo ūkinius ir finansinius nusikaltimus (pakartotinę arba grupės susitarusių asmenų padarytą kontrabandą, kai prekių vertė viršija 100 MGL, bet nesiekia 500 MGL).

Visų pirma klausimų kelia už tokius pažeidimus numatyta privaloma laisvės atėmimo bausmė. Tai, kad laisvės atėmimas daro dramatišką poveikį asmeniui, kaip socialiniam individui, ir su tuo reikia skaitytis, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos veikimo

kultūrinėje erdvėje tikriausiai įrodinėti nereikia. Dar Winstonas Churchillis yra sakęs: „Privalome nepamiršti, kad net tada, kai kalėjimai bus materialiai visiškai aprūpinti, kai jie taps šiltesni, kai maistas juose taps pakankamas sveikatai ir jėgai palaikyti, – net tada, gydytojams, kape-lionams ir lankytojams pasišalinus, nuteistasis pasiliks netekęs viso to, ką laisvas žmogus vadina gyvenimu.“¹⁰⁸ Nors įkalinimas gali trumpam pagerinti visuomenės saugumo situaciją¹⁰⁹, o kai kuriais, ypač sunkiais, atvejais, be laisvės atėmimo, ko gero, net ir nėra realių alternatyvų visuomenės saugumui užtikrinti, negalima ignoruoti fakto, kad asmeniniai ir socialiniai (visuomenės) praradimai dėl laisvės atėmimo yra labai dideli. Laisvės atėmimo bausmės taikymas suduoda stiprų smūgį nuteis-tojo socialiniam statusui, jo pozityviems socialiniams ryšiams, siaurina pozityvios socializacijos galimybes, turi asmeniui socialiai degraduoja-mą poveikį. Kalėjimas palaiko ir gilina asmens ir visuomenės sociali-nio konflikto būseną¹¹⁰. Dar daugiau pasakytina apie ilgalaikes laisvės atėmimo bausmes. „Kaip rodo kriminologiniai tyrimai, penkeri metai yra riba, kurią peržengus grąžinti buvusį kalinį į visuomenę yra labai sunku. Per tokį laiką jis praranda būtinus socialinius įgūdžius“¹¹¹. Taigi, kalbėdami apie kelerių metų trukmės laisvės atėmimo bausmių taikymą, kalbame ne tik apie itin skausmingą poveikį mūsų visuomenės individui, bet ir apie tokį poveikį pačiai visuomenei (kurios dalis yra pasmerkta-sis), kartu ir apie labai realią riziką prarasti galimybę turėti socialiai visa-vertę visuomenės narį ir neišvengti atitinkamų sunkių pasekmių. Tokių drastiškų priemonių galima imtis tik neturint kitos išeities. Kažin, ar dėl padaryto nesmurtinio ir ne itin didelio masto ekonominio nusikaltimo (dėl kurio valstybės patirtą žalą nuteistasis šiaip ar taip įpareigojamas at-lyginti) visuomenė atsiduria tokioje padėtyje, kai nėra kitos išeities kaip tik izoliuoti kaltininką taikant jam ilgalaikę laisvės atėmimo bausmę.

108 Cituota pagal Sakalauskas G. Kriminologiniai laisvės atėmimo bausmės aspektai // Teisė, 2000, Nr. 35, p. 86.

109 Vienas iš kalbintų pareigūnų pasidalijo patirtimi, kad 30 parų įkalinus cigarečių platintoją kuriam laikui sutrikdoma cigarečių platinimo grandinė, „verslas“ stringa ne tik areštuotajam, bet ir su juo nelegalaus verslo ryšius palaikantiems asmenims. Ne paslaptis ir tai, kad plačiai taikomas įkalinimas, žiūrint vien iš saugumo perspektyvos, gali duoti naudos ir ikiteisminio tyrimo metu: suėmimas gali padėti palaužti įtariamąjį, priversti jį duoti parodymus, taip pat tai 100 proc. garantuoja, kad įtariamasis nepasislėps nuo teisingumo, be to, jis beveik neturi galimybių trukdyti procesui.

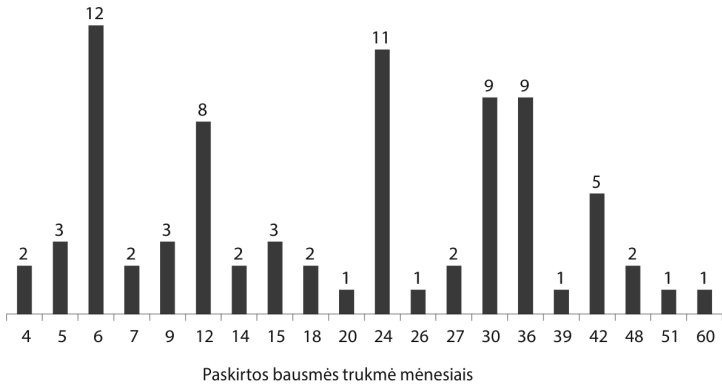
110 Sakalauskas G. Kriminologiniai laisvės atėmimo bausmės aspektai // Teisė, 2000, Nr. 35.

111 Sakalauskas G. Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2007, Nr. 2 (20).

Tokią nuomonę savotiškai patvirtina ir teismų praktika. Nuo 2003 metų gegužės 1 d. baudžiamasis įstatymas teismams, skiriančioms bausmę už kontrabandą (ne kvalifikuotą, t. y. neapimančią specifinių padidinto pavojingumo dalykų, tokių kaip narkotinės medžiagos ir pan.), suteikia plačią diskreciją. Diskrecijos išplėtimas pasireiškė ne tik tuo, kad teismams buvo suteikta galimybė neskirti laisvės atėmimo bausmės, o skirti baudą, bet ir tuo, kad minimali laisvės atėmimo bausmės riba buvo sumažinta iki minimumo. Teismai, pagal 2000 m. BK 199 straipsnio 1 dalį, laisvės atėmimo bausmės trukmę gali parinkti iš intervalo nuo 3 mėnesių iki 8 metų. Taigi, beveik nevaržomi sankcijos nustatytos minimalios laisvės atėmimo ribos, teismai gali patys įvertinti, kokia bausmė būtų proporcinga ir teisinga kiekvienu konkrečiu atveju. Mūsų nagrinėjamuoju klausimu įdomu, kaip teismai vertina 5 metų laisvės atėmimo ir griežtesnes bausmes, kaip dažnai jie nusprendžia, kad tokia bausmė už kontrabandą būtų proporcinga ir teisinga? Mūsų atliktas baudžiamųjų nuosprendžių tyrimas labai iškalbingas: 2009–2013 metais pagal BK 199 straipsnio 1 dalį nepaskirta nė vienos griežtesnės nei 5 metai bausmės, o ir 5 metų laisvės atėmimo bausmė buvo paskirta tik vieną kartą (žr. 4.1 pav.). Pažymėtina, kad tirtų nuosprendžių imtis apima net ir pačius sunkiausius cigarečių kontrabandos atvejus, kuriuose prekių vertė gali būti ir didesnė nei 500 MGL.

Didžiausia bausmė (5 metai laisvės atėmimo) per 2009–2013 metų laikotarpį buvo paskirta kaltinamajam R. Š., kuris subūrė ne mažiau kaip 15 asmenų organizuotą grupę, aprūpintą specialiais didesnio pravažumo automobiliais, motorine valtimi, kita įranga, vadovavo jai ir koordinavo 54 558 Lt vertės (420 MGL, apie 15 800 Eur) cigarečių kontrabandą. Teismas, skirdamas bausmę, atsižvelgė į tai, kad į nusikaltimą buvo įtraukta daug jaunų žmonių, taip pat į tai, kad kaltinamasis nuteistas už kontrabandą ir kitoje baudžiamojoje byloje, kuri nuosprendžio priėmimo metu buvo nagrinėjama apeliacine tvarka.¹¹²

112 Kauno apygardos teismo 2012 m. lapkričio 19 d. nuosprendis byloje Nr. N1-22-579/2012.

3.1 pav. Nuosprendžių pagal BK 199 straipsnio 1 dalį paskirtų laisvės atėmimo bausmių skaičius 2009–2013 m.

Konstitucinis Teismas 2003 m. birželio 10 d. nutarime neįžvelgė minimalios 5 metų laisvės atėmimo bausmės už pakartotinę ar grupės asmenų padarytą nuo 100 MGL prekių vertės kontrabandą neproporcingumo, jos prieštaravimo konstituciniams teisingumo ir teisinės valstybės principui: „*Tai, kad BK 312 straipsnio 3 dalyje (1998 m. vasario 3 d. redakcija) buvo nustatyta laisvės atėmimo bausmės už joje nurodytą nusikaltimą žemutinė riba ir kad ši riba buvo penkeri metai, savaime nereiškia, kad teismas, taikydamas baudžiamąjį įstatymą, negalėjo individualizuoti konkrečiam asmeniui už konkrečių šioje dalyje nurodytą nusikalstamą veiką skiriamos bausmės ir kad teismas, skirdamas bausmę, negalėjo vykdyti teisingumo. Atsižvelgiant į išdėstytus argumentus darytina išvada, kad BK 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) nuostata „baudžiama laisvės atėmimu nuo penkerių <...> metų“ neprieštaravo Konstitucijos 31 straipsnio 2 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui.“*

Esminė Konstitucinio Teismo argumentavimo linija – kol įstatymas numato galimybę teismui skirti švelnesnę nei įstatymo sankcijoje numatytą bausmę, tol sankcija dėl savo griežtumo negali prieštarauti Konstitucijai. Teismas pažymėjo, kad „*įstatymų leidėjas, pasirinkęs tokį sankcijos už kontrabandą, padarytą grupės iš anksto susitarusių asmenų arba pakartotinai, arba stambiu mastu, arba didelio kiekio šaunamųjų ginklų, šaudmenų, sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų kontrabandą (BK 312 straipsnio 3 dalis (1998 m. vasario 3 d. redakcija), konstravimo būdą, kai pačiame atsakomybę už šią nusikalstamą veiką nustatančiame straipsnyje yra nustatyta tokia minimali laisvės atėmimo bausmė, kuri yra griežta*

(šiuo atveju penkeri metai), kartu turi įstatymu nustatyti ir tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį teismas, skirdamas bausmę už nurodytą nusikaltimą veiką, turi turėti galimybę atsižvelgti į visas baudžiamąją atsakomybę lengvinančias bylos aplinkybes, taip pat į tas, kurios nėra expressis verbis nurodytos įstatyme, ir paskirti švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę“.

Tokie argumentai galėtų būti iš dalies įtikinami, jeigu teismai galėtų kiekvienu atveju nepaisyti įstatymo leidėjo nustatytų su proporcingumo principu prasiškeniančių sankcijų ribų, kai to reikalautų bylos aplinkybės. Tačiau Konstitucinis Teismas tame pačiame nutarime pabrėžė išimtinį švelnesnės negu įstatymo numatyta bausmės taikymo pobūdį: „Švelnesnės negu įstatymo numatyta bausmės skyrimas yra ne taisyklė, bet **išimtis** – švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę teismas gali skirti **tik esant ypatingoms atsakomybę lengvinančioms aplinkybėms**, į kurias neatsižvelgus įstatyme nustatyta bausmė, jeigu ji būtų paskirta, būtų aki-vaizdžiai neteisinga“ (paryškinta mūsų). Kaip, remiantis tokiais argumentais, paskirti proporcingą ir teisingą bausmę, jeigu byloje nėra ypatingų, išimtinių aplinkybių, yra įprasta situacija, kurią vertinant net ir minimali įstatymo numatyta bausmė yra neproporcinga? Pavyzdžiu gali būti viena iš daugelio tipinių bylų, kai du jauni vyriškiai, nesant ypatingų atsakomybę lengvinančių aplinkybių, susitarę gabena 6 dėžes kontrabandinių cigarečių, kurių vertė – apie 180 MGL, ir įstatymas numato už jų veiką nuo 5 iki 10 metų laisvės atėmimo ir baudą, kurios mažiausias dydis yra 200 MGL, kaip tai numatė Konstituciniam Teismui apskūsta BK 312 straipsnio 3 dalis. Kaip tokiu atveju reiktų paskirti Konstitucijai neprieštaraujančią proporcingą ir teisingą bausmę? Ko gero, tik tiesiogiai remiantis Konstitucija, jos 31 straipsnio 2 dalimi, numatančia kiekvieno kaltinamo asmens teisę, kad jo bylą **teisingai** išnagrinėtų teismas, ir šiuo pagrindu skiriant švelnesnę, nei įstatymo numatyta, bausmę.

Taigi, manytina, išimtinio pobūdžio taisyklė nesprenžia bendro pobūdžio sankcijos neproporcingumo problemos. Šis Konstitucinio Teismo nurodytas būdas spręsti bendros kompetencijos teismų iškeltą sankcijos už kontrabandą neproporcingo griežtumo problemą iš esmės nebuvo veiksmingas. Deja, jis tapo precedentu, kuriuo remiantis 2005 metų lapkričio 10 d. nutarime buvo atštos abejonės ir dėl, mūsų nuomone, neproporcingų administracinių sankcijų už neteisėtą disponavimą akcizais apmokestinamomis prekėmis, taigi, ir cigaretėmis.

3.1.2. Administracinių sankcijų proporcingumo problema.

Konstitucinio Teismo argumentacija 2005 m.

lapkričio 10 d. nutarime

Konstitucinėje byloje Nr. 01/04 buvo nagrinėjamas Panevėžio apylinkės teismo prašymas ištirti, ar ATPK 163² straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalyje numatyta administracinė nuobauda – piniginė bauda nuo 20 000 iki 50 000 Lt¹¹³, kuri, pasak pareiškėjo, savo dydžiu prilygsta teismo skiriamai bausmei už apysunkį ir sunkų nusikaltimą, neprieštarauja Konstitucijos 29 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui.

ATPK 163² straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalyje administracinė nuobauda buvo numatyta asmenims, pakartotinai neteisėtai disponavusiems akcizinėmis prekėmis (laikiusiems, gabenusiems, naudojusiems ar realizavusiems tokias prekes, neteisėtai prekiavusiams jomis), *nesvarbu, kokia jų vertė* (taigi, ir neteisėtai disponavusiems dviem pakeliais cigarečių ar net keliomis cigaretėmis), jeigu:

- a) anksčiau jie buvo administracine nuobauda nubausti už neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis, kai jų vertė buvo didesnė nei 2 MGL;
- b) anksčiau jie buvo du ar daugiau kartų bausti už neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis, nepriklausomai nuo jų vertės, net kai jų vertė mažesnė nei 2 MGL.

Visų pirma pažymėtina, kad ATPK 163² straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalyje matome tokią pat ydą, kuria pasižymėjo ir prieš tai nagrinėta 1961 m. BK 312 straipsnio 3 dalis – ji apėmė labai plataus pavojingumo spektro veikas. Atsakomybė buvo numatyta tiek asmeniui, kuris gabena ar kitaip disponuoja cigaretėmis, kurių vertė tik šiek tiek mažesnė nei 250 MGL, jei jis jau anksčiau baustas už neteisėtą disponavimą panašios vertės cigaretėmis (t. y. gali būti, kad jo pažeidimų istorijoje jau yra iš viso 500 ar daugiau MGL vertės, t. y. apie 19 000 ar daugiau Eur neteisėta cigarečių apyvarta), tiek asmeniui, kuris baudžiamas už poros pakelių neteisėtą pardavimą trečią kartą, taigi jo teisės saugos užfiksuota neteisėta apyvarta bendrai per tris ar daugiau kartų gali net nesiekti 2 MGL (75 Eur).

113 Atitinka baudą nuo 5 792 iki 14 481 Eur.

ATPK 163² straipsnio 6 dalies sankcijos už šurkščiausius pagal šią dalį baudžiamus pažeidimus dėl jų griežtumo didesnių abejonių proporcingumo principo kontekste nekėlė, o dėl numatytos minimalios 20 000 Lt (5 792 Eur) sankcijos už švelniausius pažeidimus (pakartotiną kelių pakelių ar net kelių cigarečių pardavimą) tokių abejonių iš tiesų kilo.

Deja, bet praktikoje taikant ATPK 163² straipsnio 6 dalį absoliučią daugumą sudarė šie abejonių keliantys atvejai. Mūsų atliktos 2013 metais priimtų sprendimų administracinėse bylose analizės duomenimis, iš 102 asmenų, kuriems buvo priimtas sprendimas taikyti atsakomybę pagal ATPK 163² straipsnio 6 dalį, 89 asmenys (arba 87,3 proc.) buvo nubausti už disponavimą mažiau nei 2 MGL vertės cigaretėmis, o baustų už disponavimą 200 MGL ar didesnės vertės cigaretėmis apskritai nebuvo. Nėra jokio pagrindo manyti, kad padėtis buvo iš esmės kitokia ir anksčiau.

3.1 lentelė. Cigarečių, kuriomis disponavo nubaustieji pagal ATPK 163² straipsnio 6 dalį, vertė¹¹⁴

Cigarečių vertė	< 2 MGL	2 ≤ x < 10 MGL	10 ≤ x < 50 MGL	50 ≤ x < 200 MGL	200 ≤ x < 250 MGL	Iš viso
Sprendimų skaičius	89	8	3	2	0	102

Šioje konstitucinėje byloje pareiškėjas ginčijo šios sankcijos proporcingumą, bet rėmėsi ne proporcingumo, o nuoseklumo (lyginamuoju) argumentu. Lyginant su pagal pareiškimo metu galiojusiomis BK nuostatomis, *minimali* bauda už pakartotinį poros cigarečių pakelių pardavimą buvo didesnė nei maksimali bauda už nesunkų nusikaltimą (100 MGL, 13 000 Lt), beveik siekė maksimalią baudą, numatytą už apysunkius nusikaltimus (200 MGL, 26 000 Lt) ir viršijo vidutinę baudą, kuri buvo numatyta už sunkų nusikaltimą (150,5 MGL, 19 565 Lt). Įdomu, kad už administracinį teisės pažeidimą kontrabandą ATPK 210 straipsnyje numatyta *maksimali* bauda (pvz., už apytiksliai 7 dėžių cigarečių, 3 500 pakelių, t. y. iki 250 MGL vertės, kontrabandą, net jei tai pakartotinis pažeidimas), buvo 20 000 Lt (5 792 Eur). Sankcija už pakartotinį

114 Plačiau žr. kitą skyrių ir *Bikelis S., Giedrytė-Mačiulienė R., Venckevičienė J.* Neteisėta cigarečių apyvarta: nubaustųjų administracinė tvarka požymiai ir sankcijų proporcingumo problema // *Teisės problemos*, 2016, Nr. 1 (91), p. 5–24.

neteisėtą dviejų cigarečių pakelių pardavimą tik prasidėjo nuo 20 000 Lt (5 792 Eur). Vaizdumo dėlei galima pasitelkti pavyzdį ir iš kitos srities – už chuliganišką vairavimą, t. y. piktybinį Kelių eismo taisyklių pažeidimą, keliantį pavojų eismo saugumui arba savo ar kitų žmonių saugumui, padarytą neblaivaus arba apsvaigusio nuo narkotikų arba vaistų ar kitų svaigiųjų medžiagų asmens, yra numatyta nuo 868 iki 1 158 Eur bauda ir vairavimo teisių atėmimas (1981 m. ATPK 124² 4 dalis (2014-10-16 redakcija). Už mūsų nagrinėjamą pažeidimą buvo numatyta nuo 5 792 iki 14 481 Eur bauda.

Tačiau, kaip minėta, lyginamieji argumentai yra išraiškingi, jie parodo bendrą sankcijų nenuoseklumą ir chaotiškumą, bet nėra labai stiprūs vertinant konkrečios sankcijos proporcingumą, nes visada galima suabejoti, kad galbūt baudos, su kuriomis lyginame nagrinėjamas nuobaudas, yra neproporcingai švelnios? Tiesa, jei konkreti sankcija aiškiai „išsišoka“ iš bendros sistemos, kaip yra ir šiuo atveju, tai jau signalas, nors ir ne garantija, kad ji gali būti neproporcinga, kad ji gali būti momentinės populistinės iniciatyvos rezultatas¹¹⁵.

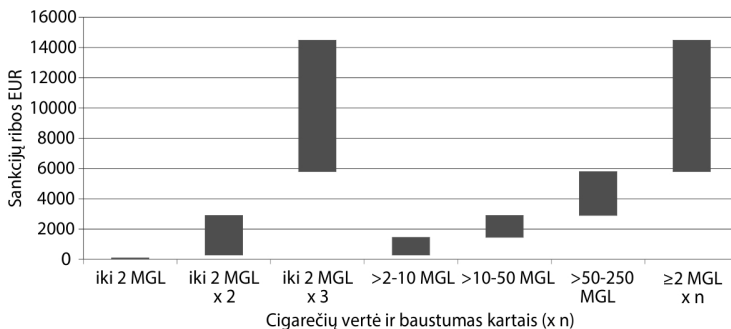
Konstitucinis Teismas 2005 m. lapkričio 10 d. nutarime, pabrėžęs, kad „už teisės pažeidimus negalima nustatyti tokių bausmių arba nuobaudų (*inter alia* ir tokių jų dydžių), kurios būtų akivaizdžiai neproporcingos (neadekvačios) teisės pažeidimams ir bausmės ar nuobaudos paskirčiai“, ir kad „ATPK 163² straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalyje nustatyta piniginė bauda vertintina kaip didelė – teisės pažeidėjams ji yra griežta“ padarė tokią išvadą:

„Nėra jokių teisinių argumentų, dėl kurių už ATPK 1632 straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalyje ar šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalyje nurodytas visuomenei pavojingas veikas įstatymų leidėjas negalėtų nustatyti būtent tokio dydžio piniginių baudų, nes atitinkamo administracinio teisės pažeidimo, už kurį turėjo (turi) būti skiriama ATPK 1632 straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalyje arba

115 1999 m. birželio 17 d. įstatymo Nr. VIII-1235, kuriuo buvo numatyta itin griežta atsakomybė už pakartotinį neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis, aiškinamajame rašte nepateikiama jokie pagrindimo, kodėl pasirinktas toks reguliavimas, kaip jis dera su proporcingumo principu ir kitomis tuo metu galiojusiomis sankcijomis. Naujasis reguliavimas net ne aiškinamas, o vienu sakiniu persakoma projekto nuostata. Tai tik sustiprina nuomonę, kad itin griežtos sankcijos nustatytos be visapusiškos jų pagrįstumo, proporcingumo ir sistemingumo analizės. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163² straipsnio pakeitimo įstatymo bei Baudžiamojo kodekso 310¹ ir 321² straipsnių pakeitimo įstatymo projektų, 1999-05-04.

šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalyje nustatyta pinigine bauda, pobūdis, pavojingumas (sunkumas), mastas, kiti požymiai, kitos aplinkybės (neignoruojant nė atsakomybę lengvinančių) galėjo (gali) lemti tai, kad, vadovaujantis teisingumo, protingumo kriterijais ir atsižvelgiant į visas turinčias reikšmės aplinkybes, teisės pažeidėjui turėjo (turi) būti paskirta būtent tokio dydžio pinigine bauda, kuri buvo nustatyta ATPK 1632 straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalyje ar yra nustatyta šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalyje“.

Šioje Konstitucinio Teismo argumentacijoje labai įdomiai atrodo nuoroda į pažeidimo pavojingumą (sunkumą) ir mastą kaip pagrindą skirti šiame straipsnyje numatytą itin griežtą baudą už pakartotinį neteisėtą disponavimą cigaretėmis *nepriklausomai nuo jų kiekio*, taigi ir kelias cigaretes ar kelis pakelius. Tai loginė teismo argumentacijos klaida. Pažeidimo pavojingumas ir mastas kaip tik daugeliu atvejų yra minimalus, tad negalima juo remtis mėginant pagrįsti itin griežtas sankcijas, ypač griežtą minimalią sankciją. Nuoroda į mastą, pavojingumą prieštaringa ir dėl to, kad minimali bauda už šį smulkų pažeidimą yra lygi maksimaliai (!) nuobaudai už neteisėtą disponavimą nuo 50 iki 250 MGL vertės cigaretėmis, jei tai nėra pakartotinis pažeidimas (ATPK 163² straipsnio 4 dalis, sankcija nuo 10 000 iki 20 000 Lt). Galima daryti prielaidą, kad loginė klaida atsirado dėl to, kad, matyt, Konstitucinis Teismas argumentuodamas turėjo galvoje maksimalias pagal ginčijamą šio straipsnio 6 dalį baudžiamas apyvartas, „pamiršdamas“ smulkiausius atvejus. Bet tai didelė klaida, nes proporcingumo problema aktuali visai ne dėl didžiausių apyvartų ir ne dėl maksimalių sankcijos ribų, o dėl minimalių, ir jos turėjo būti aptartos.

3.2 pav. ATPK 163² straipsnyje nustatytų sankcijų ribos

3.2 lentelė. ATPK 163² straipsnyje nustatytų sankcijų ribos (Eur)

	iki 2 MGL	iki 2 MGL x 2	iki 2 MGL x 3	2–10 MGL	10–50 MGL	50–250 MGL	≥ 2 MGL pakart.
min.	28	289	5 792	289	1 448	2 896	5 792
maks.	86	2 896	1 4481	1 448	2 896	5 792	14 481

Iš sankcijų už neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis pirmą kartą ir pakartotinai skirtumų akivaizdu, kad įstatymų leidėjas itin didelę reikšmę suteikė pakartotinumo požymiui. 4.2 lentelėje matome, kad minimali sankcija už smulkia prekybą pirmą kartą ir trečią kartą baudžiamam asmeniui skiriasi 207 (!) kartus. Matyti, kad faktiškai buvo remtasi minėtu amerikietiškoju „*three strikes and you are out*“ principu. Jei jau laikomasi tokio požiūrio, atrodytų, logika reikalautų, kad jeigu neteisėtos akcizinių prekių apyvartos kontrolėje pakartotinumas yra toks reikšmingas požymis, tuomet ir ATPK 210 straipsnyje, numatančiame administracinę atsakomybę už kontrabandą, pakartotinumo požymis turėjo turėti didelę reikšmę ir būti kvalifikuojantis požymis. Tačiau, kad ir kaip keista, taip nebuvo. Toks drastiškas sankcijos ATPK 163² straipsnyje šuolis ir nenuoseklumas, lyginant su atsakomybe už analogišką tokio pat pobūdžio pažeidimą, leidžia užuosti tiesmuko baudžiamojo populizmo pėdsakus, kai buvo mėginama surasti paprastą, griežtą ir nebūtinai kruopščiai pamatuotą problemos sprendimo būdą.

Pakartotinumo požymio drastišku sureikšminimu (sankcijos didinimas 207 kartus, manytina, leidžia pagrįstai vartoti žodį „drastiškas“) leidžia suabejoti ir mūsų kriminologinio tyrimo rezultatai. Jis parodė, kad pakartotinai baudžiami daugeliu atveju žemiausios grandies nelegalios cigarečių platinimo sistemos dalyviai – smulkieji prekybininkai. Juos nustatyti, sulaikyti ir bausti (pakartotinai) palyginus nesudėtinga dėl jų veiklos specifikos – viešo, dažno kontaktavimo su klientais konkrečioje vietoje. Tuo platintojai skiriasi nuo organizatorių ir transportuotojų, kuriuos nors kartą susekti yra kur kas sunkiau, o ką jau kalbėti apie pakartotinį jų patraukimą atsakomybėn, nors jų reikšmė ir veiklos mastas yra didesni. Iškalbinga vieno iš policijos pareigūnų mintis: „Mums kur kas svarbesni dalykai ne kiekvieną dieną surašinėti protokolus tiems patiems asmenims, prekiaujantiems aplink turgavietes, tarp kurių yra tokių, kas jau milijoną baudų turi ir 10 metų jų nesumoka. Mums svarbiau yra

atsekti tinklus...“¹¹⁶ Ši aplinkybė aiškiai rodo, kad taip sureikšminti pakartotinumą nebuvo pagrindo ir kad tokia drastiška atsakomybė nebuvo adekvati pažeidimams, už kuriuos ji taikoma.

Proporcingumo principas reikalauja prievartos priemonių ir jomis siekiamų tikslų adekvatumo. Kiek iš tiesų šios už pakartotinius pažeidimus numatytos drastiškos sankcijos veiksmingos? Nereiktų manyti, kad nebūna „sėkmės“ istorijų, kai baudos atgraso nuo pažeidimų darymo, tačiau kalbinti teisėjai ir policijos pareigūnai tokių pavyzdžių beveik nepateikė¹¹⁷. Užtat beveik visi pateikė daugybę pavyzdžių, kai sankcijos yra neveiksmingos ar netgi įstumia žmones į uždara pažeidimų darymo ratą. Kaip parodė mūsų kriminologinis tyrimas, tarp drastiškų sankcijų adresatų didelę dalį sudaro socialiai pažeidžiami žmonės. Daugiausia tai vyresnio (dažnai pensinio) amžiaus moterys, neretai turinčios neįgalumą, smulkia prekyba prisiduriančios prie menkų pajamų¹¹⁸. Natūralu, kad smulki neteisėta prekyba yra gundanti veikla sunkiai gyvenantiems žmonėms. Kaip socialiai pažeidžiamas asmenis paveikia minimali 20 000 Lt (beveik 6 000 Eur) bauda, atitinkanti jų 46,5 minimalaus darbo užmokesčio, kurie, kitaip tariant, sudarytų jų 4 metų darbo pajamas¹¹⁹? Jeigu asmuo neturėjo susitaupęs lėšų (o socialiai pažeidžiamiems žmonėms tai nebūdinga), jis tampa beviltišku valstybės skolininku, kuriam darbas ir kitokios legalios pajamos (išskyrus socialinę pašalpą) netenka prasmės, nes iš legalių pajamų valstybė nuolat išieško šią milžinišką skolą ir tai gali trukti metų metus. Taigi, socialumo paribyje buvę asmenys, dėl jų smulkaus masto nelegalios veiklos drastiškomis bandomis išstumiami visiškai, panaikinant būdus jiems grįžti prie legalių pragyvenimo šaltinių, į normalų socialų gyvenimą, net jeigu jie to norėtų. Galima sakyti, įgyvendinamas „*three strikes and you are out*“ principas.

116 Interviu Po6.

117 Vieno iš teisėjų citata: „Buvo vienas, kuris vis papildavo, o kai gavo didžiulę baudą, tai apsiraminu. Panašiai ir su viena mergina buvo“, interviu T2.

118 Tai nėra išimtinai Lietuvos fenomenas, jis greičiau universalus. Nyderlandų ir Jungtinės Karalystės cigarečių neteisėtos apyvartos tyrimas taip pat rodo, kad tarp šios veiklos dalyvių daug neįgalumą turinčių ir socialiai remtinų asmenų, kurie „mėgina įveikti gyvenimo monotonią ir papildyti savo pajamas įsitraukdami į neteisėtą cigarečių rinką“ (*Van Duyne P. C. Organizing Cigarette Smuggling and Policy Making. Ending up in Smoke // Crime, Law and Social Change, 2003, Vol. 39, No. 3, p. 291, 309*).

119 1999 metais, kai buvo numatytos aptariamoms baudos, MDU buvo 4 30 Lt ir šis dydis nekito iki 2003 metų, kai buvo padidintas 20 Lt.

Galima manyti, kad dalis smulkių prekyautojų spėja užsidirbti iš nelegalios prekybos tiek, kad jiems bauda tokio dramatiško poveikio negalėtų, turėti ir panorėję jie galėtų ją susimokėti¹²⁰. Kai kurie įgudę „profesionalai“, organizatoriai, kurių veiklos mastai stambūs, lėšų tikrai nepristinga (be jų ir nelegalaus „verslo“ negalėtų vystyti)¹²¹. Bet, kalbant apie smulkiuosius žemiausios grandies platintojus, būtų klaidinga manyti, kad turtinė jų padėtis daugeliu atvejų labai gera, kaip stambesniųjų pažeidėjų. Čia vėl pasiremsime praktiškų išvalgomis:

„Aišku, „kontrabandistams“ susimokėti problemų nėra, bet pakliuvus paprastam kaimo žmogui, kitaip jau.“

„Sunkiausia būna, kai paprastos moteriškės turguose pardavinėja, turto jokio jos neturi ir ką tu jai paskirsi? 20 000 Lt bauda ar ATPK 30 su ženkliuku 1 pagrindu taikyti švelnesnę nuobaudą? O koks pagrindas tokiam ATPK 30 su ženkliuku 1 taikyti? Kad per didelė ir neprotinga bauda? Išimtinių aplinkybių jokių nėra. Čia jau toks gyvenimas tos moters, gal vaistams reikia, o pensiją gauna kokius 100 Eur.“

„Iš tikro būna atvejų, kai matosi, kad žmogus ne iš gero gyvenimo nušižengė, bet nieko nepadarysi.“¹²²

Beveik visi kalbinti ekspertai konstatavo, kad drastiškos baudos nėra veiksminga priemonė pakartotinei smulkiajai prekybai kontroliuoti. Nubausti asmenys, įspausti į kampa, paprasčiausiai nekreipia dėmesio į milžiniškais tempais didėjančią baudų skolą, tampa „baudų milijonieriais“.

120 Čia norime atkreipti dėmesį į dar vieną neformaliuose pokalbiuose girdimą argumentą, pateisinantį drastiškas baudas už vertimąsi neteisėtą cigarečių apyvartą, taip pat griežtas transporto priemonių konfiskavimo ar jų vertės išieškojimo iš pažeidėjų praktikas. Esą, nustatytas pažeidimas tėra ledkalnio viršūnėlė ir realiai nubaudžiama už visus ankstesnius, bet neatskleistus pažeidimus. Nors toks požiūris gali būti iš dalies pagrįstas praktine pareigūnų patirtimi (bet tik iš dalies!), juo negalėtų būti vadovojamasi teisinėje visuomenėje, siekiančioje, kad nė vienas nekaltas asmuo nebūtų nepagrįstai nubaustas (net jei dėl to kai kurie asmenys nubaudžiami kiek per švelniai). Toks požiūris akivaizdžiai prieštarautų nekaltumo prezumpcijai ir galėtų atverti duris paprasčiausiam smulkių ir kitų pažeidėjų terorizavimui. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra vienareikšmiškai pabrėžęs: „Valstybės už pažeidimą taikomos priemonės gali būti proporcingos tik tuomet, kai poveikio priemonė parenkama atsižvelgiant į byloje nustatytą pažeidimą, o ne į kitus, galimai kaltinamojo padarytus pažeidimus, kurie byloje nėra nustatyti“ (EŽTT 2009 m. vasario 5 d. sprendimas *Gabric prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 9702/04, prgf. 39).

121 Pasak vieno iš kalbintų teisėjų: „Ta kategorija asmenų apie kurią mes kalbam, paprastai, yra mokūs, tik jie to nerodo. Savo vardu turto neturi, prie sistemos prisitaikę. Kitų vardu registruotais prabangiais automobiliais važinėja“. Interviu T3.

122 Interviu Po3, T2, T5.

„Būdavo anksčiau tokia romė, kuri realiai eidavo kaip į darbą, turėdavo kelis pakelius ir vaikščiodavo aplink tą turgų, bausta buvo gal jau kokius 30 kartų. Baudas turėjo dešimtimis tūkstančių, o iš jos nebuvo ką išieškoti, jos sutikimu galima pakeisti nebent į viešuosius darbus. Ji tą žinojo.“¹²³

„Jei kalbama apie tuos, kurie iš namų pardavinėja, tai jie tikrai baudų nemoka ir jiems nieko nepadarysi.“¹²⁴

„Dažniausiai neturintys turto, į kurį galima nukreipti išieškojimą, bet ta prekyba, na nėra ji tokia masinė. Parduoda 1, 2, 10 pakelių...“¹²⁵

„Aš manau, kad kaip pagal ATPK nuobauda turi pasiekti savo tikslus. Manau, kad tikslas būtų pasiektas tik tuo metu, jei asmuo susimokėtų tą baudą. Dabar viešųjų darbų atlikimas yra, švelniai tariant, toks žaidimėlis. Ką ten padažo, pagrėblioja ir pan...“¹²⁶

Manytina, smulkioji prekyba cigaretėmis yra socialinių problemų, nepriteklių, socialinių įgūdžių ir motyvacijos trūkumo, galų gale objektyvių priežasčių (neįgalumo, senyvo amžiaus), lemiančių socialinę asmens atskirtį, prie kurios prisideda ir valstybės negalia užtikrinti orų socialinį minimumą kiekvienam gyventojui, išdava. Nei didelėmis, nei mažesnėmis baudomis, nei, kaip siūlė kai kurie pašnekovai, numatant arešto skyrimo ar baudžiamosios atsakomybės taikymo galimybę už smulkia pakartotinę nelegalią prekybą cigaretėmis šių giluminių reiškinio priežasčių išspręsti negalima. Turint ne itin veiksmingą mikrolygmens priemonę – bausmę, mėginti spręsti sudėtingą problemą vadovaujantis principu „daugiau to paties“ yra greičiau desperatiškas veiksmas, kuris neretais atvejais gali tik dar labiau pabloginti padėtį. Juo labiau kad tokia desperacija aiškiai prasilenkia su pagarbos žmogaus orumui principu, su reikalavimu jautriai „dozuoti“ skausmą – būtinu proporcingumo principo elementu. Principo, su kuriuo nesuderinamas požiūris, kad dėl pakartotinumų galima nesiskaityti su smulkiais ir itin didelės žalos nedarančiais pažeidėjais ir juos bausti drastiškai, lyg jie būtų ne mūsų visuomenės nariai, neturintys teisės į orumą žmonės.

Konstitucinis Teismas 2005 m. lapkričio 10 d. nutarime rėmėsi 2003 m. birželio 10 d. suformuluota idėja, kad teismo teisė esant išimtinėmis

123 Interviu Po5.

124 Interviu Po3.

125 Interviu Po6.

126 Interviu Po4.

aplinkybėms skirti švelnesnę, nei įstatymo numatyta, nuobaudą eliminuoja itin griežtų minimalių sankcijų proporcingumo problemą. Teismas pakartojo, kad mažesnės negu įstatymo nustatytos piniginės baudos skyrimas (šią galimybę numatė ATPK 30¹ straipsnis) turi būti ne taisyklė, o išimtis – ją teismas gali skirti tik esant ypatingoms atsakomybę lengvinančioms aplinkybėms, kitoms aplinkybėms, į kurias neatsižvelgus įstatyme nustatyto dydžio piniginei bauda, jeigu ji būtų paskirta, būtų akivaizdžiai neteisinga. Teismas, skirdamas mažesnes negu įstatymo numatytas pinigines baudas, tai turi daryti itin atidžiai ir atsargiai, kad nebūtų pažeisti asmens, visuomenės, valstybės interesai¹²⁷.

Nesureikšmindamas ką tik pabrėžto išimtinio minėtos taisyklės pobūdžio, Teismas priėjo prie išvados, kad teismai visuomet turi galimybę paskirti teisingą nuobaudą: sprendžiant, ar ATPK 163² straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies (pagal 2003 m. liepos 4 d. redakciją 6 d. – mūsų past.) nuostata „šio straipsnio <...> dalyje numatyti veiksmai, padaryti asmens, bausto administracine nuobauda už šio straipsnio <...> dalyje numatytą pažeidimą, – užtraukia baudą nuo dvidešimties tūkstančių iki penkiasdešimties tūkstančių litų“ neprieštaravo Konstitucijos 29 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui tuo aspektu, ar šioje dalyje nebuvo nustatyta tokia griežta sankcija (teisinė atsakomybė) už administracinę teisės pažeidimą, kad pagal ją skiriama piniginei bauda teisės pažeidėjui būtų akivaizdžiai per didelė, nes neproporcinga (neadekvati) padarytam teisės pažeidimui, ir dėl to neteisinga, konstatuotina, kad **teismas**, priimdamas sprendimą dėl piniginės baudos už ATPK 163² straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies (pagal 2003 m. liepos 4 d. redakciją 6 d. – mūsų past.) nurodytą administracinę teisės pažeidimą skyrimo, turėjo (turi) ATPK nustatytus įgaliojimus paskirti asmeniui mažesnę piniginę baudą nei šiose dalyse įtvirtinta minimali piniginei bauda (sankcijos žemutinė riba), jeigu yra tokių atsakomybę lengvinančių ar kitų aplinkybių, dėl kurių minėta minimali piniginei bauda teisės pažeidėjui būtų akivaizdžiai per didelė, nes neproporcinga (neadekvati) padarytam teisės pažeidimui ir dėl to neteisinga.

127 Šis išaiškinimas buvo dar kartą įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 30¹ straipsnio 2 dalies (2007 m. gruodžio 13 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 2012-09-29, Nr. 113-5737.

Šios išvados klaidingumą jau aptarėme anksčiau, analizuodami 2003 m. birželio 10 d. nutarimo argumentaciją. 20 000 Lt ar beveik 6 000 Eur bauda už neteisėtą pakartotiną disponavimą akcizinėmis prekėmis, nesvarbu, kokio kiekio (taigi, ir kiekiui esant itin mažam), ne išimtinėmis aplinkybėmis, o, kaip rodo praktika, tokiomis aplinkybėmis, kokios pasitaiko 90 proc. bylų, yra neproporcinga¹²⁸.

3.1.3. Kitos abejotino proporcingumo sankcijos už neteisėtą cigarečių apyvartą

Konstitucinio Teismo 2003 metų birželio 10 d. ir 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimų tiesioginė pasekmė buvo ne tik tai, kad proporcingumo principo aiškinimo doktrina tapo deklaratyvi. Deklaratyvumas nesutrukė pripažinti neproporcingai griežtų sankcijų teisėtumo ir užkirsti kelio joms taikyti. Kartu nebuvo užkirstas kelias tam, kad kvestionuotas straipsnis vėliau, kaip tai nutiko 2015 metais, nebūtų dar papildytas nauja nedidelio pavojingumo veika, už kurią būtų numatytos tos pačios griežtos sankcijos, kurių neproporcingumas dar akivaizdesnis.

2015 m. birželio 2 d. įsigaliojo įstatymas, kuriuo, be kitų ATPK 163² straipsnyje numatytų veikų, buvo įrašytas neteisėtas akcizinių prekių įsigijimas¹²⁹. Ko gero, akivaizdu, kad neteisėtai parduodamų cigarečių įsigijimas, ypač asmeninėms reikmėms, yra žemesnio pavojingumo lygio veika nei neteisėta prekyba cigaretėmis. Įsigaliojus šiam įstatymui, poros pakelių cigarečių pakartotinis įsigijimas užtraukė nuo 289 iki 2 896 Eur baudą, o jei asmuo baudžiamas už cigarečių pirkimą trečią kartą – nepriklausomai nuo jų kiekio, taigi, nesvarbu, įsigijo vieną bloką ar porą pakelių – mažiausiai 5 792 Eur (20 000 Lt) bauda.

Abejones dėl tokios minimalios sankcijos už neteisėtą prekybą nedideliu kiekiu cigarečių jau buvo kę tik išdėstytos, tad jų nekartosime. Jos tik dar labiau sustiprėja vertinant analogiškas sankcijas už cigarečių

128 Čia tik dar kartą galime pacituoti teisėjus: „Turėjom vieną bylą tokią, kad per metus turguje vieną kartą laikė trisdešimt pakelių, man atrodo, cigarečių. Nepraėjo metai ir vėl policija pagavo su septyniais pakeliais. Ir reikėjo skirti dvidešimt tūkstančių. Pritaikiau ATPK 30¹ straipsnį, kadangi žmogus pensinio amžiaus, neįgalus, penkis tūkstančius paskyriau. Apeliacija panaikino, nurodė skirti minimalią dvidešimt tūkstančių baudą. Ar čia gerai – na, nelabai, man atrodo. Ar pavojingumas tokio žmogaus didesnis negu to kuris ten tūkstantį ar pora tūkstančių gabena. Akivaizdu, kad ne. O tam tik iki dešimties tūkstančių būtų, jeigu pirmą kartą. Neadekvatu čia.“ (interviu T1).

129 Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163² straipsnio pakeitimo įstatymas // Teisės aktų registras, 2015-05-21, Nr. 8523.

įsigijimą. Vaizdumo dėlei tik pacituosime vieno mūsų kalbinto teisėjo požiūrį:

„Grižtant prie tų nuobaudų, kai jos tokios didžiulės, linksta teisėjai į žmogaus pusę. Tu matai, kad jį (pirkėją – mūsų past.) sulygino su pardavėju, supranti, kad kažkokia nesąmonė, kai žmogus įsigijo 2 pakelius. Tada ieškai bet kokių trūkumų, kad nutrauktum tą bylą. Jei viskas sudėliota taip, kad nieko negali padaryti – baudžiam, bet šiaip protingumui prieštarauja tokios nuobaudos. Tai juokdavomės teisme: „Kiek paskyrei? Paskyriau 20 000 Lt (5 792 Eur – mūsų past.)“; tai visi teisme šaiposi, kad tokia didelė nuobauda, sakau, kartais net nesinori tos didžiulės baudos skirti“¹³⁰.

Rašant šį mokslo darbą 2016 metais, aptariamoms sankcijoms vis dar buvo niūri realybė. Naujasis administracinių nusižengimų kodeksas (toliau – ANK), kuris įsigaliojo 2017 m. sausio 1 d., iš esmės reformavo administracines sankcijas už neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis, taigi ir cigaretėmis¹³¹.

Formuluojant ANK 209 straipsnį, buvo taisomos abi ATPK 163² straipsnio ydos. Visų pirma, atskirtos labai skirtingo pavojingumo veikos, atsakomybę už jas numatant skirtingose straipsnio dalyse, kartu numatant skirtingo griežtumo baudas. Antra, bendrai nuleistas sankcijų griežtumo lygis.

Pakartotinis itin smulkus (iki 2 BBND, buv. MGL) neteisėtas disponavimas cigaretėmis (tegu ir įskaitant pirkimą) baudžiamas nuo 150 iki 850 Eur (plg.: ankstesnė sankcija buvo 5 792–14 400 Eur). Pati griežčiausia šiame straipsnyje numatyta sankcija (už pakartotinį neteisėtą disponavimą nuo 50 iki 250 BBND vertės akcizinėmis prekėmis) siekia 6 000 Eur (anksčiau 14 400 Eur). Toks reguliavimas abejonių dėl jo proporcingumo jau nekelia.

Manytume, prasminga pateikti ir kitą drakoniškų administracinių sankcijų už neteisėtą cigarečių apyvartą, šiuo atveju – kontrabandą, pavyzdį. Nors šios sankcijos buvo reformuotos (2002 m. gruodžio 10 d. įstatymu), jos turėtų mums priminti, kokį mastą, beveik be jokių ribų, gali įgyti baudžiamasis populizmas, paremtas išimtinai instrumentalistiniu požiūriu į baudimo politiką.

130 Interviu T5.

131 Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas // TAR, 2015-07-10, Nr. 11216.

1997 m. liepos 1 d. Nr. VIII-354 įstatymu¹³² buvo numatyta, kad prekių kontrabanda nuo mažiausios (ir mažiau kaip 2 MGL) iki 100 MGL vertės, jeigu ji padaryta prekes gabenant ne per muitinės postus, baudžiama nuo 50 000 iki 100 000 Lt (ATPK 210 straipsnio 3 dalis). Ši norma apėmė ir tokius atvejus, kai sunkiai besiverčiantis pasienio kaimo gyventojas, atvykęs į Baltarusiją, įsigyja penketą blokų cigarečių ir mėgina jas parsinešti kirsdamas valstybės sieną sienos perėjimo poste arba miško keliukais. 1997 metais minimalus darbo užmokestis buvo 400 Lt. Taigi mažiausia sankcija, kokia galėjo būti minėtam asmeniui paskirta, buvo 125 minimalių darbo užmokesčių dydžio. Kitaip tariant, už tokį smulkų pažeidimą mažiausia (!) sankcija buvo 10 su puse metų (!) darbo užmokestis. Tai ne kas kita kaip žmogų dėl smulkaus pažeidimo socialiai eliminuojanti sankcija.

1999 m. vasario 2 d. Nr. VIII-1041¹³³ ATPK 210 straipsnio 3 dalyje numatyta minimali sankcija buvo sušvelninta per pusę – iki 25 000 Lt. Tai sudarė nebe 125, o 58 minimalius darbo užmokesčius, beveik penkerių metų minimalų darbo užmokestį!

Padėtis buvo normalizuota tik 2002 m. gruodžio 10 d. įstatymu Nr. IX-1260¹³⁴, kuris smulkiau diferencijavo sankcijas už administracinę kontrabandą, priklausomai nuo prekių vertės, ir iš esmės sušvelnino sankcijas. Pagal šios redakcijos ATPK 210 straipsnio 3 dalį buvo numatyta, kad kontrabanda (nesvarbu, ar per muitinės postą, ar ne), jeigu kontrabandinių prekių vertė nesiekė 5 MGL, baudžiama nuo 500 iki 3 000 Lt bauda. Taigi minimali sankcija už pačią smulkiausią kontrabandą ne per muitinę sumažinta 100 kartų (!), lyginant su 1997 metų įstatymo redakcija, ir 50 kartų, lyginant su 1999 metų redakcija.

Gan specifinių su proporcingumo principu susijusių abejonių kyla ir žiūrint į istorinę baudžiamosios atsakomybės už neteisėtą cigarečių

132 Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 35, 41, 1888, 209, 210, 211, 224, 225, 233, 237, 2461, 2591, 269, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo 413, 414, 16311, 17215, 17311, 1874, 2091, 2092, 2093, 2094 straipsniais įstatymas // Žin., 1997-07-23, Nr. 69-1732

133 Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimo kodekso 35, 189, 208, 209, 2091, 2092, 2093, 2094, 210, 225, 237, 282, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1999-02-19, Nr. 18-443

134 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 81, 111, 45, 531, 2321, 2322, 2325, 2328, 312, 3212 straipsnių pakeitimo, 2323 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir Kodekso papildymo 3401 straipsniu įstatymas // Žin., 2002-12-24, Nr. 123-5544

apyvartą taikymo perspektyvą. Viena problema susijusi su itin dideliu baudos minimumu, o kita – priešingai, su itin mažu maksimumu.

1998 metų liepos 2 d. BK pakeitimu¹³⁵ buvo numatyta specifinė nuostata (ją galima aptikti ir galiojančiame Rusijos BK 46 straipsnyje)¹³⁶, kad „savanaudiškų nusikaltimų atveju baudos, kaip pagrindinės bausmės, dydis negali būti mažesnis, nei nustatyti neteisėtos finansinės, ūkinės ar komercinės veiklos mastai, neteisėtai laikomų, gabenamų ar realizuojamų prekių vertė ar nuslėptų įplaukų ar padarytos turtinės žalos dydis, tačiau neviršijant maksimalios baudos dydžio sumos, numatytos šio straipsnio antroje dalyje“. Čia svarbu pažymėti, kad maksimalus baudos dydis, kurio negalėtų viršyti bauda, remiantis šia BK 32 straipsnio redakcija, buvo itin didelis – 50 000 MGL, arba 6,5 mln. Lt (1,88 mln. Eur). Ši nuostata galiojo iki pat 2003 metų BK įsigaliojimo.

Vertinant šią nuostatą, svarbu suvokti tiek kriminologinį, tiek teisinį baudos taikymo neteisėtos cigarečių apyvartos byloje kontekstą. Kaip parodė mūsų atliktas nuosprendžių baudžiamosiose bylose tyrimas, taip pat pokalbiai su pareigūnais, disponuojant didesniais cigarečių kiekiais (tokiais, kurie užtraukia baudžiamąją atsakomybę), bene didžiausią riziką būti sulaukytiems patiria logistinę užduotį vykdantys asmenys. Tai anaipol ne krovinių savininkai, o vairuotojai – įvairaus amžiaus, dažnai jau šeimas sukūrę, darbus turintys ir norintys papildomai neteisėtai užsidirbti asmenys, organizatorių pasamdyti pervežti cigaretes (pareigūnų minėtos atlygio sumos – apie 100–150 EUR už reisą)¹³⁷.

„Manau, nėra labai reali situacija, kad vairuotojas savo iniciatyva cigarečių užsipirktų, kaip jie teigia, nes tai reikalauja didžiulių piniginių lėšų. Ir nėra taip paprasta jas nusipirkti, kaip nuėjus į prekybos centrą, reikia žinoti kur jų nusipirkti, turėti asmenis, žinias tam tikras ir didžiulius kiekius grynų pinigų. Tai vairuotojas, kuris uždirba nedaug, ir paprastai matosi, kad jie nėra aukščiausio socialinio sluoksnio asmenys, matosi, kad

135 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 81, 25, 32, 35, 45, 471, 531, 54, 55, 131, 239, 241, 242, 306, 3212 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei papildymo 1313, 3101 straipsniais įstatymas // Žin., 1998-07-29, Nr. 67-1937.

136 Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. N 63-ФЗ. <<http://www.ukrf.com/glava09.html>>.

137 Bylų Jungtinėje Karalystėje tyrimo duomenimis, tenykščiams vairuotojams buvo mokama panašiai – apie 50–70 £. Socialiniai vairuotojų požymiai taip pat iš esmės analogiški – šeimos žmonės, įvairaus amžiaus, neretai gan vėlai įsitraukę į neteisėtą veiklą, dažniausiai neteisti ir nebausti (Van Dwyne P. C. Organizing Cigarette Smuggling and Policy Making, Ending up in Smoke // Crime, Law and Social Change, 2003, Vol. 39, No. 3, p. 308–309).

ne jiems tokiais kiekiais vežti cigaretes. Jei jau toks vairuotojas vežtų už savo lėšas, tai vežtų nebent kelias dėžes. (...) Tai būdinga „furistams“, logistikos įmonių darbuotojams, kurie per postą pusprickabėse veža cigaretes. Tokiais atvejais organizatorių nenustatom, nors visi puikiai suprantam, kad nukertam tik pačią žemiausią grandį“¹³⁸.

Samdytam nusikaltimo vykdytojui vežant didelį kiekį cigarečių, kurių vertė gali siekti ir kelis šimtus tūkstančių ar milijoną Eur, taikant minėtą taisyklę, tokio pat dydžio būtų minimali bauda už nusikaltimą. Ko gero, akivaizdu, kad ji būtų tiesiog neproporcingai didelė, atsižvelgiant tiek į kaltininko vaidmenį, tiek į jo socialines aplinkybes. Minėta minimalios baudos taisyklė, ko gero, paremta įsitikinimu, kad kontrabandos ar kitokio neteisėto disponavimo cigaretėmis nusikaltimo kaltininkas yra nusikalstamo pelno valdytojas, tačiau iš tiesų taip nėra.

Baudos dydžio tiesioginiam susiejimui su dalyko verte nepritaria ir kiti mokslininkai. Antai G. Šulija yra sveikinęs aptariamą taisyklės atsisakymą 2000 m. BK, „nes bauda, kurios minimalus dydis susiejamas vien su nusikaltimu padaryta žala, gali sukliudyti baudą suderinti su asmens turtine padėtimi ir todėl bus pažeidžiamas bausmės individualizavimo principas“¹³⁹. Be to, pasak G. Šulijos, pernelyg didelis baudos minimumas gali skatinti teismus taikyti ne baudos, o laisvės atėmimo bausmę (kai sankcija nenumato kitų bausmės rūšių, kaip yra kontrabandos ir neteisėto disponavimo akcizinėmis prekėmis atvejais (BK 199, 199² straipsniai). Šio autoriaus atliktos apklausos rezultatai parodė, kad daugiausia respondentų (53 iš 118) pritarė teiginiui, jog retą baudos taikymą 1998–2001 metais nulėmė būtent aukšta baudos minimali riba, 30 apklaustųjų pabrėžė socialinę problemą, kad nuteistieji neturi turto, 9 respondentai abejojo baudos poveikiu nuteistajam, kiti nurodė kitas priežastis¹⁴⁰.

Ligi šiol nagrinėjome atvejus, kai net ir minimali už neteisėtą cigarečių apyvartą numatyta sankcija yra pernelyg griežta ir neproporcinga. Vienas atvejis kelia abejonių kitu, kardinaliai priešingu aspektu. 2000 m. BK buvo įtvirtintos itin švelnios piniginės sankcijos. BK 47 straipsnis nu-

138 Interviu P1.

139 Šulija G. Turtinių bausmių reforma naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse // Jurisprudencija, 2004, Nr. 52 (44), p. 68–69.

140 Šulija G. Baudos bausmė ir jos paplitimas Europos Sąjungos valstybėse // Teisė, 2004, Nr. 52, p. 114–115.

matė, kad už sunkų nusikaltimą (koku buvo pripažįstama daugiau kaip 250 MGL vertės prekių kontrabanda, o nuo 2005 metų – ir neteisėtas disponavimas tokios pat vertės akcizinėmis prekėmis) galėjo būti skiriama bauda nuo 1 iki 300 MGL (125–37 500 Lt, 36–10 860 Eur). Šiuo atveju daugiausia abejonių kelia baudos maksimumas. Tiek kontrabandos, tiek neteisėto disponavimo cigaretėmis mastų viršutinė riba yra neapibrėžta. Baudžiamojoje byloje gali kilti atsakomybė dėl milijonų vertės cigarečių kontrabandos ar kitokio neteisėto disponavimo jomis. Atsižvelgiant į tai įstatymo numatyta maksimali galimos paskirti baudos riba, kuri net nesiekia naujo vidutinės klasės automobilio vertės, atrodytų aiškiai neadekvati, neproporcinga.

Tokią BK projekto rengėjų ir įstatymų leidėjo poziciją galbūt būtų galima paaiškinti tuo, kad pagal 2000 m. BK numatytas bausmių skyrimo taisyklės, beje, gana originalias Europos kontekste, už vieną nusikalstamą veiką galima skirti tik vieną bausmę (BK 42 straipsnio 3 dalis)¹⁴¹. Tokio reguliavimo rezultatas yra tai, kad sunkiausių savanaudiškų nusikaltimų atvejais, t. y. kai teismas taiko laisvės atėmimo bausmę, BK nuostatos apskritai neleido (ir iki šiol neleidžia) taikyti baudos. Taigi didžiausio masto sunkiausių kontrabandos ir analogiškų savanaudiškų nusikaltimų pagrindiniai organizatoriai ir kiti kaltininkai, ypač jau turintys teistumų recidyvistai ir pavojingi recidyvistai, t. y. asmenys, kuriems potencialiai gresia laisvės atėmimo bausmė, net nėra baudos adresatai, jiems realiai bauda negresia, net jei jie ir yra pagrindiniai nusikalstamo verslo pelno valdytojai.

2011 m. balandžio 21 d. įstatymu Nr. XI-1350 BK 47 straipsnis buvo pakeistas ir už sunkius nusikaltimus skirtinos baudos maksimumas buvo padidintas penkis kartus – iki 1 500 MGL¹⁴². Tačiau nuostata, apskritai ribojanti baudos skyrimą už sunkiausių savanaudiškų nusikaltimus, lieka galioti.

141 Pavyzdžiui, Vokietijos BK 41 paragrafas numato, kad už savanaudišką nusikaltimą nuteistam kaltininkui, teismas turi teisę skirti bausmę kartu su laisvės atėmimu, net jei bauda numatyta tik kaip alternatyvi bausmė už atitinkamą nusikaltimą arba ji iš viso už tą nusikaltimą nenumatyta, su sąlyga, kad toks sprendimas yra tinkamas, atsižvelgiant į asmeninę ir finansinę kaltinamojo situaciją. Kartu daroma išlyga, kad bauda su laisvės atėmimu neskiriama, jeigu taikomas išplėstinis turto konfiskavimas 43a paragrafo pagrindu. Žr. http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_41.html.

142 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 47 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 2011-04-28, Nr. 49-2374.

3.2. Sankcijų už neteisėtą cigarečių apyvartą nuoseklumo problema

Kaip jau buvo minėta, sankcijų griežtumas turi tiek absoliutųjį proporcingumo kriterijų, tiek lyginamąjį nuoseklumo, sistemingumo kriterijų. Pastarasis padeda patikslinti suderinti sankcijų sistemą.

Sankcijų proporcingumo klausimas yra vertinamasis, nėra lengvai „pamatuojamas“. Iš esmės jį reikia suvokti ir pajauti, įvertinant daug svarbių baudžiamųjų politinių ir socialinių kontekstų. Užtat sankcijų sistemos nuoseklumo, sistemingumo trūkumai labiau krenta į akis, nes jiems pastebėti užtenka vieno paprasto – lyginamojo – metodo.

Sankcijos turi būti nuoseklios dviem pjūviais. Vertikaliai atsakomybė už pažeidimą turi išlaikyti nuoseklumą nuo mažiausio iki didžiausio pažeidimo pavojingumo laipsnio. Horizontaliai atsakomybė turi pernelyg nesiskirti lyginant sankcijas už panašaus pobūdžio ir pavojingumo pažeidimus. Šis sankcijų nuoseklumo aspektas paremtas lygybės principu ir jo atspindžiu teisingumo postulate „už panašaus pavojingumo veikas turi būti baudžiama panašiai, o už skirtingo – skirtingai“¹⁴³.

Sankcijų už neteisėtą cigarečių apyvartą kontekste vertikaliojo nuoseklumo problematika apima tokius klausimus:

- kur turi būti nustatoma riba tarp administracinės ir baudžiamosios atsakomybės?
- kaip nusikalstamos veikos rūšimis ir laipsniais turi būti graduojama baudžiamoji atsakomybė?

Horizontaliojo nuoseklumo požiūriu svarbu įvertinti sankcijų nuoseklumą lyginant:

- sankcijas už kontrabandą ir neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis;
- sankcijas už šias dvi veikas ir sankcijas už panašaus pobūdžio veikas, nukreiptas prieš valstybės finansus – mokesčių slėpimą, vengimą, nemokėjimą, ir galbūt kitas nusikalstamas veikas, kuriomis gali būti kėsinamasi į valstybės finansinius interesus.

Šiame darbe daugiausia dėmesio skyrėme vertikaliojo nuoseklumo problemai. Dėl būtinybės išlaikyti horizontalųjį nuoseklumą tarp

143 Šis postulatą, kaip vienas teisingumo sampratos ramsčių aptartas dar antikinėje Aristotelio Nichomacho etikoje (5 knyga). Plačiau apie postulatą žr. *Winston K. I. On Treating Like Cases Alike // California Law Review, 1974, Vol. 62, No. 1.*

atsakomybės už cigarečių kontrabandą ir neteisėtą disponavimą šiuo metu, regis, niekas ir neprieštarautų, o ir galiojantis, taip pat iki 2017 metų galiojęs reguliavimas daugiau mažiau šią nuostatą atitinka. Horizontaliojo nuoseklumo klausimas visų finansinių nusikaltimų kontekste, ypač žinant poreikį iš esmės reformuoti nusikaltimų finansams sistemą, peržengia šio tyrimo ribas ir galėtų būti nagrinėjamas tolesnėse studijose.

Pagal 2017 metų pradžioje galiojančią reguliavimą, vertikali teisinė atsakomybės už kontrabandą (nuo 2000 m. BK įsigaliojimo) ir neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis (nuo 2005 m.) atsakomybės gradacija yra labai „grubi“. Nors atsakomybė yra numatyta už milžinišką veikų pavojingumo diapazoną – nuo smulkių pažeidimų (kelių cigarečių įsigijimo) iki sunkiausių nusikaltimų (tarptautinė daugiamilijoninė vertės neteisėtos cigarečių apyvartos schema), ji gali būti tik dvejopa – administracinis pažeidimas arba sunkus nusikaltimas. Nesunkaus ir apysunkio nusikaltimo kategorijų, taip pat baudžiamojo nusižengimo į pažeidimų gradaciją nėra įtraukta. Tai sukuria situaciją, kai tarp mažai pavojingumu besiskiriančių veikų, esančių arti ribos tarp administracinės ir baudžiamosios atsakomybės (pvz., disponavimas cigaretėmis, kurių vertė 249,8 MGL/BBND ir kurių vertė 250,1 MGL/BBND), atsiranda esminis ir labai didelis atsakomybės skirtumas. Į tai yra atkreipęs dėmesį ne vienas Lietuvos mokslininkas¹⁴⁴.

Tiesa, toks skirtumas būtų esant subalansuotoms, administraciniams teisės pažeidimams bei sunkiems nusikaltimams būdingoms sankcijoms. Dėl neproporcingai griežtų administracinių sankcijų, taip pat nedidelės minimalios (o kurių laiką – ir maksimalios) baudos už sunkų nusikaltimą¹⁴⁵ Lietuvoje sankcijų nenuoseklumo problema dažnai nebuvo aktuali. Netgi buvo gana būdinga priešinga situacija, kai baudžiamoji atsakomybė už sunkų nusikaltimą galėjo būti švelnesnė už administracinę atsakomybę, taikomą už mažesnio masto veiką:

144 Goda G. Baudžiamojo proceso forma: optimalių procesinių taisyklių paieškos galimybės ir ribos // Teisė, 2007, Nr. 65, p. 54; Ivoška G. Baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai reglamentavimo Lietuvos Respublikos baudžiamaisiais įstatymais problemos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. Teisė, 2006, p. 182–183.

145 Kaip žinoma, baudžiamasis įstatymas baudai už sunkų nusikaltimą numatė minimumą nuo 1 MGL, o maksimumas 2003–2011 metais buvo 300 MGL, 39 000 Lt, nuo 2011 metų – 1 500 MGL.

„Buvo pas mus, asmuo, kuris buvo pagautas gabenantis 500 pakeilių – gavo 1 500 eurų (administracinę nuobaudą – mūsų past.) ir automobilį konfiskavo, vėliau jį sulaikėm su 16 dėžių ir jam buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas. Asmuo gavo teistumą ir apie 600 eurų baudos. Toliau vėl mes jį pagavom su 95 pakeliais ir pagal administracinę buvo pakartotinumumas, nes prieš tai dėžę vežė ir jis už tai gavo 6000 eurų baudos. Kaip baudžiamoji. Vienintelis minusas, kad iš baudžiamosios teistumą gauna, tačiau materialine prasme – vienoda ta atsakomybė“¹⁴⁶.

„Turėjau ne vieną bylą. Ypač ATPK 163² str., įsivaizduokit situaciją, kai moteris antrą kartą kibusi, o prieš eilę metų nesumokėjusi baudos, nuobauda galioja, papuola vėl, pardavusi žmogui pakelį ir dar 10 cigarečių ir tokiu atveju yra ATPK 163² straipsnis, nėra jokių lengvinančių, pakartotinumumas ir paskyriau 20 000 Lt baudą. Tai įsivaizduokit, iš praktikos, baudžiamoji atsakomybė su „fūra“ papuolus, paprastai yra žymiai švelnesnė, tokias sumas retai prokurorai prašo skirti, nes būna lengvinančių aplinkybių ir pan. Tai išseina taip, kad už „fūrą“ žmogus gaus mažiau, negu moteris už pakelį cigarečių“¹⁴⁷.

Abu šie pavyzdžiai nusako situacijas, kurios sudaro absoliučią daugumą neteisėtos cigarečių apyvartos pažeidimų, kai nustatomi ir baudžiami ne itin reikšmingą vaidmenį atliekantys pažeidėjai (pakartotiniai smulkūs prekeiviai, vairuotojai, nešėjai) ir skiriant bausmę orientuojamasi į minimalią sankcijų ribą. Traukiant atsakomybėn organizatorius, t. y. orientuojantis į sankcijų vidurkį ar maksimumą, o, svarbiausia, įvertinant ir laisvės atėmimo bausmės skyrimo galimybę, atsakomybės nenuoseklumas tampa itin akivaizdus. Neperžengus administracinės atsakomybės ribos (cigarečių siuntos vertei balansuojant ties 200–248 MGL), organizatoriui daugiausia gali grėsti 6 000 Eur (ANK 208 straipsnio 3 dalis, 209 straipsnio 6–8 dalys¹⁴⁸). Peržengus šią ribą, pažeidėjui kyla grėsmė gauti realų laisvės atėmimą, o sankcijoje numatytos laisvės atėmimo bausmės vidurkis sudaro net 4 metus ir pusantro mėnesio, o maksimumas 7–8 metus (BK 199 straipsnio ir 199-2 straipsnio 1 da-

146 Interviu Po3.

147 Interviu T3.

148 Jei pažeidimas padarytas iki 2017 m. sausio pirmos, padėtis iš esmės panaši – iki 5 792 Eur (20 000 Lt) bauda tiek už kontrabandą (ATPK 210 straipsnio 1 dalis, nesvarbu, ar pakartotinai, ar ne), tiek už neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis (jei ne pakartotinis pažeidimas, ATPK 163² straipsnio 4 dalis).

lys). Iki 2015 m. kovo 24 d. įsigaliojusių BK pakeitimų¹⁴⁹ atsakomybės skirtumą itin padidino dar kelios baudžiamojo įstatymo nuostatos. BK 75 straipsnyje buvo numatyta, kad sunkų nusikaltimą padariusiam asmeniui negali būti taikomas laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas. BK 56 straipsnio 1 dalis numatė, kad už tyčinį nusikaltimą teistam asmeniui paprastai skiriama laisvės atėmimo bausmė. Ši nuostata, nors ir neimperatyvi, bet vis dėlto direktyvinė, kreipė teismų praktiką link laisvės atėmimo bausmių skyrimo net ir ne svarbiausiems neteisėtos cigarečių apyvartos dalyviams, jeigu jie yra baudžiami pakartotinai. Kartu su minėta BK 75 straipsnio nuostata toks reguliavimas laisvės atėmimo bausmę už pakartotinį neteisėtos cigarečių apyvartos nusikaltimą darė labai realią. Atitinkamai tai darė įtaką kai kurių pažeidėjų (organizatorių) taktiniams sprendimams:

„Prekybos taškuose maksimum iki 10 bloků būna. Jei per sieną vežama per postą, jie gudrauja, kad išvengtų baudžiamosios atsakomybės, i grubiai būna 7 dėžės, kad neviršytų ribos ir nepereiti į baudžiamąją atsakomybę. Bet dabar, balandį, du automobilius išaiškinom kirtusius kelių postą, kur buvo po 8 dėžes, tai ten kilo baudžiamoji atsakomybė abiem atvejais. Ar jie nesugebėjo apskaičiuoti, ar ką, nemanau, kad ten tyčia vežė tokį didelį kiekį, nes niekas nenori baudžiamosios atsakomybės. O kas eina per žalią juostą, tai ten kiekiai didžiuliai būna.“¹⁵⁰

„Rėmuose iki 50-ies MGL-ų vertė stabili. Bet kartais būna ir labai arti 250-ties MGL ribos. Labai. Bet tokių nedaug pasitaiko, kadangi ant sienos sudėtinga tiek paslėpt, pervežt kažkaip saugiai.“¹⁵¹

„Pernai veždavo 8 dėžes ir žinodavo, kad jei sulaikys, patrauks tik administracinėn atsakomybėn. Dabar pabrango cigaretės, tai jie ne visitą numatė. Tai veždavo 7 dėžes ir še tau, 250 MGL. Dabar pradėjo vežti net ir po 6 dėžes. Kiek veža, priklauso nuo cigarečių rūšies ir kainos. Jie skaičiuoja, būna, kad viršija tik 15 MGL. Bet kartais va apsiskaičiuoja šiek tiek. Vienas buvo, kad tik 7 MGL apsiskaičiavo. Kur veža lengvaisiais automobiliais ir pan., bando išvengti tos baudžiamosios atsakomybės. Dabar tendencija tokia įdomi, tuo pačiu metu važiuoja keli automobiliai, tuščias automobilis vadovauja, o iš paskos važiuoja pora pakrautų

149 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 27, 38, 39, 55, 56, 60, 62, 75, 179 ir 187 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2015 m. kovo 19 d. Nr. XII-1554 // TAR, 2015-03-23, Nr. 4087.

150 Interviu Po3.

151 Interviu T1.

automobilių, kurių vairuotojai gauna už tokią paslaugą kokius 150 Eur. Sulaikius, kiekvienas neigia ryšius, pripažįsta tik vieno krovinio gabėnimą, kiekvienam tokiu atveju tenka po administracinę atsakomybę. Vienoj byloj labai gražiai pavyko, bet ten jau buvo kriminalinės žvalgybos dėka. Buvo pokalbiai telefonu klausomi. Buvo net 4 automobiliai, su dviem vežė, o du lydėjo. Kiekvienas pripažino tik savo dalį, bet žvalgybiniai duomenys mums labai gerai padėjo įrodyti tą bendrą jų veikimą¹⁵².

Minėtas 2015 m. kovo 19 d. BK pakeitimas Nr. XII-1554 kiek sušvelnino atsakomybės šuolio mastą, bet atsakomybės šuolio problemos, žinoma, neišsprendė.

Dar dvi baudžiamojo įstatymo nuostatos šiek tiek komplikuoja aptariamąją problemą. Tai, kad nusikalstama neteisėta cigarečių apyvarta kvalifikuojama vien kaip sunkus nusikaltimas, atima galimybę mažiausiai reikšmingiems, situaciškai įsitraukusiems į nusikaltimą šio nusikaltimo dalyviams taikyti atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės, pavyzdžiui, laiduojant (BK 40 straipsnis). Kitą, sakytume, kur kas didesnę komplikaciją sukelia BK 61 straipsnio nuostatos, reikalaujančios, parenkant sankcijoje numatytos bausmės dydį, orientuotis į numatytos bausmės vidurkį. Čia padarysime nedidelį ekskursą ir šią taisyklę bei bausmių už kriminalinę neteisėtą cigarečių apyvartą skyrimo statistiką aptarsime kiek plačiau.

3.2.1. Sankcijos vidurkis kaip bausmės skyrimo atskaitos taškas bei bausmių skyrimo realijos

G. Švedas yra atkreipęs dėmesį, kad plačios sankcijos už kontrabandos nusikaltimą kartu su BK 61 straipsnio nustatyta bausmės skyrimo „nuo vidurkio“ taisykle reikštų labai didelį skiriamos laisvės atėmimo bausmės vidurkį – net apie 4,2 metų už paprastą kontrabandą¹⁵³. Į tai, kad ši taisyklė griežtina skiriamas bausmes, yra atkreipęs dėmesį ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo atstovas BK pakeitimų svarstymo Seime metu¹⁵⁴.

Bausmės skaičiavimo nuo vidurkio taisyklė, kaip ne visai pagrįsta griežtinanti taikomas bausmes, yra kritiškai vertinama ir autoritetingų

152 Interviu P3.

153 Švedas G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995–2004 metais // Teisė, 2005, Nr. 56, p. 78.

154 Ivoška G. Baudžiamosios politikos kontrabandos ir muitinės apgaulės kontrolės srityje igyvendinimo Lietuvos teisinėje sistemoje problemos // Teisės problemos, 2011, Nr. 2 (72), p. 43.

Europos baudžiamosios politikos specialistų. Vidurkio taisyklės taikymas vadinamas netgi „principiniu nesusipratimu“¹⁵⁵. Jų teigimu, sankcijų maksimumai dažnai nustatomi dideli tam, kad apimtų išskirtinio sunkumo atvejus, kurie yra labai reti arba kurių niekada nepasitaiko. Turint galvoje, kad didžioji masė bylų yra tokios, kuriose taikytina artimesnė sankcijos minimumui bausmė, su sankcijos maksimumu susieta vidurkio taisyklė galėtų pernelyg sugriežtinti teismų praktiką skiriant bausmes.

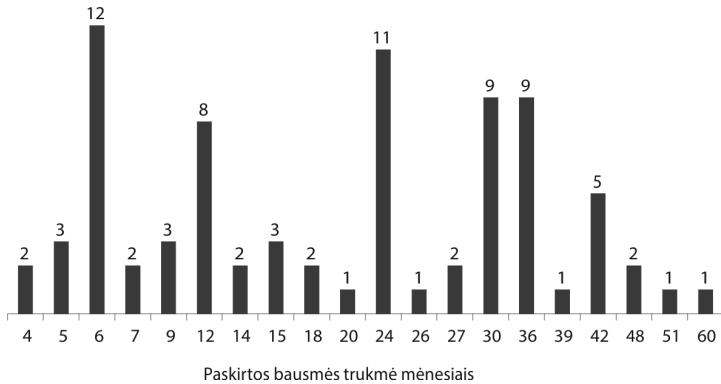
Norint išsiaiškinti, kokia sankcija galėtų atspindėti „tipinį“, „vidutinį“, „dažniausią“ sankcijos dydį, manytina, reiktų ne matematiškai apskaičiuoti sankcijos minimumo ir maksimumo vidurkį, o ieškoti teismų praktikoje taikomų sankcijų medianos ar praktikoje paskiriamų bausmių vidurkio. Mediana statistikoje yra skaičių aibės vidurinis (centrinis) skaičius, kuris aibę dalija į dvi dalis – mažesnių už medianą ir didesnių už medianą¹⁵⁶. Bausmių skyrimo analizėje baudos mediana būtų toks baudos dydis, už kurį pusė paskirtų baudų būtų mažesnės, o pusė – didesnės.

Mūsų atlikta 2009–2013 metų nuosprendžių baudžiamosiose bylose dėl cigarečių kontrabandos ir neteisėto disponavimo cigaretėmis analizė parodė, kad tiek taikomų baudų, tiek laisvės atėmimo bausmių medianos ir vidutinė paskirtos bausmės trukmė visiškai nesutampa su sankcijų vidurkiais, kurie yra maždaug dvigubai didesni.

Pagal BK 199 straipsnio 1 dalį už cigarečių kontrabandą analizuotu laikotarpiu buvo paskirta 80 laisvės atėmimo bausmių. Trisdešimt aštuonios buvo 20 mėn. trukmės arba trumpesnės, mediana buvo 24 mėn. trukmės bausmė, lygiai dveji metai nelaisvės. Visų paskirtų bausmių vidurkis kiek trumpesnis – 21,9 mėnesio. Laisvės atėmimo bausmės sankcijos vidurkis pagal BK 199 straipsnio 1 dalį yra 4 metai, mėnuo ir 15 dienų – daugiau kaip dvigubai didesnis nei mediana ir realiai skiriamų bausmių vidurkis.

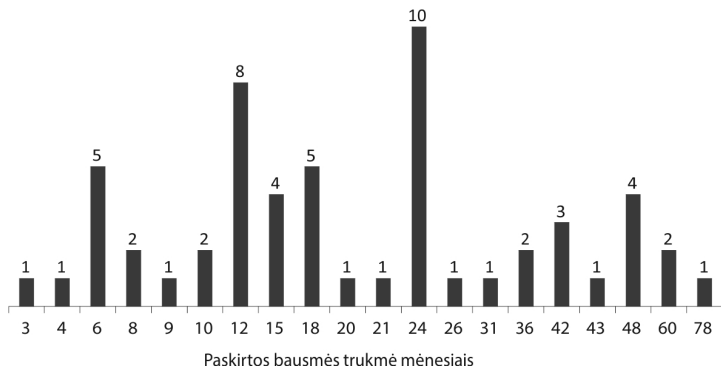
155 *Dünkel F., Lappi-Seppälä T., Morgenstern C., van Zyl Smit D.* Kriminalität, Kriminalpolitik, strafrechtliche Sanktionspraxis und Gefangenenraten im europäischen Vergleich. Band II. Mönchengladbach: Forum-Verl. Godesberg, 2010, p. 1048. Taip pat apie bausmių skyrimo taisyklių, siejamų su sankcijos minimumu, vidurkiu ar maksimumu, poveikį bausmių skyrimo praktikai žr. *Sakalauskas G. (m. red.), Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A.* Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Teisės institutas, 2012, p. 53–54.

156 Pagrindinės statistinės sąvokos. <<http://www.spauda.lt/science/math/stat-notions.htm>>.

3.3 pav. Laisvės atėmimo bausmių, 2009–2013 metais paskirtų už cigarečių kontrabandą, skaičius

Pagal BK 199² straipsnio 1 dalį už neteisėtą disponavimą cigaretėmis aptariamuoju laikotarpiu buvo paskirtos 56 laisvės atėmimo bausmės. Mediana – 18 mėn., lygiai pusantrų metų laisvės atėmimo. Visų paskirtų bausmių vidurkis kiek didesnis – 23,1 mėnesio. Laisvės atėmimo bausmės sankcijos vidurkis, pagal BK 199² straipsnio 1 dalį, yra 3 metai, 7 mėnesiai ir 15 dienų.

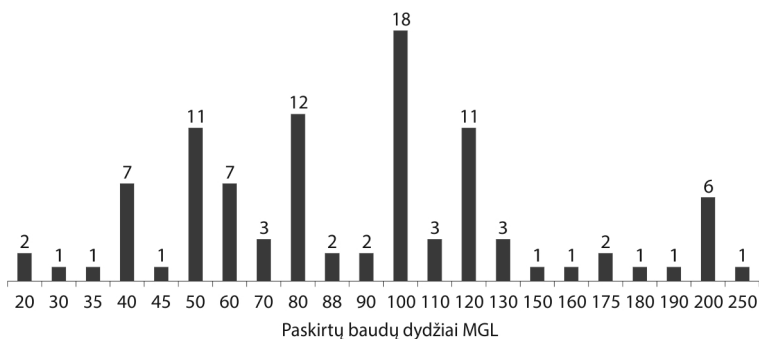

3.4 pav. Laisvės atėmimo bausmių, 2009–2013 metais paskirtų už neteisėtą disponavimą cigaretėmis, skaičius

Labai įdomūs baudos už cigarečių kriminalinę kontrabandą ir neteisėtą disponavimą cigaretėmis rezultatai, nes beveik vidury tiriamojo laikotarpio buvo pakeisti (padidinti penkis kartus) baudos maksimumai

(pakeitimai įsigaliojo 2011 m. balandžio 28 d.)¹⁵⁷. Tad analizę padalijome į du laikotarpius – iki pakeitimo (2009–2010) ir po pakeitimo (2012–2013), ir kartu gavome dinaminių rezultatų, kaip maksimalios sankcijos padidinimas veikia teismų praktiką skiriant bausmes.

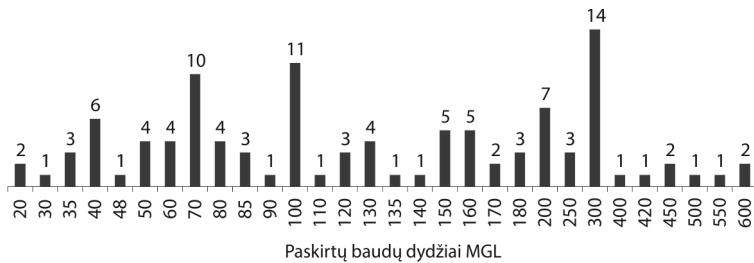
Pagal BK 199 straipsnio 1 dalį už cigarečių kontrabandą 2009–2010 metais buvo paskirtos 97 baudos. Mediana – 90 MGL (11 700 Lt, 3 388,5 Eur), vidutinė paskirta bauda – 95,3 MGL. Sankcijoje numatytos baudos vidurkis šiuo laikotarpiu buvo 150,5 MGL.

3.5 pav. Baudų, 2009–2010 metais paskirtų už kriminalinę cigarečių kontrabandą, skaičius

2012–2013 m. už kontrabandą buvo paskirtos 107 baudos. Kadangi sankcijoje numatytos baudos maksimumas buvo padidintas 5 kartus (iki 1 500 MGL), sankcijos vidurkis padidėjo tiek pat. Vadovaujantis BK 61 straipsnyje įtvirtinta vidurkio taisykle, būtų galima manyti, kad teismų praktikoje bausmių skyrimo rodikliai (mediana, paskirtų bausmių vidurkis) taip pat turėjo šoktelti apie penkis kartus. Tačiau taip neįvyko. Mediana padidėjo tik 10 proc. – iki 110 MGL (14 300 Lt, 4 141,6 Eur), vidutinė paskirta bauda kiek daugiau – iki 162,5 MGL. Sankcijoje numatytos baudos vidurkis šiuo laikotarpiu buvo 750,5 MGL. Tai vertintina labai teigiamai, nes, kaip minėta, sankcijos vidurkio taisyklė nėra pagrįsta baudžiamosiomis politinėmis realijomis. Pažymėtina, kad sankcijos vidurkio nesiekė nė viena per laikotarpį paskirtų baudų, didžiausia paskirta bauda sudarė 600 MGL.

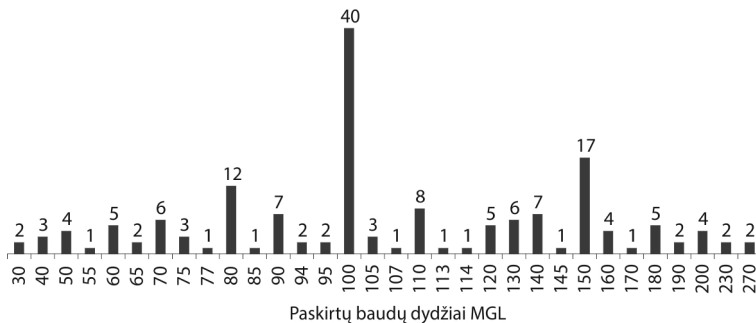
157 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 47 straipsnio pakeitimo įstatymas // Žin., 2011-04-28, Nr. 49-2374.

3.6 pav. Baudų, 2012 metais paskirtų už kriminalinę cigarečių kontrabandą, skaičius.

Baudų už neteisėtą disponavimą cigaretėmis skyrimo praktika labai nesiskiria nuo praktikos kontrabandos bylose.

Pagal BK 199² straipsnio 1 dalį už neteisėtą disponavimą cigaretėmis 2009–2010 metais buvo paskirta 161 bauda. Mediana buvo 10 MGL didesnė nei kontrabandos bylose – 100 MGL (13 000 Lt, 3 765 Eur), vidutinė paskirta bauda 17 MGL didesnė nei kontrabandos bylose – 112,5 MGL¹⁵⁸. Už šį nusikaltimą sankcijoje numatytos baudos vidurkis šiuo laikotarpiu buvo toks pats, kaip už kontrabandą – 150,5 MGL.

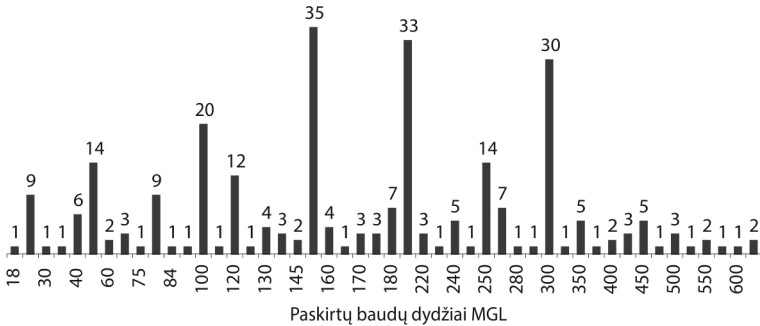

3.7 pav. Baudų, 2009–2010 metais paskirtų už kriminalinį neteisėtą disponavimą cigaretėmis, skaičius.

2012–2013 metais už neteisėtą disponavimą akcizinėmis cigaretėmis nuosprendžiais buvo paskirtos 269 baudos. Kaip ir bylose dėl kontrabandos,

158 Čia kiek sugrįžę prie administracinių nuobaudų pagal ATPK 163(2) straipsnio 6 dalį proporcingumo klausimo, matome, kad 2009–2010 metais baudžiamosiose bylose taikytų baudų vidutinis dydis (14 625 Lt) nesiekė nė minimalios už šį administracinį teisės pažeidimą numatytos nuobaudos (20 000 Lt)!

maksimalios baudos padidinimas penkis kartus paskirtų baudų kiekybinius rodiklius paveikė ne taip smarkiai. Mediana padidėjo nuo 100 iki 170 MGL, vidutinė paskirta bauda – nuo 112,5 MGL iki 196,3 MGL (beveik 75 proc.). Iš 269 baudų buvo paskirtos tik dvi (po 800 MGL), jos pasiekė sankcijoje numatytą vidurkį.

3.8 pav. Baudų, 2012–2013 metais paskirtų už kriminalinį neteisėtą disponavimą cigaretėmis, skaičius

Šie empiriniai duomenys tik patvirtina minėtus požiūrius, kad vidurkio taisyklė, bent jau aptariamų nusikaltimų bylose, yra neadekvati. Artimesnė baudžiamosioms politinėms realijoms būtų galbūt ketvirčio taisyklė, jeigu apskritai tokios taisyklės yra reikalingos. Kaip matome, teismai (statistiškai) gana nuosekliai taiko sankcijas ir neturėdami įstatyme įtvirtinto adekvataus atskaitos taško¹⁵⁹.

3.2.2. Atsakomybės už sunkų nusikaltimą minimalios ribos nustatymo problema

Atsakomybės disbalansas ir nenuoseklumas, kai už pažeidimus numatoma tik arba administracinė atsakomybė, arba baudžiamoji atsakomybė už sunkų nusikaltimą, reikalauja ištirti mažiausiai du klausimus: ar tinkamai yra parinkta atsakomybės už sunkų nusikaltimą riba ir ar tinkamai parinkta riba, skirianti administracinę ir baudžiamąją atsakomybę. Gali būti, kad per aukštai nubrėžta viršutinė administracinės

¹⁵⁹ ANK 34 straipsnyje taip pat numatyta nuobaudų ir poveikio priemonių skyrimo „pagal vidurkį“ taisyklė. Administracinių nusižengimų teisenoje, kur sankcijų intervalai nėra tokie dideli kaip baudžiamajame įstatyme, vidurkio taisyklė gal ir neturės didesnės reikšmės ir galbūt „netrukdyt“ teismams parinkti optimalaus dydžio nuobaudų ir poveikio priemonių.

atsakomybės riba, nepagrįstai „įsibraunant“ į nesunkaus, apysunkio nusikaltimo, o gal ir baudžiamojo nusižengimo sritį. Gali būti ir taip, kad sunkaus nusikaltimo „apatinė“ riba yra nustatyta ten, kur būtų daugiau pagrindo nustatyti atsakomybę už žemesnės kategorijos nusikaltimą.

Klausimas, koku kriterijumi remiantis apibrėžti sunkius nusikaltimus, kokiais kriterijais juos atriboti nuo žemesnės kategorijos nusikaltimų, yra gana atviras. BK numatytų sankcijų platumas, maži minimumai iš dalies eliminuoja proporcingumo problemą, tačiau ne visiškai. Už sunkius nusikaltimus numatyta griežta atsakomybė reikalauja, kad tokio nusikaltimo pavojingumas, socialinė reikšmė būtų iš tiesų didelė, išskirtinė. Kaip papildomas sunkaus nusikaltimo atsakomybės ribų kriterijus yra ir horizontalusis sankcijų nuoseklumas.

Bene pagrindinis kriterijus, apibūdinantis nusikaltimų ekonomikai, finansams, nuosavybei pavojingumą, yra kiekybinis, o konkrečiai – nusikaltimais padaromos žalos (jais gaunamos neteisėtos naudos) dydis. Tiesa, prieš imant lyginti baudžiamajame įstatyme numatytus šių nusikaltimų kiekybinius kriterijus, reikia įvertinti neteisėtos cigarečių apyvartos nusikaltimų kiekybinio kriterijaus ypatumus (išskirtinumą).

Lietuvoje dar nuo 1996 metų, kai įstatymų leidėjas ėmė taikyti kiekybinį atsakomybės už kontrabandą diferencijavimo kriterijų¹⁶⁰, susiformavo tradicija kiekybiniu (vėliau – ir neteisėtai disponuojamų akcizinių prekių) kriterijumi laikyti ne jos žalingumą daugiausia atspindintį nesumokėtų mokesčių dydį, o pačių prekių vertę. Tokio sprendimo pagrįstumas yra labai abejotinas. Žalos kriterijaus „pametimas iš akių“ iškreipia ekonominės ir finansinės veikos, už kurią taikoma atsakomybė, pavojingumo supratimą. Tokio iškreipto požiūrio pasekmė – taikomos atsakomybės ir veikos pavojingumo disproporcija, kurios kraštutinė forma gali pasireikšti tuo, kad atveriami keliai taikyti griežtą baudžiamąją atsakomybę už labai mažai pavojingas veikas, kurios iš esmės net neturėtų būti pripažįstamos nusikalstamomis.

Vienas akivaizdžiausių atsakomybės disproporcijos pavyzdžių yra baudžiamoji atsakomybė už teisėtai uždirbtų pinigų kontrabandą, kai per valstybės sieną pinigai įvežami pažeidžiant nustatytą grynųjų pinigų deklaravimo tvarką.

160 1996 m. balandžio 23 d. įstatymu Nr. I-1297 ATPK 210 straipsnio pirmajame punkte buvo numatytas vienas iš alternatyvių administracinio pažeidimo kontrabandos požymių – neteisėtas krovinių, kurių vertė neviršija 100 MGL, gabenimas per valstybės sieną.

Vienas plačiausiai nuskambėjusių atvejų buvo Latvijos profesionalaus dviratininko nuteisimas už kontrabandą dėl to, kad per Lietuvos valstybės sieną vežė per sportinę sezoną teisėtai uždirbtus, bet nedeklaruotus pinigus įvairia valiuta (iš viso 265 159, 26 Lt vertės¹⁶¹). Pirmosios instancijos teismas sportininką nubaudė pagal 1961 m. BK 312 straipsnio 3 dalį laisvės atėmimu penkeriems metams ir 125 Lt bauda, konfiskuojant 500 Lt vertės jam priklausančio turto ir nedeklaruotus pinigus kaip nusikalstamos veikos dalyką (rezultatą). Pasikeitus baudžiamajam įstatymui, aukštesnės instancijos teismas perkvalifikavo veiką iš 1961 m. BK 312 straipsnio 3 dalies į 2000 m. BK 199 straipsnio 1 dalį, paskyrė 25 000 Lt (200 MGL) baudą ir paliko nepakeistą sprendimą konfiskuoti sportininko vežtus teisėtai užsidirbtus pinigus.

Nors nuteistojo gynėjas kasaciniame skunde nurodė, kad „įvežęs nedeklaruotus pinigus nuteistasis realiai nepakenkė Lietuvos ūkininkavimo tvarkai, finansų sistemai bei visuomenės saugumui, nes šie pinigai buvo legaliai jo uždirbtos ir nustatyta tvarka apmokestintos pajamos, ir nuteistasis bet kuriuo momentu galėjo pateisinti vežamų pinigų kilmę“, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kasacinį skundą atmetė¹⁶². Pinigų „kontrabandos“ atvejai analogiškai kvalifikuojami iki šiol. Tiesa, praktika pakito tuo požiūriu, kad paties pažeidimo dalyko konfiskavimas jau nebetaikomas, nes tai laikoma neproporcinga priemone¹⁶³.

Tokių formalų muitinės taisyklių pažeidimą kaip teisėtos kilmės nedeklaruotų pinigų vežimas pripažinti sunkiu nusikaltimu nebūtų pagrindo, jei kontrabandos kiekybiniu kriterijumi būtų buvęs nustatytas tokios veikos žalingumą atskleidžiantis valstybei nesumokėtų mokesčių dydis, kuris minėtose bylose buvo 0 litų¹⁶⁴.

Įdomu, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisės tyrimų ir apibendrinimo departamentas, 2010 m. teismų praktikos skiriant bausmes už kontrabandą tyrime apibendrinamas kontrabandos reguliavimą Europos

161 Apie 76 800 Eur.

162 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-106 / 2004.

163 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 28 d. nutartis b. b. Nr. 2K-7-130-699/2015.

164 EŽTT 2009 m. vasario 5 d. sprendimu *Gabric prieš Kroatiją* (pareiškimo Nr. 9702/04) buvo pripažinta, kad toks pažeidimas kaip nedeklaruotų pinigų įvežimas, nesant duomenų, kad jie įgyti neteisėtai, yra tik administracinis nustatytos tvarkos pažeidimas ir negali būti vertinamas kaip griežtų sankcijų reikalaujantis pažeidimas, remiantis jokiais faktiniais duomenimis nepagrįstu bendro pobūdžio siekiu užkardyti pinigų plovimą. Teismas konstatavo, kad tokiomis aplinkybėmis įvežtų pinigų konfiskavimas yra neproporcinga poveikio priemonė, neadekvati pažeidimo sunkumui ir sankcijos tikslams.

Sąjungos šalyse, nurodė, kad tik dviejose valstybėse narėse – Latvijoje ir Lietuvoje – kriterijumi, apibūdinančiu tokio pobūdžio nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį, yra laikoma suma, kuri apskaičiuojama pagal gabentų daiktų vertę. Kitose valstybėse kriterijus yra suma, kurią sudaro nesumokėti (išvengti) mokesčiai ar bent jau taikomi abu šie kriterijai (Ispanijoje ir Portugalijoje)¹⁶⁵.

Ateityje Lietuvos įstatymuose šį kiekybinį atsakomybės kriterijų reiktų keisti iš bendros prekių vertės į mokesčių, kuriuos mėginta nuslėpti, sumą.

Lyginant atsakomybę už neteisėtą cigarečių apyvartą su kitomis veikomis, kuriose kiekybinis kriterijus atspindi jų žalingumą, reikia turėti galvoje, kad neteisėtos cigarečių apyvartos žalingumą atspindinti nesumokėtų mokesčių dalis sudaro apie 80 procentų jų bendros vertės¹⁶⁶.

Suvokiant, kad neteisėta cigarečių apyvarta yra iš esmės finansinis nusikaltimas, kurio tikslas – gauti naudos iš nuslėptų mokesčių, galima pasvarstyti, kokia mokestinė žala galėtų būti laikoma didelė, t. y. verta būti sunkaus nusikaltimo kriterijumi.

Turbūt mažai kam kyla abejonių, kad 250 MGL riba yra aiškiai per žema sunkiam finansiniam nusikaltimui apibrėžti. 9 500 Eur suma nebūtų itin reikšminga daugeliui verslininkų, juo labiau valstybės biudžetui.

Pažymėtina, kad 250 MGL vertės kriterijus buvo nustatytas naujajame BK dar 2000 metais. Tuo metu minimalus mėnesinis darbo užmokestis sudarė 124,5 Eur¹⁶⁷. Taigi, neteisėtai disponuojamų cigarečių vertė, užtraukianti atsakomybę už sunkų nusikaltimą, sudarė 72,7 minimalių mėnesinių darbo užmokesčių (MDU)¹⁶⁸ (mokestinė žala 72,780,8 = 58,16 MDU). 2016 metų pabaigoje MDU sudarė 380 Eur, o MGL – 38 Eur. Tad sunkaus nusikaltimo pagal BK 199 ir 199² straipsnius riba liko tik 25 MDU (mokestinė žala – vos 20 MDU), t. y. susitraukė beveik 3 kartus! Taigi, jau vien šiuo argumentu remiantis, sunkaus nusikaltimo

165 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisės tyrimų ir apibendrinimo departamentas, Teismų praktikos skiriant bausmes už kontrabandą tyrimas, 2010 m. spalio 18 d. // Teismų praktika, Nr. 34.

166 Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija. Šešėlinė ekonomika. Pokyčiai per dešimtmetį. 2016.

167 Vertinant piniginių lėšų socialinę ir ekonominę reikšmę, gana tinkamu laikytinas minimalių darbo užmokesčio dydis, kuris, kitaip nei MGL, bazinio socialinio išmokų dydis ir baudų ir nuobaudų bazinis dydis, yra ne tik reguliariai indeksuojamas, bet ir atspindi labai nemažos Lietuvos gyventojų dalies, gyvenančių iš minimalios algos, realybę.

168 2000 m. MGL buvo 36,2 Eur, MDU – 124,5 Eur.

riba turėtų būti kilstelta trejetą kartų. Tokiu indeksavimu priartintume aptariamą kriterijaus socialinę ir ekonominę prasmę prie tos, kurią jis turėjo 2000 metais.

Kita vertus, ir 2000 metais nustatyta riba nelaikytina visiškai adekvačia atsakomybės už sunkų finansinį nusikaltimą minimaliai ribai brėžti. Palyginkime su kitu mokestinio pobūdžio nusikaltimu – mokesčių nesumokėjimu (BK 219 straipsnis). BK 219 straipsnio 2 dalis numato, kad dvigubai didesnė – 500 MGL (50 MDU) – nesumokėtų mokesčių vertė atiboja nesunkų nusikaltimą nuo apysunkio (ne nuo sunkaus!). Ir čia turima galvoje gryna mokestinė žala, kuri, kaip minėta, neteisėtoje cigarečių apyvartoje sudaro apie 80 proc. prekių vertės.

Lyginant su galiojančiu reguliavimu, kur kas didesne verte itin stambaus kontrabandos masto minimali riba buvo apibrėžta 1997–1998 metais. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas 1997 m. sausio 16 d. nutarime pažymėjo: „Senatas laiko teisinga tokią teismų praktiką, kai kontrabanda itin stambiu mastu laikoma tada, kada jos dalyko vertė viršija 500 minimalių gyvenimo lygių (MGL) dydžio sumą.“¹⁶⁹ 1997 m. pradžioje MGL buvo 29 Eur, o MDU – 86,9 Eur. Taigi, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas atsakomybės ribą brėžė ties 167 MDU riba, daugiau kaip 6 kartus aukščiau, lyginant su galiojančiu teisiniu reguliavimu. 1998 m. vasario 3 d. BK pakeitimais tokia teismų praktika buvo numatyta BK 321² straipsnyje, įtvirtinusiame 500 MGL vertės minimalią kontrabandinių prekių vertę kaip itin stambaus masto kontrabandos požymį¹⁷⁰.

Taip pat vertinga įžvalga laikytina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pozicija, kokia nuslėptų mokesčių vertė laikytina darančia didelę žalą valstybės ir socialinio draudimo fondo biudžetams. Siekdamas suvienodinti teismų praktiką ir apibrėžti tuo metu teismams vertinti paliktą BK 325 straipsnio 2 dalyje numatytą mokesčių vengimo nusikaltimo finansams požymį „veika, padariusi didelę turtinę žalą valstybei“¹⁷¹, Lietuvos

169 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 1997 m. sausio 16 d. nutarimas Nr. 1 Dėl teismų praktikos kontrabandos byloje.

170 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 81, 11, 26, 35, 49, 54, 55, 207, 231, 2312, 2313, 2321, 2322, 2324, 2325, 2326, 234, 2341, 2342, 2343, 2344, 236, 285, 287, 288, 289, 290, 294, 295, 312 straipsnių pakeitimo ir papildymo 1321, 2141, 3121, 3212 straipsniais įstatymas // Žin., 1998-02-19, Nr. 17-397.

171 1961 m. BK 325 straipsnis (1997 m. lapkričio 25 d. redakcija).

Nepateikimas laiku valstybinei mokesčių inspekcijai deklaracijos ar nustatyta tvarka patvirtintos ataskaitos ir kito dokumento apie savo turtą ar pajamas arba įmonės pajamas, pelną arba nesumokėjimas laiku mokesčių po šių dokumentų pateikimo dėl priežasčių, nesusijusių

Aukščiausiojo Teismo senatas išaiškino, kad „Senatas laiko teisinga tokią teismų praktiką, kai didelę turtinę žalą valstybei, numatytą BK 325 str. 2 d., sudaro daugiau negu 3 000 minimalių gyvenimo lygių (MGL) mokesčių, o didelę turtinę žalą Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui, numatytą BK 325 str. 4 d., sudaro didesnė negu 1 000 minimalių gyvenimo lygių (MGL) įmokų dydžio suma“¹⁷². Pažymėtina, kad vėlgičia buvo nustatyta nusikaltimo, už kurį buvo numatyta iki 6 metų laisvės atėmimo bausmė, t. y. 2000 m. BK terminais kalbant – atsakomybės už apysunkį nusikaltimą, minimali riba¹⁷³. 1997 metų pabaigoje MGL sudarė 34,8 Eur, o MDU – 115,9 Eur. Taigi, LAT teisėjų senatas pritarė tuo metu buvusiai praktikai, kad atsakomybė už kvalifikuotą („apysunkį“) nusikaltimą finansams kyla tuomet, kai nuslėptų mokesčių (t.y. padarytos žalos valstybės biudžetui) suma peržengia 900 MDU. Tai yra 45 kartus aukštesnė žalos riba nei riba, nuo kurios kyla atsakomybė už sunkų nusikaltimą pagal 2017 metų pradžioje galiojančius BK 199 ir 199² straipsnius.

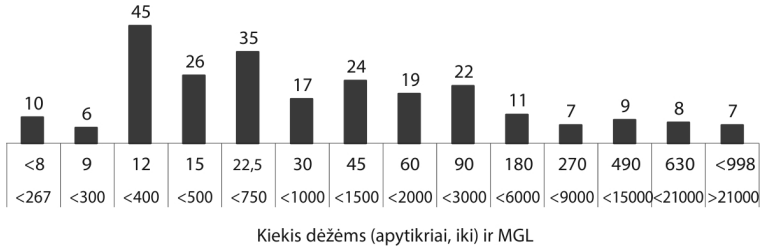
Svarstant apie galimą optimalesnę minimalią atsakomybės už sunkų nusikaltimą pagal BK 199 ir 199² straipsnius ribą, svarbu matyti ir praktinį vaizdą, kokių verčių cigaretės tampa nusikaltimų dalykais.

Mūsų atlikta baudžiamųjų bylų analizė parodė, kad kontrabandos baudžiamosiose bylose gabenamų cigarečių vertės mediana yra 753 MGL (maždaug 22,5 dėžės), o vidutinė cigarečių vertė – 2 988 MGL. Didžiausi kroviniai – šimtą kartų didesnės vertės nei baudžiamosios atsakomybės minimumas: 31 000 – 33 000 MGL vertės (apytikriai daugiau kaip 900 ir iki 1 000 dėžių). Kaip matome iš medianos, stambieji kroviniai statistškai labai smarkiai padidino vidutines cigarečių vertės kontrabandos bylose reikšmes.

su nemokumu, po to, kai mokesčių inspekcija raštu priminė apie pareigą pateikti deklaraciją ar kitokius nustatytą tvarka patvirtintus dokumentus bei ataskaitas ir sumokėti mokesčius, – baudžiamas laisvės atėmimu iki ketverių metų arba bauda. Ta pati veika, padariusi didelę turtinę žalą valstybei, – baudžiama laisvės atėmimu nuo dvejų iki šešerių metų.

172 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 1997 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 13 Dėl teismų praktikos nagrinėjant mokesčių vengimo ir kitų nusikaltimų finansams baudžiamąsias bylas (BK 322, 323, 324, 325 straipsniai).

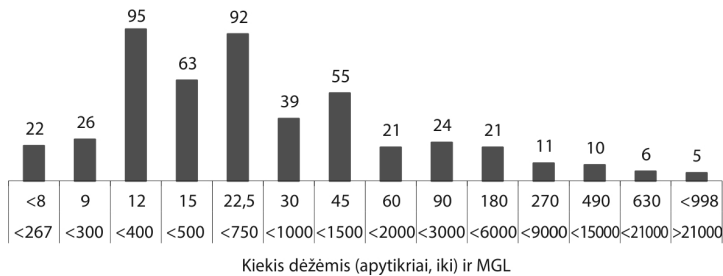
173 Tuo pačiu metu baudžiamasis įstatymas numatė analogišką sankciją už bet kokios vertės turto vagystę įsibraunant į negyvenamą patalpą, arba pakartotinai, arba padarytą grupės asmenų (BK 271 straipsnio 2 dalis). Šis palyginimas nieko nesako apie mokesčių nusikaltimų sankcijų proporcingumą. Ko gero, akivaizdu, kad būtent sankcijos už vagystę dėl savo nepamatuoto griežtumo aiškiai prasilenkė su proporcingumo principu.

3.9 pav. Cigarečių vertė baudžiamosiose bylose dėl kontrabandos 2009–2013 m. (stulpeliai rodo bylų skaičių)

Neteisėto disponavimo cigaretėmis baudžiamosiose bylose cigarečių kiekio statistinis pasiskirstymas turi panašumų į kiekio pasiskirstymą kontrabandos bylose, nors apskritai šios kategorijos bylose kroviniai statistiškai yra kiek smulkesni. Bendra yra tai, kad santykinai nedidelę dalį sudaro iki 300 MGL vertės kroviniai (nemaža dalis jų – netiksliai apskaičiuoti gabentojų, kurie tikėjosi neperžengti administracinės atsakomybės ribų), daugiausia atvejų, kai vertė yra tarp 300 ir 750 MGL, ne tokie reti ir iki 6 000 MGL kroviniai, o didesni yra daugiau vienetiniai atvejai, sudarantys arba neviršijantys 10 atvejų per metus. Tiesa, kontrabandos bylų imtyje daugumos atvejų ribos platesnės, labiau pasislinkusios į dešinę, t. y. link didesnių krovinio verčių: apie 70 proc. atvejų ribos – nuo 300 iki 3 000 MGL. Neteisėto disponavimo cigaretėmis bylų imtyje net 76 proc. atvejų ribos siauresnės – nuo 300 iki 1 500 MGL. Be to, kontrabandos bylose stambieji kroviniai (daugiau kaip 6 000 MGL) sudaro didesnę dalį bylų (12,6 proc. ir atitinkamai 6,5 proc.). Tai lemia, kad cigarečių vertės mediana neteisėto disponavimo cigaretėmis bylose yra daug mažesnė nei kontrabandos bylose – 596 MGL (beveik 18 dėžių), taip pat ir vidutinė cigarečių vertė – 1 749 MGL (kiek daugiau nei 52 dėžės). Nors patys didžiausi užfiksuoti kiekiai yra analogiški (iki 33 000 MGL, kiek mažiau nei 1 000 dėžių)¹⁷⁴.

¹⁷⁴ Fiziškai į vilkiko pusprickabę ar jūrinį 20 pėdų konteinerį telpa iki 1000 dėžių. Didiesni kiekiai galėtų būti sulaukyti tik aptikus nelegalių cigarečių sandėlį arba kelių vilkikų „karavaną“.

3.10 pav. Cigarečių vertė baudžiamosiose bylose dėl neteisėto disponavimo cigaretėmis 2009–2013 m. (stulpeliai rodo bylų skaičių)

Apibendrinant tai, kas pasakyta anksčiau, manytina, kad galimų atsakymų, ties kokia neteisėtai disponuojamų (įskaitant kontrabandinių) prekių mokesčine verte reiktų brėžti mažiausios atsakomybės už sunkius nusikaltimus ribą, diapazonas yra labai platus. Tvirtai galima teigti, kad ši riba turėtų būti didinama mažų mažiausiai 3 kartus, iki bent 750 MGL. Tačiau svarstyteni ir tokie variantai, kad cigarečių vertė atitiktų 1 000, 1 500 ar netgi 3 000 MGL.

3.2.3. Ribos tarp administracinės ir baudžiamosios atsakomybės nustatymo klausimas

Šis klausimas taip pat yra vertikaliojo nuoseklumo problemos sudėtinė dalis. Ir galima teigti, jis yra net reikšmingesnis nei nusikaltimų kategorijų atribojimas tarp sunkaus ir apysunkio ar nesunkaus.

Žvelgiant per atsakomybės prizmę, ribos tarp administracinės ir baudžiamosios atsakomybės peržengimas reiškia laisvės atėmimo bausmės tikimybę, kurios realumas padidėja pakartotinio nuteisimo atveju. Tai, kaip jau minėta, kai kuriuos cigarečių gabentojus, ne itin smulkius, bet ir nelabai stambius, skatina mažinti krovinius iki 7 ar net 6 dėžių (didėjant cigarečių apmokestinimui, dėžių vertė vis didėja ir taip vis mažėja baudžiamosios atsakomybės riba). Kuo smulkesni kroviniai, tuo daugiau reišų pažeidėjams tenka padaryti arba tuo daugiau bendrininkų pasitelkti. Tai ne tik didina pažeidimo kaštus, bet ir tikimybę būti pastebėtiems pareigūnų ir demaskuotiems. Tai būtų galima įvardyti kaip praktinį nedidelės baudžiamosios atsakomybės minimalios ribos privalumą cigarečių neteisėtos apyvartos kontrolės požiūriu.

Dar vienas mažos baudžiamosios atsakomybės praktinis privalumas – tiriant nusikaltimus yra galimybė taikyti kriminalinės žvalgybos metodus. Kaip žinoma, nors kiek didesnė neteisėta cigarečių apyvarta yra (labai gerai) organizuota veikla. Norint atskleisti organizuoto pažeidimo padarymo mechanizmą, pažeidėjų tarpusavio ryšius (tai svarbu krovinių skaidymo taktikos ir kitais atvejais), žemesnio ar aukštesnio lygmens organizatorius, atsekti gijas, vedančias prie stambiųjų nelegalių cigarečių tiekėjų (didžioji dalis neteisėtos cigarečių apyvartos pasiūlos sudaro milžinišką besišakojantį tinklą), ir dar daug kitų pažeidimams iš-tirti svarbių veiksmų, būtini tokie kriminalinės žvalgybos veiksmai kaip telefoninių pokalbių klausymas, slaptas sekimas, patekimas į patalpas ir pan. Administracinėje teisenoje negalima nei kriminalinė žvalgyba, nei procesiniai veiksmai, susiję su didesniais žmogaus teisių ribojimais. Tai kardinaliai riboja organizuotumo nustatymo galimybes, sunkina ir pavienių pažeidėjų patraukimą atsakomybėn.

„Būna, gaunam pranešimą iš tyrėjų, kad jie vykdydami kokios nusi-kalstamos veikos tyrimą ir klausydami pokalbių, išgirdo apie cigarečių vežimą ar perdavimą. Ir sako mums (viešajai policijai) – patikrinkit. Kaip mes patikrinsim? Nueini, pasižiūri, žmogaus apsiklausi. Bet, kad gautum kažkokius normalius rezultatus, čia reikia persekiojimą vykdyti. Bet administracinėj mes to daryti negalim. Viešosios policijos pareigūnai paskui žmogų nevaikščios. Tai čia, aišku, muitinės kriminalinė tarnyba truputį prisideda. Gal net trūksta tarp policijos ir muitinės informacijos keitimosi. Muitinės kriminalinė tarnyba į tokius prekeivius miestuose net dėmesio nekreipia, nes turi labai daug informacijos apie kitus. Jie užsiima kontrabanda „fūromis“¹⁷⁵.

„Susiveda vėl į žmogaus būsto neliečiamybės teisę. Jeigu yra admin-istracinė teiseną, čia kalbame apie vadinamus „taškus“, tai jei kažkas tas prekiautojas yra pamokinęs ar jos labiau išprususios, o tai vis labiau populiarėja, tai jos turi teisę pasakyti, kad be nutarimo atlikti kratą jos gyvenamajam plote policija neturi teisės. Ir jau tuo viskas priklauso nuo pareigūnų profesionalumo ir išradingumo, kaip jie toje situacijoje elgsis. Bet jei žmogus „užsiciklina“, geriausi pareigūnai, geriausiomis teisinėmis priemonėmis tokiu atveju nieko negalės padaryti. Administracinėj teise-noj kratos pas asmenis nėra vykdomos.“¹⁷⁶

175 Interviu Po5.

176 Interviu Po4.

Iš kitos pusės, administracinė teiseną turi savų privalumų – tai kur kas ekonomiškė, greitesnis procesas.

„Vertei esant ant ribos, pažiūrėjus į sankciją ATPK ir baudžiamojų byloje ir jei palygintumėm įrodinėjimo sudėtingumą, tai iš tikrųjų daug viskas paprasčiau. Tiek administracinėse konfiskavimuose paprasčiau taiko, kitaip sureguliuota. Jei ir baudžiamojų byloje ir administracinėje yra bauda, tai kartais administracinėje bauda net didesnė. Ir viskas daug paprasčiau. Tai vėl klausimas, kuriuo atveju yra paprasčiau pasiekti tą teisingumą.“¹⁷⁷

„Ikitėisminis tyrimas vykdomas ilgai – gali būti ir pusę metų, o su administracine sulaikai, surašai protokolą ir per dieną viskas sutvarkoma.“¹⁷⁸

Taigi, iš pažeidimo tyrimo perspektyvų svarbu nustatyti tinkamą balansą, kokiems pažeidimams užtenka labai paprasto ir greito, bet labiau paviršutiniško tyrimo, t. y. administracinės teisenos, o kokiems reiktų skirti didesnius teisėsaugos išteklius, pasitelkiant žvalgybinius ir ikiteisminio tyrimo būdus. Pirmajai grupei priklauso itin daug smulkių pažeidimų, antrajai – stambūs ir aukštesnio organizacinio lygio pažeidimai, kurių yra kur kas mažiau, bet kurie daro didesnę žalą.

Svarbi ir kita perspektyva – proporcingumo, tiek procesinio, tiek materialinio. Remiantis procesiniu proporcingumu, būtina įvertinti, kokius pažeidimus tiriant yra toleruoti įtariamųjų teisių procesiniai suvaržymai (kratos, patekimas į būstą ar kitas patalpas jėga, telefoninių pokalbių klausymasis, suėmimas ir pan.), įskaitant riziką pažeisti nepagrįstai įtartų asmenų teises, t. y. kokius pažeidimus šiuo požiūriu būtų pagrįsta įtraukti į baudžiamosios teisenos ir kriminalinės žvalgybos sritį¹⁷⁹. Taip pat – kokio lygmens teisinės procesinės garantijos – administracinio ar baudžiamojų proceso lygmens – būtinos efektyviai, realiai įtariamų pažeidėjų gynybai. Garantijų lygmuo turėtų būti adekvatus gresiančių sankcijų lygmeniui. Galiausiai svarbus pačių sankcijų proporcingumas – už kokio pavojingumo lygmens pažeidimus būtų proporcinga numatyti laisvės atėmimo galimybę (tegu ir retai vykdomą) ir didesnes maksimalias baudas.

177 Interviu P3.

178 Interviu Po3.

179 Vienas policijos pareigūnų, kalbėdamas apie kratos asmenų patalpose ieškant cigarečių pripažino: „Aišku, yra šioji tokia rizika, kad nieko nerasi, o pasitaiko dažnai, kad nerandi tokio kiekio, už kurį galima baudžiamoji atsakomybė“ (Interviu Po6).

Veiksnių tikrai labai daug. Tiek istorinių pavyzdžių Lietuvoje, tiek akademinų siūlymų, kur brėžti ribą tarp administracinės ir baudžiamosios atsakomybės, įvairovė taip pat labai didelė.

Antai G. Ivoška yra siūlęs kriminalizuoti apskritai bet kokią kontribandą. Autorius siūlymą grindžia savotišku argumentu – „kad naudos gavimas iš administracinės kontrabandos nebūtų kliūtis taikyti atsakomybę pagal BK 216 straipsnį“ (Nusikalstamu būdu gauto turto legalizavimas)¹⁸⁰. Toks argumentavimas vertintinas labai skeptiškai, nes jis labai nutolęs nuo paties reiškinio, kuris tiesiogiai susijęs su siūlymu, ir neatsižvelgiama į daugybę minėtų svarbių veiksnių, remiamasi tik vienu kriterijumi – siekiu sudaryti palankias sąlygas taikyti labai griežtą atsakomybę už nusikalstamu būdu gauto turto legalizavimą¹⁸¹.

G. Šulija yra teigęs, jog yra už tai, kad administracinės atsakomybės sritis nebūtų labai siaurinama vien remiantis aukštesnių procesinių garantijų poreikiu: „Būtų neteisinga visas veikas, už kurias numatytos didesnės administracinės baudos ar ekonominės sankcijos (gresiančios sankcijos dydis tam tikrus ūkio subjektus sulaiko nuo daromų pažeidimų), vien dėl jų dydžio įtraukti į baudžiamosios teisės sritį. Tai būtų nesuderinama nei su ET (Europos Tarybos – *Aut. past.*) rekomendacijomis, nei su moderniomis baudžiamosios teisės tendencijomis baudžiamąją politiką kreipti dekriminalizacijos linkme (...). Todėl siūlytina, pavyzdžiui, visas didesnes nei 50 MGL (6250 Lt) baudas, numatytas ATPK ar kituose specialiuose įstatymuose, skirti laikantis EŽTK (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos – *aut. past.*) kaltinamajam numatytų procesinių garantijų (nuobaudas gali skirti tik teismas ir t. t.). Tokia nuostata leistų suderinti Lietuvos teisinę sistemą su EŽTK ir privalomai nekriminalizuoti visų veikų, už kurias šiuo metu numatomos gana didelės baudos.“¹⁸²

Pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas 2005 metų lapkričio 10 d. nutarime, kuriame išaiškino būtent administracinės atsakomybę už ne-

180 Ivoška G. Baudžiamosios politikos kontrabandos ir muitinės apgaulės kontrolės srityje įgyvendinimo Lietuvos teisinėje sistemoje problemos // Teisės problemos, 2011, Nr. 2 (72), p. 19.

181 Pagal BK 216 straipsnį nusikalstamu būdu gauto turto legalizavimas baudžiamas išimtinai kaip sunkus nusikaltimas.

182 Žr. Šulija G. Baudos baismė ir jos skyrimas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. Teisė, 2005, p. 61–62; cituota pagal G. Ivoška G. Baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai reglamentavimo Lietuvos Respublikos baudžiamaisiais įstatymais problemos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. Teisė, 2006, p. 186.

teisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis, išreiškė analogišką požiūrį, kad pažeidimo priskyrimas administracinei ar baudžiamajai sričiai neturėtų daryti esminės įtakos asmens teisiųjų garantijų apimčiai: „*Nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos kontekste pažymėtina, kad jei tam tikros įstatymuose nustatytos sankcijos savo dydžiu (griežtumu) prilygsta kriminalinėms bausmėms, nesvarbu, kokiai teisinės atsakomybės rūšiai (administracinei, drausminei ar kitai) šios sankcijos būtų priskirtos, ir nesvarbu, kaip jos būtų vadinamos įstatymuose, įstatymuose būtina turi būti nustatytos tokios procesinės garantijos asmenims, traukiamiems teisinėn atsakomybėn pagal atitinkamus įstatymus, kurios kyla iš Konstitucijos, inter alia iš jos 31 straipsnio, kurio nuostatos negali būti aiškinamos kaip skirtos tik asmenims, traukiamiems baudžiamojon atsakomybėn (Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 3 d. nutarimas). Minėtos iš Konstitucijos kylančios procesinės garantijos – tai teismo nepriklausomumas ir nešališkumas, nekaltumo prezumpcija, draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ir artimuosius giminaičius, sankcijos taikymas (bausmės arba nuobaudos skyrimas) tik remiantis įstatymu, draudimas bausti antrą kartą už tą pačią teisei priešingą veiką (non bis inidem), teisė į gynybą nuo asmens sulaikymo arba pirmosios apklausos momento, teisė turėti advokatą, rungimosi principas teismo procese, asmens, nemokančio lietuvių kalbos, teisė dalyvauti teisminiuose veiksmuose per vertėją ir kt.“*

Nors Konstitucinis Teismas ir pabrėžė, kad administracinėje ir baudžiamajoje teisenoje asmens teisė į gynybą neturėtų labai skirtis, iš tikrųjų asmens teisių apimtis ir galimybės aktyviai gintis nėra identiškos abiejuose procesuose. Pavyzdžiui, administraciniame procese gynėjo dalyvavimas nėra privalomas, o nagrinėjant baudžiamąją bylą pagreintintu procesu (ir kitais numatytais atvejais) – privalomas (BPK 51 straipsnis).

3.2.3.1. Istorinė ribos tarp administracinės ir baudžiamosios atsakomybės apžvalga

Istorinis ekskursas parodo jau išbandytus administracinės ir baudžiamosios atsakomybės atribojimo būdus. Tiesa, vargu ar Lietuvos baudžiamąją politinę patirtį reguliuojant cigarečių kontrabandą ir neteisėtą disponavimą šiomis prekėmis galima būtų pavadinti gerąja praktika.

Nors cigarečių kontrabanda ir neteisėtas disponavimas cigaretėmis yra to paties proceso dalys, iki pat naujojo BK priėmimo atsakomybės

už šiuos pažeidimus modeliuose buvo nedaug bendro ir jų reguliavimo nuoseklumo stigo.

Riba tarp baudžiamosios ir administracinės atsakomybės už neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis kito labai plačiu diapazonu – nuo mažiausio 50 MGL, taip pat 250, 500 MGL, vertės iki reguliavimo, kai apskritai nenumatoma tokia riba, nenumatant baudžiamosios atsakomybės už tokių pažeidimą, nepriklausomai nei nuo cigarečių vertės, nei nuo kitų aplinkybių.

3.3 lentelė. Cigarečių vertė, kurios neviršijus kilo administracinė atsakomybė

	Nuo 1996 m. balandžio 23 d.	Iki 1998 m. liepos 29 d.	Nuo 1998 m. liepos 29 d.	Nuo 1999 m. liepos 9 d.	Nuo 2002 m. gruodžio 24 d.	Nuo 2003 m. gegužės 1 d.	Nuo 2005 m. birželio 30 d.
Disponavimas	Neribota		500 MGL	50 MGL		Neribota	250MGL
Kontrabanda	100 MGL				250 MGL		

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo net du laikotarpiai, kai už *neteisėtą disponavimą akcizinėmis prekėmis*, bent formaliai, iš viso nebuvo numatyta baudžiamoji atsakomybė, – iki 1998 metų liepos 2 d.¹⁸³ ir nuo naujojo BK įsigaliojimo 2003 m. gegužės 1 d. iki 2005 metų birželio 23 d.¹⁸⁴

Norime pabrėžti žodį „formaliai“ nustatyta administracinė atsakomybė, nes bent jau sankcijų prasme atsakomybė buvo labai griežta. Nuo 1994 iki 1999 metų už kvalifikuotą neteisėtą disponavimą cigaretėmis, nepriklausimai nuo cigarečių vertės, grėsė nuo 10 000 iki 20 000 Lt (1995 metų pradžios socialiniais rodikliais tai reiškė 118–236 MDU dydžio baudą, MDU 1995 metų sausio mėnesį buvo vos 24,5 Eur). 2003–2005 metais, kaip jau buvo plačiai rašyta skyriuje apie proporcingumą, pakar-

183 1961 m. BK papildytas 3101 straipsniu Apmokestinamų prekių laikymas, gabenimas ar realizavimas, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 8(1), 25, 32, 35, 45, 47(1), 53(1), 54, 55, 131, 239, 241, 242, 306, 321(2) straipsnių pakeitimo ir papildymo bei papildymo 1313, 3101 straipsniais įstatymas // Žin., 1998-07-29, Nr. 67-1937.

184 2000 m. BK papildytas 1992 straipsniu, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 48, 60, 145, 147, 157, 212, 213, 214, 215, 226, 249, 251, 252, 256, 267, 270, 272, 274, 280 straipsnių ir priedo pakeitimo bei papildymo ir kodekso papildymo 1471, 1991, 1992, 2671, 2701, 3081 straipsniais įstatymas // Žin., 2005-06-30, Nr. 81-2945.

totinis administracinis pažeidimas – neteisėtas disponavimas cigaretėmis buvo baudžiamas baudomis, kurios viršijo net už sunkų nusikaltimą BK numatytą maksimalią baudą (grėšė 20 000–50 000 Lt administracinės nuobaudos, kai už sunkų nusikaltimą buvo numatyta iki 39 000 Lt bauda).

1998 metų liepos 2 d. įstatymu buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už iki trejų metų laisvės atėmimu ir bauda baudžiamą nusikaltimą. Atsakomybė kilo, jei cigarečių vertė viršijo 500 MGL.

Praėjus beveik metams, 1999 m. birželio 17 d. įstatymu ši riba buvo sumažinta iki 50 MGL, numatant tik bauda baudžiamą nusikaltimą¹⁸⁵. Dalelytė „tik“ yra gana sąlyginė. Ji reiškia, kad toks nusikaltimas nebaustas laisvės atėmimu. Tačiau yra du „bet“. Pirma, nustatytos baudos ribos buvo įspūdingos – nuo 200 iki 50 000 MGL (nuo 7 240 iki 1 mln. 810 tūkst. Eur, nuo 58,2 iki 14 538,2 to meto MDU). Antra, pagal BK 310² straipsnio 3 dalį pakartotinis neteisėtas disponavimas cigaretėmis, kurių vertė peržengia 50 MGL, arba ne pakartotinis, bet padarytas grupės iš anksto susitarusių asmenų (o tai dažni atvejai), buvo baudžiamas iki 4 metų laisvės atėmimo bausme ir bauda (ir šios bausmės buvo ne alternatyvios, o abi privalomos). Taigi, šis baudžiamosios atsakomybės ribų praplėtimas sudarė sąlygas plačiai taikyti laisvės atėmimą už disponavimą palyginus nedidele cigarečių verte, esant palyginus nedidelei žalai valstybei (tariant, kad mokesčiai sudarė 80 proc. cigaretės vertės, mokesstinė 50 MGL cigarečių krovinio žala buvo vos apie 1 500 Eur, o kadangi cigarečių apmokestinimas praėjusiam amžiuje Lietuvoje buvo mažesnis nei XXI a. pradžioje, tai faktiškai mokesstinė žala buvo dar mažesnė).

Toks itin griežtas sąlyginai nedidelio masto veikų reguliavimas išliko iki pat naujojo BK įsigaliojimo 2003 m. gegužės 1 dieną, kai baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą disponavimą cigaretėmis buvo panaikinta.

Atsakomybė už disponavimą 500 MGL vertės cigaretėmis – laisvės atėmimas iki 3 metų ir bauda – 1999 m. pakeitimais nebuvo keičiama. Pažymėtina, kad atsakomybės nuoseklumo trūkumas, savotiškas pažeidimų požymių vertinimas to meto teisės aktuose tiesiog, švelniai tariant, stebina. Buvo visiškai nuvertinama mokesstinės žalos dydžio reikšmė. Už neteisėtą disponavimą daugiau kaip 500 MGL (taigi, ir 100 00 MGL ir pan.) vertės cigaretėmis buvo numatyta švelnesnė sankcija nei už ana-

185 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3101 ir 3212 straipsnių pakeitimo įstatymas // Žin., 1999-07-09, Nr. 60-1947.

logišką veiką, kai cigarečių vertė 10 kartų mažesnė, bet veika padaryta pakartotinai arba drauge su bendrininku. Kartu pažymėtina, kad už neteisėtą disponavimą itin dideliais (pvz., milijoniniais) kiekiais cigarečių buvo numatyta daug švelnesnė sankcija (iki 3 metų) nei už maisto vagystę iš sodo namelio (nuo 2 iki 6 metų laisvės atėmimo, 1961 m. BK 271 straipsnio 2 dalis).

Kaip minėta, 2005 metų birželio 23 dieną įsigaliojo BK pakeitimai, kuriais baudžiamoji atsakomybė buvo sugrąžinta, nustatant 250 MGL cigarečių vertės ribą ir numatant griežtesnę nei bet kada iki tol laisvės atėmimo maksimalią trukmę – iki 7 metų. Tokia maksimali laisvės atėmimo trukmė realiau atspindėjo maksimalų galimą šio nusikaltimo žalingumą ir pavojingumą.

Baudžiamoji politika cigarečių *kontrabandos* klausimu, lyginant su neteisėtu disponavimu cigaretėmis, iki pat 2005 metų skyrėsi iš esmės.

Visų pirma, nebuvo laikotarpio, kad už kontrabandą nebūtų numatyta baudžiamoji atsakomybė. Antra, cigarečių vertė, kaip administracinės ir baudžiamosios atsakomybės atribojimo kriterijus, nesutapo su riba, taikyta neteisėtam disponavimui cigaretėmis (žr. 3.3 lentelę). Šis kriterijus pirmą kartą buvo numatytas 1996 metais ir buvo 100 MGL¹⁸⁶. Vėliau keitėsi vieną kartą – nuo 2002 metų gruodžio 10 d. jis tapo 250 MGL¹⁸⁷. Taigi, mažiausia baudžiamosios atsakomybės riba už kontrabandą, lyginant su atsakomybe už neteisėtą disponavimą cigaretėmis, buvo ir mažesnė (iki 1999 m., 2003–2005 m.), ir didesnė (1999–2003 m.), ir tokia pati (nuo 2005 m.). Maksimalios sankcijos visą laiką buvo kur kas griežtesnės už kontrabandą nei už neteisėtą disponavimą cigaretėmis. Ryškiausias pavyzdys – kontrabandos gabenimas grupės iš anksto susitarusių asmenų, kai prekių vertė viršija 100 MGL, 1998–2002 m. buvo baudžiamas nuo 5 iki 10 metų laisvės atėmimu ir bauda, neteisėtas disponavimas tokios vertės cigaretėmis grupės iš anksto susitarusių asmenų iki 1999 metų iš viso neužtraukė baudžiamosios atsakomybės, o nuo 1999 metų buvo baudžiamas iki 4 metų laisvės atėmimu ir bauda.

186 Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 26, 35, 208, 209, 210, 211, 237, 292, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 1996-05-08, Nr. 41-990 (Negalioja nuo 2017-01-01).

187 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 81, 111, 45, 531, 2321, 2322, 2325, 2328, 312, 3212 straipsnių pakeitimo, 2323 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir Kodekso papildymo 3401 straipsniu įstatymas // Žin., 2002-12-24, Nr. 123-5544.

Kaip minėta, tik nuo 2005 metų maksimalus atsakomybės lygis buvo kiek suvienodintas.

3.2.3.2. Siūlymai spręsti atsakomybės nenuoseklumo problemą

2010 metais Teisingumo ministerija ėmėsi spręsti vertikaliojo atsakomybės nenuoseklumo problemą ir parengė BK pakeitimo projektą Nr. XIP-2697¹⁸⁸. Nesulaukus pritarimo svarstymuose Seimo komitetuose 2014 metais buvo parengtas naujas, nuosaikesnis projekto variantas XIP-2697(2)¹⁸⁹. 2017 metų pradžioje dėl šio projekto Seimas dar nėra apsisprendęs.

3.4 lentelė. Teisingumo ministerijos siūlymai spręsti atsakomybės nenuoseklumo problemą

	Galiojanti BK redakcija		Projektas Nr. XIP-2697		Projektas Nr. XIP-2697(2)	
	Minimali vertė	Sankcija	Minimali vertė	Sankcija	Minimali vertė	Sankcija
BK 199 str. 1 d.	250 MGL	Bauda arba LA iki 8 m.	50 MGL	Bauda arba LA iki 4 m.	150 MGL	Bauda arba LA iki 4 m.
BK 199 str. 2 d.	-	-	200 MGL	LA iki 8 m.	250 MGL	Bauda arba LA iki 8 m.
BK 199 ² str. 1 d.	250 MGL	Bauda arba LA iki 8 m.	50 MGL	Bauda arba LA iki 4 m.	150 MGL	Bauda arba LA iki 4 m.
BK 199 ² str. 2 d.	-	-	200 MGL	LA iki 8 m.	250 MGL	Bauda arba LA iki 8 m.

Aiškinamajame rašte Teisingumo ministerija nurodė du savo siūlymo motyvus – siekį panaikinti atsakomybės nenuoseklumą ir atgrasyti pažeidėjus nuo bent kiek didesnių krovinių gabenimo: „Tokia konkuruojančių teisinių atsakomybių disproporcija sunkiai pateisinama tiek vertinant per baudžiamosios teisės principų prizmę (proporcingumas, sistemingumas ir kt.), tiek praktine prasme, kai praktikoje nemaža dalis

188 Baudžiamojo kodekso 199, 199(1), 199(2) ir 200 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas, XIP-2697, Reg. data 2010-11-23.

189 Baudžiamojo kodekso 199, 199(1), 199(2) ir 200 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas, XIP-2697 (2), Reg. data 2014-02-25.

asmenų, gabenančių kontrabandą, skaičiuoja gabenamų prekių vertę ir skaido krovinius, siekdami neviršyti 250 MGL vertės, taip apsidrausdami, kad kontrabandos sulaikymo atveju, išvengs baudžiamosios atsakomybės. Šiuo metu teisinės atsakomybės priemonės neatgraso kontrabandą gabenančių asmenų nuo šios veiklos tolimesnio darymo.¹⁹⁰

Pirminiame projekte buvo pasiūlyta maksimaliai išplėsti baudžiamąją atsakomybę, kaip tai buvo padaryta reguliuojant kontrabandą 1999 metais, taip pat išplėsti atsakomybės už sunkų nusikaltimą taikymo sritį. Be to, atsakomybę už sunkų nusikaltimą pasiūlyta labai smarkiai sugriežtinti panaikinant baudos taikymo galimybę. Mūsų skaičiavimais, 2009–2013 metais teismų praktikoje baudos sudarė apie 77 proc. paskirtų bausmių pagal BK 199 straipsnio 1 dalį ir net 90,5 proc. pagal BK 199² straipsnio 1 dalį.

Tiek šio, tiek vėlesnio pasiūlymo griežtumą didino tai, kad iki 2015 metų BK pakeitimų už sunkų nusikaltimą nebuvo galimybės taikyti laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimo, o BK 56 straipsnio 1 dalis reikalavo, kad teistam asmeniui paprastai būtų taikomas laisvės atėmimas. Taigi, siūlymas buvo, sakytume, nepamatuotai griežtas.

Be to, tokiam siūlymui paprieštaravo generalinė prokuratūra, nuogaustadama, kad toks pakeitimas itin padidintų teisėsaugos institucijų darbo krūvį ir dėl to nukentėtų sunkių, didžiausią žalą darančių nusikaltimų tyrimo galimybės: *„Manome, kad pateikti (...) pakeitimai nepadės efektyviau kovoti su kontrabanda ir kitais nusikaltimais ekonomikai ir verslo tvarkai. Atsižvelgtina į tai, kad ikiteisminis tyrimas šios kategorijos baudžiamosiose bylose užtrunka ilgai, reikalauja didelių laiko, materialinių ir žmogiškųjų sąnaudų. Administracinių teisės pažeidimų nagrinėjimo procesas yra paprastesnis, greitesnis, efektyvesnis ir reikalaujantis žymiai mažesnių išlaidų. Priėmus siūlomus įstatymų pakeitimus, ženkliai išaugtų ikiteisminių tyrimų skaičius, o pagrindinė institucija tirianti kontrabandą ir kitas nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai – Muitinės kriminalinė tarnyba – jau šiuo metu susiduria su dideliu darbo krūviu, sąlygojančiu pernelg ilgą ikiteisminių tyrimų trukmę. Akivaizdu, kad išaugus atliekamų ikiteisminių tyrimų skaičiui, tyrėjai prarastų galimybę koncentruotis ties sudėtingų, organizuotų grupių įvykdytų nusikaltimų tyrimu.“¹⁹¹*

190 Įstatymų projektų Reg. Nr. XIP-2697- XIP-2700 aiškinamasis raštas.

191 Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2011 m. gegužės 4 d. pagrindinio komiteto išvados dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 199, 199¹, 199² ir 200 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto (XIP-2697).

Ankstesniame poskyryje jau pateikėme išvadas, kokia cigarečių vertė būtų pagrindas numatyti baudžiamąją atsakomybę už sunkų nusikaltimą. Ši vertė turėtų būti kur kas didesnė, nei siūloma Teisingumo ministerijos projektuose, – ne 200 ir ne 250 MGL cigarečių vertės, o 1 000–1 500–3 000 MGL mokestinės žalos.

Gerokai kilstelėjus atsakomybės už sunkų nusikaltimą minimalią ribą, faktiškai būtų išspręsta atsakomybės nuoseklumo problema. Tarp administracinio pažeidimo ir sunkaus nusikaltimo atsirastų labai plati tarpinio pavojingumo nusikaltimų „juosta“. Ar ją užpildyti numatant apysunkio (sankcija iki 4 metų laisvės atėmimo arba bauda iki 1 000 MGL) arba nesunkaus nusikaltimo sudėtį (sankcija iki 3 metų laisvės atėmimo arba bauda iki 500 MGL), ar mėginti smulkinti nusikaltimo kategorijas ir numatyti tiek nesunkaus, tiek apysunkio nusikaltimo sudėtis (pvz., nustatant nesunkaus nusikaltimo ribas iki 500 MGL vertės ir apysunkio iki 1 500 MGL cigarečių vertės), yra daugiau teisinės technikos, o ne akademiinių svarstymų dalykas. Tiesa, autoriai perspektyviausiu, ko gero, laikytų pirmąjį variantą (administracinis pažeidimas, apysunkis nusikaltimas, sunkus nusikaltimas), be kitų argumentų – ir dėl išplėstinio konfiskavimo taikymo galimybės.

Tam, kad būtų išsamiai atsakyta į šio poskyrio temą, vis dėlto reiktų pamėginti atsakyti bent kiek konkrečiau, kur turėtų būti pažymėta „demarkacinė linija“ tarp administracinės ir baudžiamosios atsakomybės. Ar yra svarių argumentų keisti esamą 250 MGL cigarečių vertės ribą?

Kaip jau buvo minėta anksčiau, būtina pakeisti pažeidimo žalingumo apskaičiavimo kriterijų – turėtų būti skaičiuojama ne bendra prekių vertė, o mokestinė žala.

Taip pat galima vienareikšmiškai teigti, kad pagrindo kelti ribą ir plėsti administracinės atsakomybės taikymo sritį nėra. 250 MGL vertės krovniais, juo labiau didesniais krovniais, kurių vien mokesčiai sudarytų 250 MGL, užsiima gerai organizuoti asmenys, tad šiems pažeidimams žvalgybos ir ikiteisminio tyrimo metu galimos tyrimo priemonės yra būtinos. Juolab kad ir valstybei daroma žala (250 MGL yra 9 500 Eur) ir neteisėtai gaunama nauda (žinoma, ji yra kur kas mažesnė nei valstybei daroma žala, nes nelegalios cigaretės yra parduodamos pigiau, be to, patiriama pažeidimo padarymo nuostolių) yra gana didelė.

Smarkiai mažinti ribą nevertėtų dėl jau cituotų Generalinės prokuratūros argumentų. O ar nustatyti 200 MGL nuslėptų mokesčių ribą (tai atitiktų dabartinę 250 MGL bendros cigarečių vertės sumą), ar ją sumažinti (pvz., iki 150 MGL mokestinės vertės, t. y. 5 700 Eur) – taip pat politinio apsisprendimo ir teisinės technikos klausimas. Tiesa, būtų idealu, kad, sprendžiant klausimą dėl sankcijų už disponavimą neteisėtais akcizais apmokestinamomis prekėmis ir kontrabanda, būtų kartu sprendžiamas klausimas ir dėl sankcijų už mokestinius nusikaltimus sistemos ir būtų siekiama šių sistemų nuoseklumo.

4. TURTO KONFISKAVIMAS

Lietuviškoje teisinėje terminijoje viena sąvoka „turto konfiskavimas“ vartojama turint omenyje dvi savo prigimtimi gana skirtingas priemones – pažeidimo padarymo įrankių ir priemonių paėmimą bei iš pažeidimo gautos turtinės naudos paėmimą. Iš pažeidimo gautos turtinės naudos paėmimas yra restitucinio pobūdžio priemonė, įgyvendinanti principą „iš neteisės teisė nekyla“, ir iš esmės neturi nubaudimo elemento – pažeidėjas, iš kurio konfiskuojama netiesėtai gauta nauda, nepraranda nieko, išskyrus tai, ką įgijo iš padaryto pažeidimo. Užtat pažeidimo įrankių ar priemonių paėmimas daro neigiamą turtinį poveikį įrankių ir priemonių savininko iš teisėtų šaltinių įgytam turtui ir dėl to yra baudžiamąjo pobūdžio. Kai kuriose teisinėse sistemose šios dvi skirtingos prigimties teisinės priemonės įvardijamos netgi visiškai skirtingomis sąvokomis (pvz., vokiškojoje tradicijoje neteisėtos naudos konfiskavimas įvardijamas kaip *der Verfall*, o pažeidimo įrankių, priemonių paėmimas *die Einziehung*)¹⁹² ir reguliuojamos skirtinguose straipsniuose. Taip nėra Lietuvos teisinėje sistemoje, bet šiame darbe šias gana skirtingas priemones ir jų specifinę problematiką aptarsime atskiruose skyriuose.

4.1. Pažeidimo padarymo priemonių ir įrankių konfiskavimas

Pažeidimo padarymo priemonių ir įrankių konfiskavimas (toliau – PĮK) yra numatytas tiek baudžiamajame įstatyme (BK 72 straipsnis), tiek įstatymuose, numatančiuose administracinę atsakomybę (ATPK 26, ANK 29 straipsniai). 2016 metų pabaigoje dar galiojusiame ATPK PĮK buvo įvardijamas kaip administracinė nuobauda, kuri gali būti skirta ir kaip pagrindinė, ir kaip papildoma (ATPK 22 straipsnis). ANK 29 straipsnyje PĮK įvardijamas kaip administracinio poveikio priemonė, kurią kartu su administracine nuobauda gali skirti teismas ar administracinio nusižengimo bylą ne teismo tvarka nagrinėjanti institucija (pareigūnas). Administracinių nuobaudų ir poveikio priemonių paskirtis ir jų skyrimo taisyklės sutampa, tad PĮK statuso pasikeitimas iš (papildomos) nuobaudos į poveikio priemonę pastebimų praktinių pokyčių, manytina, neatneš. Toks pasikeitimas atnešė daugiau formalaus vienodumo

¹⁹² Pavyzdžiui, žr. Vokietijos baudžiamąjo kodekso septintąjį skyrių *Verfall und Einziehung*.

su reguliavimu baudžiamajame įstatyme, kuriame PĮK apibrėžiamas kaip baudžiamojo poveikio priemonė, kurios paskirtis yra analogiška – padėti įgyvendinti bausmės tikslus. Tačiau realiai tam tikrų skirtumų tarp PĮK taikymo taisyklių ANK ir BK išlieka. Aptariant PĮK taikymo privalomumo ir trečiųjų asmenų interesų apsaugą, jie bus aptarti išsamiai.

Mes išskirsime du problemiškesnius PĮK taikymo klausimus. Pirmas – PĮK taikymo privalomumas ir galimybė netaikyti PĮK ar taikyti jį mažesne apimtimi, kai PĮK taikymas visa apimtimi, sprendimą priimančio subjekto vertinimu, prieštarautų proporcingumo principui. Antra – trečiųjų asmenų, kuriems priklauso pažeidimo padarymo priemonė, interesų apsaugos mechanizmas.

4.1.1. Pažeidimo padarymo priemonių konfiskavimo proporcingumas, privalomumas ir apimtis

Šio klausimo analizę reiktų pradėti klausimu, kiek prasminga taikyti PĮK, kuris, kaip minėta, yra baudžiamojo pobūdžio. Baudimo funkciją galima įgyvendinti skiriant bausmę ar nuobaudą. Šios priemonės būtent tam ir skirtos – įgyvendinti nubaudimo tikslus. Jų griežtumas parenkamas atsižvelgiant į visas bylos aplinkybes ir paskiriama tokia bausmė ar nuobauda, kokia būtų proporcinga konkrečiam pažeidėjui. Tačiau galima sutikti, kad nubausti galima nebūtinai vienintele priemone (bausme ar nuobauda), bet ir keliomis, pavyzdžiui, pasitelkiant PĮK, kuri gali atlikti papildomo (turtinio pobūdžio) nubaudimo funkciją. Neformaliuose pokalbiuose muitinės pareigūnai yra išsakę nuomonę, kad dėl baudų išieškojimo sunkumų transporto priemonės konfiskavimas neretai tampa vienintele realiai pažeidėjui turtinį poveikį darančia priemone. Tai aktualu tiek tais atvejais, kai pažeidėjai yra nustatyti, tačiau jie yra paslėpę savo turtą (pvz., perregistravę kitų asmenų vardu) ir faktiškai yra nemokūs, iš jų išieškoti baudų nėra galimybės, tiek tais (paprastai stambesnės ir stambiausios neteisėtos cigarečių apyvartos) atvejais, kai pažeidimą daro pasamdytas vairuotojas, o nusikaltimo organizatoriai lieka nenustatyti ir juos nubausti ar kitaip paveikti nėra galimybių. Tuomet bent jau transporto priemonės konfiskavimas nenustatytiems ar (fiktyviai arba iš tiesų) nemokiems pažeidėjams gali padaryti neigiamą turčinį poveikį.

Kitas tarsi savaime suprantamas PĮK taikymo pagrindimas yra specialioji prevencinė funkcija, t. y. galimybės kartoti pažeidimą atėmimas. Tačiau šios funkcijos veiksmingumas yra ribotas. Ji efektyvi tuomet, kai yra konfiskuojama speciali, teisėtoje apyvartoje neprieinama įranga pažeidimui daryti. Tačiau jeigu yra konfiskuojami daiktai, kuriuos galima be apribojimų įsigyti civilinėje apyvartoje, tokio PĮK specialiosios prevencinės funkcijos veiksmingumas labai priklauso nuo turtinės pažeidėjo padėties. Jeigu turtinė pažeidėjo padėtis neleidžia įsigyti konfiskuotos priemonės pakaitalo (pvz., kito automobilio), PĮK iš tiesų labai apsunkina galimybes pakartotinai padaryti pažeidimą. Bet jei kitos priemonės įsigijimas pažeidėjui nesudaro keblumų, PĮK specialioji prevencinė funkcija veikia minimaliai, PĮK tokiu atveju daugiausia atlieka turtinio pobūdžio nubaudo funkciją.

Taigi, PĮK visuomet turi didesnę ar mažesnę nubaudo elementą. O, kaip žinoma, baudžiant, t. y. taikant žmogaus teisių (šiuo atveju – teisės į nuosavybę) ribojimus, turi būti paisoma ne tik poveikio priemonės efektyvumo, bet ir proporcingumo kriterijaus.

4.1.1.1. Priemonių konfiskavimo proporcingumas

PĮK proporcingumo problema kyla tuomet, kai transporto priemonės vertė yra palyginus didelė ir turtinio poveikio priemonių visuma (bauda ir PĮK) pažeidėjui gali sudaryti neproporcingai didelę turčinę našta, lyginant su jo padaryto pažeidimo žalingumu, jo vaidmeniu padarant pažeidimą ir įvertinant kitas bylos aplinkybes. Praktikoje tipinės situacijos, kuriose tokia problema gali kilti, yra bylos, kuriose logistikos įmonių vairuotojai vilkikuose veža sąlyginai nedidelį, administracinei atsakomybei kilti nustatytos ribos neviršijantį cigarečių kiekį, ar bet kurie kiti asmenys neteisėtai gabena keletą blokų cigarečių daugiau ar mažiau vertingu automobiliu, taip pat kai logistikos vairuotojai už nedidelį atlygį veža vilkiko priekaboje paslėptą kiekį, kuris viršija baudžiamajai atsakomybei kilti nustatytą ribą, ir teismas sprendžia dėl transporto priemonės vertės išieškojimo iš vairuotojo.

4.1 lentelė. Keletas pavyzdžių, kuriuose PĮK taikymas yra probleminis proporcingumo požiūriu ^{193 194 195 196}

	Neteisėto krovinio vertė (Eur)	Paskirta nuobauda (Eur)	Konfiskuotinos transporto priemonės vertė (Eur)
1. ¹⁹³	1 154	1 448	43 443
2. ¹⁹⁴	604	2 027	2 896 ¹⁹⁵
3. ¹⁹⁶	3 023	4 054	17 956

Be šių pavyzdžių iš teismų praktikos, galima paminėti ir keletą kitų, kurie gali pabrėžti PĮK taikymo proporcingumo problematiką: transatlantinio laivo, galinčio gabenti 5 000 jūrinių konteinerių (laivo vertė – 6,5 mln. Eur), kapitonas, susitaręs su organizuota grupe, gabena kontrabandinį konteinerį cigarečių (vertė 1,3 mln. Eur); traukinio personalas (mašinistas, palydovės), susitaręs su organizuota grupe, šilumvežyje ar viename iš vagonų įrengtose slėptuvėse gabena tam tikrą kiekį cigarečių (tai nereta situacija teismų praktikoje); lėktuvo įgula lėktuve įrengtose slėptuvėse gabena tam tikrą kiekį cigarečių (tyrimo metu atskleistas nevienkartinis tokios neteisėtos veiklos pobūdis). Konteineriniu laivu gabentų cigarečių vertė aiškiai viršija minimalią ribą, nustatytą baudžiamajai atsakomybei kilti, o traukiniu bei lėktuvu – neatmeskime abiejų galimybių – kad cigarečių vertė viršija baudžiamajai atsakomybei kilti nustatytą ribą arba neviršija.

Mūsų požiūriu, ir bausmės griežtumas, ir konfiskuojamos transporto priemonės vertė turi didelę reikšmę sprendžiant, ar pritaikyta priemonė būtų proporcinga ir ar ją reiktų taikyti. Manytina, kelis kartus didesnės vertės nei pažeidimu padaryta žala, transporto priemonės konfiskavimas, įvertinus visas bylos aplinkybes bei paskirtos bausmės ar nuobaudos dydį, daugeliu atvejų būtų neproporcingas, pernelyg baudžiantis ir neteisingas.

Teismų praktikos pozicija yra nevienareikšmė. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas ne kartą yra pažymėjęs, jog „aplinkybė, kad transporto priemonės vertė yra didesnė nei kontrabanda gabentų prekių

193 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byla Nr. 2AT-36-2014.

194 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byla Nr. 2AT-18-2014.

195 Teismai šios aplinkybės nebuvo tyrę, čia nurodyta kasatoriaus nurodyta jo automobilio VW Sharan vertė.

196 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo byla Nr. N-756-416-10.

vertė, nėra besąlygiškas pagrindas jos nekonfiskuoti¹⁹⁷. Šiuo argumentu buvo pasiremta anksčiau lentelėje parodytoje byloje, kurioje nuspręsta konfiskuoti 18 000 Eur vertės transporto priemonę, taip pat skirti per 40 000 Eur baudos (taigi – iš viso 22 000 Eur turtinių poveikio priemonių) asmeniui, kuris gabeno kiek daugiau nei 3 000 Eur vertės cigarečių, pažeidimu pasikėsino padaryti apie 2 300 Eur mokestinės žalos valstybei. Iš bylos aplinkybių matyti, kad pažeidimas buvo pakartotinis, taip pat padarytas slepiant cigaretes puspriekabės ratuose. Bet į tai jau buvo atsižvelgta parenkant nuobaudos dydį. Šiomis aplinkybėmis dar kartą grindžiant būtinybę taikyti itin griežtą papildomą poveikio priemonę (PĮK) galimas pernelyg griežtas rezultatas. Manytina, kad šioje byloje taip ir nutiko.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2014 metais nagrinėtose administracinėse bylose laikėsi kitokios praktikos ir labiau atsižvelgė į proporcingumo principą. Labai išsamiai šis klausimas buvo aptartas byloje Nr. 2AT-18-2014, kurioje buvo panaikintas PĮK ir pažymėta, kad kartu su kitomis bylos aplinkybėmis transporto priemonės vertė yra labai svarbi aplinkybė, todėl, taikant PĮK, turi būti paisoma proporcingumo principo ir įvertinama, ar paskirta poveikio priemonė nebus aiškiai per griežta, ar nepažeis, be kita ko, protingumo ir teisingumo principų ir ar administracinės nuobaudos tikslai gali būti pasiekti ir neskiriant itin griežtos poveikio priemonės:

„Vilniaus rajono apylinkės teismas konfiskavo automobilį „VW Sharan“ (valst. Nr. (-) kuriuo vykdamas per valstybės sieną Č. K. gabeno cigaretes, ir jo registracijos liudijimą atsižvelgdamas į tai, kad nors cigaretės nebuvo gabenamos specialiai tam įrengtose slėptuvėse, tačiau jos buvo paslėptos tokiose vietose, kurios pagal savo paskirtį nėra pritaikytos daiktams gabenti, taip siekiant apsunkinti cigarečių aptikimą, be to, pasak teismo, gabentas pakankamai didelis cigarečių kiekis (270 pakelių), kurio be transporto priemonės pergabenti per valstybės sieną nepastebėtam nebūtų galimybės. Nagrinėjamos bylos kontekste pažymėtina, kad sprendžiant klausimą dėl transporto priemonės konfiskavimo atsižvelgtina ne tik į minėtas aplinkybes, bet ir į gabentų cigarečių bei konfiskuotinos transporto priemonės vertę, pažeidėjo asmenybę ir kitas aplinkybes. Byloje nustatyta, kad kontrabanda gabentų 270 pakelių cigarečių vertė – 2084,90 Lt, tačiau automobilio „VW Sharan“ (valst. Nr. (-) vertės nenustatinėjo nei pirmosios, nei apeliacinės instancijos teismas. Vilniaus apygardos teismas nutar-

197 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo bylos Nr. N-62-872/2010, N-756-416/2010, N¹⁶-1171/2007, N⁴⁴⁴-1278/2007.

tyje tik pasisakė, kad transporto priemonės vertė savaime nepripažįstama besąlygišku pagrindu jos nekonfiskuoti.

Kolegija pažymi ir tai, kad administracinės nuobaudos taikymas turi atitikti proporcingumo reikalavimą – tarp padaryto teisės pažeidimo ir už šį pažeidimą nustatytos nuobaudos, siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti turi būti teisinga pusiausvyra. Teisinga ir protinga laikytina tokia nuobauda, kurią paskyrus gali būti pasiekti nuobaudos tikslai ir kuri, vertinant pažeidimo pobūdį, aplinkybes, pažeidėjo asmenybę, nėra per griežta (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys administracinių teisės pažeidimų bylose Nr. 2AT-4-2011, 2AT-8-2013). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra ne kartą konstatavęs, kad konstituciniai teisingumo, teisinės valstybės principai suponuoja tai, jog už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d., 2011 m. sausio 31 d., 2012 m. rugsėjo 25 d. ir kt. nutarimai). Nagrinėjamoje byloje skundžiama administracinė nuobauda turto konfiskavimas susijusi su asmens nuosavybės teisių apribojimu. Byloje yra duomenų, kad automobilis „VW Sharan“ yra ne tik pažeidėjo Č. K. nuosavybė, juo naudojasi ir jo sutuoktinė, sūnus vežamas į mokyklą. Automobilis yra būtinas šeimos poreikiams tenkinti, nes gyvenamoji vieta nepasiekiamą visuomeniniu transportu.

Teisėjų kolegija, vadovaudamasi teisingumo ir protingumo kriterijais, konstatuoja, kad Č. K. pagal ATPK 210 straipsnio 2 dalį paskirta papildoma nuobauda – transporto priemonės konfiskavimas – yra aiškiai per griežta, prieštarauja teisingumo ir protingumo principams. Kolegijos nuomone, ATPK 20 straipsnyje numatyti administracinių nuobaudų tikslai gali būti pasiekti ir neskiriant šios nuobaudos.“

Analogiška argumentacija buvo pasiremta ir vėlesnėje LAT byloje Nr. 2AT-36/2014, kurioje už 1 154 Eur vertės cigarečių neteisėtą gabenimą (padarant apie 870 Eur mokestinės žalos) žemesnių teismų buvo iš viso skirta beveik 45 000 Eur turtingo poveikio priemonių (žr. 4.1 lentelę).

Abi šios LAT bylos labai reikšmingos ir dar vienu aspektu. Pagal nusišlovėjusią teismų praktiką tiek baudžiamosiose, tiek administracinėse bylose, yra laikoma, kad „transporto priemonės konfiskavimas privalomai taikomas tais atvejais, kai transporto priemonė buvo panaudota kontra-

bandos pažeidimui daryti, t. y. jeigu ji specialiai tam buvo pritaikyta – įrengta slėptuvė kontrabandos dalykui paslėpti arba tiesiogiai panaudota kontrabandos dalykui gabenti, jei gabenimas be tokios priemonės nebūtų įmanomas¹⁹⁸. Minėtose LAT bylose teismas nesirėmė šia taisykle, iš esmės paneigė jos imperatyvumą. Ir tai sveikintinas sprendimas. Manytina, minėtos taisyklės trūkumas yra tas, kad laikantis jos itin sureikšminamos atskiros bylos aplinkybės, nesivadovaujama bylos aplinkybių visuma. Tai, kad transporto priemonė specialiai pritaikyta cigaretėms ar kitiems daiktams slėpti, iš tiesų labai neigiamai apibūdina pažeidėją ir didina jo padaryto pažeidimo pavojingumo laipsnį. Pakeistos transporto priemonės padeda pažeidėjui daryti didesnio masto pažeidimą, darosi sunku pažeidimą aptikti, atskleisti, kai kuriais atvejais – ir sulaukyti pažeidėją (pvz., itin didelės galios varikliai cigaretėms vežti skirtose talpiuose transporto priemonėse). Maža to, specialus transporto priemonės pritaikymas yra tvirtas pagrindas manyti, kad priemonė buvo ar ją ketinama pasinaudoti pažeidimui daryti ne vieną kartą¹⁹⁹. Visa tai yra svarūs argumentai konfiskuoti transporto priemonę ir (arba) griežtinti bausmę ar nuobaudą. Tačiau šios taisyklės negalima suabsoliutinti. Kaip ir pabrėžė Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegija cituotoje nutartyje, būtina įvertinti visas aplinkybes ir paisyti proporcingumo principo. Tipiškas pavyzdys – specialiai įrengtoje slėptuvėje vagone, lėktuve, transatlantiniame laive ar ir vilkike slapta gabenamas sąlyginai nedidelis kiekis cigarečių. Automatiškai taikant minėtą taisyklę, sureikšminant vien slėptuvės įrengimą, reiktų taikyti visiškai neproporcingo griežtumo sankciją – transporto priemonės, kurios vertė nelyginamai didesnė nei pažeidimu padaryta mokestinė žala, konfiskavimą. Žinoma, negalima leisti, kad, nusprendus nekonfiskuoti pažeidimams daryti pritaikytos transporto priemonės, tokia priemonė liktų civilinėje apyvartoje. Bet šią problemą galima išspręsti įpareigojant transporto priemonės savininką pašalinti atitinkamus transporto priemonės pakeitimus. Panašių sprendimų jau yra buvę priimta naujausioje Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje. Byloje Nr. 1A-187-177/2016 apeliacinis teismas nutarė:

198 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo bylos Nr. N-62-872/2010; N⁵⁷⁵-47/2008, N⁵⁷⁵-215/2009; taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teismų praktikos apibendrinimo departamento Teismų praktikos taikant turto konfiskavimą (BK 72 straipsnis) 2006–2009 metais apžvalgą, 4 išvadą // Teismų praktika Nr. 32.

199 Žinoma, šios aplinkybės negalima laikyti nustatytos vien remiantis atliktų priemonės pritaikymo pažeidimams daryti faktu.

„Vilniaus apygardos teismo 2015 m. rugpjūčio 24 d. teismo baudžiamąjį įsakymą pakeisti:

panaikinti teismo baudžiamojo įsakymo dalį, kuria, vadovaujantis BK 72 straipsnio 2 dalimi, kaip nusikalstamos veikos priemonė konfiskuota puspriekabė „Schmitz“ ir ją grąžinti UAB „C. R.“. Įpareigoti UAB „C. R.“ atgavus puspriekabę „Schmitz“, per vieną mėnesį savo lėšomis panaikinti puspriekabėje įrengtą slėptuvę ir apie tai informuoti teismo baudžiamąjį įsakymą priėmusį Vilniaus apygardos teismą.

Iš V. S. išieškoti valstybei konfiskuotino turto vertę atitinkančią pinigų sumą – 3130 Eur.²⁰⁰

Šiuo atveju teismas laikė konfiskavimą būtinu ir pritaikė konfiskuotino turto vertės išieškojimą iš nuteistojo. Laikant PĮK neproporcinga priemone (pvz., jei į įrengtą slėptuvę telpa nedidelis kiekis cigarečių, o transporto priemonės vertė yra labai didelė) užtektų tik įpareigoti transporto priemonės savininką pašalinti neleistinus transporto priemonės pakeitimus. Kartu atkreiptinas dėmesys, kad, kitaip nei gerosios praktikos pavyzdys Vokietijos baudžiamojoje teisėje (žr. toliau), vien įpareigojus pranešti apie slėptuvės pašalinimą, lieka neaišku, koks būtų transporto priemonės likimas savininkui atgavus ją, bet tinkamai neįvykdžius šio įpareigojimo. Problema kyla iš to, kad sprendimas grąžinti priemonę įsigalioja dar prieš įvykdant įpareigojimą. Pagal Vokietijos BK, sprendimas netaikyti PĮK įsigalioja tik tada, kai transporto priemonės savininkas įvykdo įpareigojimą, pvz., pašalinti pažeidimui daryti skirtus pakeitimus.

Kitoje Lietuvos apeliacinio teismo byloje, kurioje nuteistasis buvo nuteistas už tai, kad vilkiko su puspriekabe kuro bakuose neteisėtai gabeno cigarečių, teismas nutarė pakeisti žemesnės instancijos teismo sprendimą konfiskuoti vilkiką su puspriekabe ir grąžinti savininkei vilkiką be kuro bakų²⁰¹. Šiuo atveju įpareigojimų įvykdymo klausimas nekilo, nes neleistinai pakeistos transporto priemonės dalys buvo pašalintos dar prieš grąžinant transporto priemonę savininkui.

Minėtoji pavyzdinė PĮK reguliavimo praktika yra įtvirtinta Vokietijos BK 74b straipsnio antroje dalyje:

„Vokietijos BK 74b straipsnis. Proporcingumo principas.

200 Lietuvos apeliacinio teismo nutartis byloje Nr. 1A-187-177/2016.

201 Lietuvos apeliacinio teismo nutartis byloje Nr. 1A-201/2013.

2. Teismas gali nuspręsti taikyti pažeidimo padarymo priemonės konfiskavimą lygtinai, pritaikydamas mažiau varžančias priemones, kurių užtektų konfiskavimo tikslams pasiekti. Taip nuspręsdamas, teismas gali:

a)...

b) įpareigoti pašalinti tam tikras priemonės dalis, ar kitaip pakeisti priemonę ar jos savybes.

Jeigu įpareigojimas tinkamai įvykdomas, sprendimas konfiskuoti neįsigalioja. Jei įpareigojimas tinkamai neįvykdomas, priemonė yra konfiskuojama.

3. Jei įstatymas nenumato kitaip, konfiskavimas gali būti taikomas tik daliai transporto priemonės.“

Kita Lietuvos teismų praktikoje nusistovėjusios taisyklės dalis – kad transporto priemonė konfiskuotina, jei jos nepanaudojant pažeidimo padarymas būtų iš esmės apsunkintas ar neįmanomas,– kaip ir aptarta taisyklė, kad PĮK taikytinas, kai transporto priemonė yra specialiai pritaikyta pažeidimui daryti ir (ar) prekės slepiamos joms transportuoti neskirtose vietose, taip pat turėtų būti taikoma tik atsižvelgiant į visas bylos aplinkybes ir įvertinus jos pritaikymo proporcingumą (protingumą, teisingumą). Pavyzdžiai vėlgi galėtų būti visi atvejai, kai cigaretės gabenamos bent kiek didesniais atstumais (neįveikiamais pėsčiomis) ar bent kiek didesnis jų kiekis (pvz., daugiau kaip 4 cigarečių dėžių, t. y. per 80 kg) transporto priemonėmis, kurių vertė toli gražu pranoksta pažeidimu padaromą žalą ir kurių konfiskavimas, jį taikančio subjekto nuomone, atsižvelgiant į visas bylos aplinkybes, lemtų pažeidimui visiškai neadekvataus masto sankciją.

Tokios situacijos pavyzdžiai yra nereti teismų praktikoje atvejai, kai traukinių personalas gabena cigarečių kontrabandą. Tokiose bylose traukiniai vienareikšmiškai yra pažeidimų padarymo priemonės – kitaip kalantininkai nebūtų galėję pergabenti didelio kiekio cigarečių, be to, cigaretės gabenamos slapta, joms gabenti neskirtose vietose. Tačiau nė vienoje iš mūsų nagrinėtų bylų net nebuvo svarstomas nusikalstamos veikos padarymo priemonės (traukinio ar bent vienos jo dalies, kurioje buvo slepiamos cigaretės – šilumvežio, cisternos) konfiskavimo klausimas, nors, remiantis baudžiamojo ir administracinio įstatymų imperatyvais bei su-

siklosčiusia praktika, šį imperatyvą taikyti konfiskuojant didelės vertės vilkikus, tai, regis, turėjo būti daroma:

K buvo nuteistas pagal BK 199 straipsnio 1 dalį 100 MGL dydžio bauda už tai, kad iš Rusijos Federacijos per Lietuvos Respublikos valstybės sieną Pagėgių pasienio kontrolės postą, būdamas traukinio šilumvežio mašinistu, geležinkeliu vagonu-cisterna įvežė 22 dėžes, kuriose buvo 10 810 pakelių cigarečių „Saint George Lights“ su Rusijos Federacijos banderolėmis, kurių vertė 38 159,30 Lt (1 1052 Eur), nepateikęs jų muitinės kontrolei, vėliau sustabdė šilumvežį sutartoje vietoje, Kelmės rajone, geležinkelio tarpstotėje Viduklė–Tytuvėnai 43 km 5 pikete, kad kontrabandos būdu į Lietuvos teritoriją įvežtas cigaretes perduotų L ir ikiteisminio tyrimo metu nenustatytam asmeniui²⁰².

Kitoje byloje N buvo nuteistas už kontrabandą 60 MGL dydžio bauda už tai, kad, dirbdamas šilumvežio mašinistu ir vykdamas šilumvežiu iš Baltarusijos Respublikos teritorijos į Lietuvos Respublikos teritoriją, Vilniaus r., Kalvelių sen., Kalvelių k., Vilniaus teritorinės muitinės Kenos geležinkelio poste ir jo prieigose, nepateikęs Vilniaus teritorinės muitinės Kenos geležinkelio posto pareigūnų kontrolei, neteisėtai gabeno per Lietuvos Respublikos valstybės sieną muitinės patikrinimui privalomus pateikti daiktus – 6 000 pakelių cigarečių „NZ Gold Super Slims“, pažymėtų Baltarusijos Respublikos akcizo ženklais (banderolėmis), kurių muitinė vertė, įskaitant privalomus sumokėti mokesčius, yra 47 736 Lt (13 825 Eur), cigaretes paslėpęs šilumvežio variklio skyriuje, o vėliau jas išmetė minėtoje vietoje iš šilumvežio.

N teisme paaiškino, kad Baltarusijos Respublikoje, Molodečno geležinkelio stotyje, kavinėje, prie jo priėjo iš matymo pažįstamas asmuo, prisistatė Aleksandro vardu ir pasiūlė užsidirbti pinigų – neteisėtai pergabenti į Lietuvos Respubliką kartonines dėžes su cigaretėmis. Aleksandras patikino, kad už pervežtas dėžes sumokės 100–150 dolerių, o dėžių su cigaretėmis bus tik 8, todėl jeigu jį ir sulaikys, jam grės tik administracinė atsakomybė. Pinigus jam turėjo sumokėti cigaretės pervežus. Aleksandras padavė jam du mobilaus ryšio telefonus, kuriais jis turėjo susisiekti. 2013 m. rugpjūčio 15 d. dviem sukabintais šilumvežiais bei tempiamais vagonais N išvažiavo iš Molodečno geležinkelio stoties į Lietuvos Respubliką. Kartu su juo važiavo padėjėjas, kuris visą laiką buvo antrame šilumvežyje. Maždaug po 15 min. kelio jis privalėjo pa-

202 Šiaulių apygardos teismo byla Nr. 1-73-300/2009.

gal instrukciją patikrinti stabdžius ir sustabdyti traukinį. Sustabdžius šilumvežį, prie jo priėjo 3–4 asmenys, tarp kurių buvo Aleksandras. Jie pradėjo nešti dėžes į priekinio šilumvežio variklio skyrių. Maždaug po 2–3 minučių pastebėjo, kad visi asmenys išsoko iš šilumvežio ir sąstatas pradėjo judėti link Lietuvos. Sąstatui jau esant Lietuvos Respublikoje, važiuojant link posūkio, užsižiebė raudonas šviesoforo signalas. Šviečiant raudonam šviesoforo signalui, D. Khodakas pradėjo mėtyti dėžes iš šilumvežio²⁰³.

Laikantis baudžiamojo įstatymo raidės, imperatyviai reikalaujančios konfiskuoti transporto priemonę arba išieškoti jos vertę iš kaltininko, taip pat teismų praktikoje taikomos transporto priemonės pripažinimo nusikaltimo padarymo priemone taisyklės, traukiniai (mažų mažiausiai šilumvežis ir cisterna, kurioje slėptos cigaretės) turėjo būti konfiskuoti. Teismai nieko neaiškino dėl PĮK, tad galima tik numanyti, kad įvertinus visas bylos aplinkybes buvo intuityviai pritaikytas proporcingumo principas. Juolab kad ir iš nusikaltimų padarymo mechanizmo matyti, jog kaltininkai tebuvo už menkas sumas pasamdyti vykdytojai, o ne nusikaltimo pelno valdytojai. Į tai, be kitų aplinkybių, buvo atsižvelgta skiriant palyginus švelnias sankcijas.

4.1.1.2. Priemonių konfiskavimo apimtis

Galimos situacijos, kad PĮK taikančio subjekto vertinimu, atsižvelgiant į visas bylos aplinkybes, transporto priemonės konfiskavimas gali būti neproporcingas, tačiau netaikyti PĮK taip pat būtų neviseiškai teisinga (pvz., dėl to, kad tik vienoje iš transporto priemonės dalių yra padaryta pakeitimų, kuriais ji pritaikyta pažeidimams daryti). Tam tikrais atvejais transporto priemonės ypatumai gali leisti išvengti dilemos „viskas arba nieko“ pritaikant transporto priemonės dalies konfiskavimą (visų pirma turimi galvoje vilkikai su puspriekabėmis, priekabomis, taip pat šiame kontekste nereiktų ignoruoti ir traukinių). Nors Lietuvos įstatymai tokios galimybės tiesiogiai nenumato (kitaip nei, pvz., Vokietijos BK, kurio 74b straipsnio 3 dalyje, kaip minėta, numatyta, kad „jeigu įstatymas nenumato kitaip, gali būti konfiskuojama tik dalis daikto“), tačiau yra atvejų, kai teismų praktika mėgina spręsti PĮK taikymo problemas panašiu būdu. Turime galvoje diskusiją ir labai įvairią teismų praktiką dėl to,

203 Vilniaus apygardos teismo byla Nr. 1-391-303/2013.

ar gali būti sprendžiamas klausimas dėl vilkiko ir jo puspriekabės konfiskavimo atskirai (kaip minėta, analogiškas klausimas, ar konfiskuotinas visas traukinys, ar tik atskiras vagonas, ar šilumvežis, kuriame gabentos cigaretės, teismų praktikoje nekliamas).

Šis klausimas gali būti keliamas dvejopai. Galima visą transporto priemonę laikyti (funkcionaliai) vientisa ir kelti klausimą, ar gali būti konfiskuojama tik dalis pažeidimo padarymo priemonės. Į tą patį klausimą galima pažiūrėti ir kitaip – galima ginčyti, kad vilkikas ir puspriekabė (taip pat traukinys ir atskiras vagonas) laikytina ne viena transporto priemone, o savarankiškomis transporto priemonėmis, dėl kurių pripažinimo pažeidimo padarymo priemone turi būti sprendžiama atskirai.

Keletas pavyzdžių iš praktikos: ^{204 205 206 207 208}

Nr.	Cigarečių kiekis pakeliais	Cigarečių vertė (Eur)	Slėpimo vieta	Transporto priemonių vertė (Eur)
1. ²⁰⁴	2 860	3 023	Vilkiko puspriekabės keturi ratai	Vilkiko 11 585, puspriekabės 6 372
2. ²⁰⁵	24 919	7 0452	Slėptuvės vilkiko puspriekabės grindyse	Nenurodyta
3. ²⁰⁶	9 490	19 350	Vilkiko su puspriekabe kuro bakai	Vilkikas 10 580, puspriekabės nenurodyta
4. ²⁰⁷	280 litrų kuro	Kuro vertė 200	Vilkiko puspriekabėje įrengta slėptuvė	Vilkikas 77 880, puspriekabės nenurodyta
5. ²⁰⁸	10 810	11 052	Traukinio vagonė – cisternoje	Dviejų šilumvežių ir nenurodyto skaičiaus krovinių vagonų vertė nenurodyta
6.	6 000	13 825	Šilumvežio variklio skyriuje	Dviejų šilumvežių ir nenurodyto skaičiaus krovinių vagonų vertė nenurodyta

204 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo byla N-756-416/2010.

205 Lietuvos apeliacinio teismo nutartis byloje Nr. 1A-187-177/2016

206 Lietuvos apeliacinio teismo nutartis byloje Nr. 1A-201/2013.

207 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo byla Nr. N-575-2541/2009.

208 Šiaulių apygardos teismo byla Nr. 1-73-300/2009.

Funkcionaliai į transporto priemonę yra pažiūrėjęs Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senatas dar 1997 metų nutarime Nr. 1 Dėl teismų praktikos kontrabandos byloje: „Kai kontrabandos dalykas gabenamas priekaboje, konfiskuojama ne tik priekaba, bet ir vilkikas, kaip vientisa transporto priemonė“. Ši pozicija, natūralu, turėjo didelę įtaką Lietuvos teismų praktikai.

Antai, šia nuostata rėmėsi Vilniaus apygardos teismas, iš kaltininko (vairuotojo) priteisdamas konfiskuotino turto – krovininio automobilio (vilkiko) „Volvo FH12 440“ vertę – 17 960 Eur ir puspriekabės vertę – 9 060 Eur, iš viso – 27 020 Eur, motyvuodamas tuo, kad transporto priemonės panaudotos labai didelio kiekio kontrabandinei prekei – 14 536 cigarečių pakeliams – gabenti ir be jų to padaryti būtų buvę neįmanoma. Konfiskuojama turi būti ne tik priekaba, kurioje įrengta slėptuvė, bet ir vilkikas, kuriuo kontrabandinės prekės buvo gabenamos, be vilkiko šių nusikalstamų veikų atlikti negalima. Prašymas nekonfiskuoti vilkiko ar jo vertės yra nepagrįstas²⁰⁹.

Šiame sprendime atkreiptinas dėmesys, kad PĮK suma buvo daugiau nei dukart didesnė nei kaltininkui paskirta, teismo vertinimu, pažeidimo sunkumui ir kitoms bylos aplinkybėms proporcinga bauda – 11 400 Eur (300 MGL). Bendra piniginių sankcijų suma sudarė 38 420 Eur. Šis pavyzdys rodo, kad taikant PĮK visa apimtimi, proporcingumo problema gali tapti labai aktuali.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas taip pat yra laikęsis funkcionalios pažeidimo padarymo priemonės sampratos. Vienoje 2010 m. bylų šis teismas taip argumentavo ir vilkiko, ir puspriekabės konfiskavimą, nors cigaretės buvo slepiamos tik puspriekabės ratuose: „*ATPK 210 straipsnio 1 dalies sankcija numato visų gabenimo ir kitų priemonių, skirtų kontrabandos daiktams per Lietuvos Respublikos valstybės sieną gabenti arba jiems slėpti, konfiskavimą, nepriklausomai nuo jų vertės. Todėl pirmosios instancijos teismas pagrįstai nusprendė konfiskuoti tiek krovininį automobilį, tiek puspriekabę, kuri buvo velkama šio automobilio, kaip vientisą transporto priemonę*“²¹⁰.

Tokia pozicija ginčytina tuomet, kai prekės gabenamos, slepiamos vilkike (šilumvežyje), t. y. traukiančiojoje transporto priemonėje. Tuomet puspriekabė (vagonai) neatlieka jokios funkcijos gabenant neleistinas

209 Vilniaus apygardos teismo byla Nr. 1-249-209/2016.

210 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo byla N-756-416/2010.

prekes ir dėl to funkciškai nėra pagrindo šias transporto priemones pripažinti pažeidimo padarymo priemonėmis. Kas kita, kai prekės gabenamos puspriekabėje (vagone), nes šios transporto priemonės be vilkiko (lokomotyvo) transportavimo funkcijos atlikti negali. Bet šiuo atveju, kaip minėta, kyla klausimas dėl PĮK taikymo visa apimtimi proporcingumo.

Teismų praktikoje egzistuoja ir kitoks požiūris, pagal kurį įvertinamas teisinis transporto priemonių savarankiškumas (jų atskira registracija, galimas priklausymas skirtingiems subjektams) ir tiesioginis panaudojimas darant pažeidimą.

2009 m. byloje Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas taip pagrindė sprendimą nekonfiskuoti vilkiko: „Teisėjų kolegijos vertinimu, pirmosios instancijos teismo nutarimu automobilį DAF, valstybinis numeris (-), nutarta konfiskuoti nepagrįstai. Pagal ATPK 26 straipsnį bei 210 straipsnio 2 dalies nuostatas, gali būti konfiskuoti tik pažeidimo padarymo įrankiai (priemonės) bei tiesioginiai objektai. A. S. pažeidimo padarymo (degalų gabenimo) įrankiu laikytina puspriekabė, kadangi tik joje buvo vieta, t. y. įrengta slėptuvė, kurioje degalai buvo slepiami. Krovininis automobilis ir puspriekabė yra dvi skirtingos transporto priemonės, turinčios atskirus techninius pasus ir kiekviena atskirai galinti dalyvauti rinkoje. Dėl šių priežasčių, automobilis DAF, valstybinis numeris (-), neturėjo būti konfiskuotas. Tokia pat praktika dėl kontrabandos gabenimo priemonių konfiskavimo yra suformuluota ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2001 m. rugsėjo 25 d. nutartyje administracinio teisės pažeidimo byloje Nr. 1502-01.“²¹¹

Toks sprendimas vertintinas teigiamai tuo požiūriu, kad jo taikymo rezultatas labiau dera su proporcingumo principu. Tačiau pati argumentacija nėra įtikinama. Be abejo, sutiktina, kad puspriekabė, kurioje yra gabenamos kontrabandinės prekės, ir vilkikas yra teisiškai savarankiški daiktai. Tačiau neįtikina teiginys, kad vilkikas nėra pažeidimo padarymo priemonė. Jeigu vilkiku prekes galima gabenti ir be priekabos, tai priekaboje gabenti prekes be vilkiko beveik neįmanoma.

Manytina, labiau pagrįsta būtų pripažinti, kad vilkikas (ar lokomotyvas) yra pažeidimo padarymo priemonė. O priimti teisingą sprendimą ir atsakyti taikyti vertingų priemonių konfiskavimo, kai tai, teismo ver-

211 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo byla N-575-2541/2009.

tinimu, pažeistų proporcingumo principą, galima motyvuojant, be nuorodos į proporcingumo principą, ir tuo, kad tokios poveikio priemonės tikslai, atsižvelgiant į pažeidimo pavojingumą, ir kitas bylos aplinkybes gali būti pasiekti ir taikant mažesnius suvaržymus – užtenka skirti baudą ir (ar) konfiskuoti puspriekabę (arba vagoną).

4.1.1.3. Formalus priemonės konfiskavimo privalomumas

Iki 2016 metų pabaigos galiojęs ATPK neteisėtos cigarečių apyvartos byloje (ATPK 210, 163² straipsniai) PĮK taikymą reguliavo dispozityviai, teismui buvo suteikta sprendimo teisė taikyti šią priemonę ar ne²¹². ANK mūsų nagrinėjamų pažeidimų byloje privalomą PĮK numato dviem atvejais, nustatytais 209 straipsnio 6 ir 8 dalyse, – kai asmuo pakartotinai neteisėtai disponuoja akcizinėmis prekėmis, o šių prekių vertė viršija 10 MGL. Tiesa, ši imperatyvą švelnina ANK 32 straipsnio 2 dalis, įpareigojanti teismą ar kitą administracinę atsakomybę taikančią subjektą visuo- met vadovautis teisės viršenybės, teisingumo, operatyvumo, protingumo ir proporcingumo principais, ir ANK 34 straipsnio 5 dalis, leidžianti, atsižvelgiant į padaryto administracinio nusižengimo pobūdį, pažeidėjo kaltės formą ir rūšį, asmenybę, atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes ir vadovaujantis teisingumo ir protingumo principais, paskirti (...) švelnesnę administracinę nuobaudą ar administracinio poveikio priemonę, negu numatyta šio kodekso specialiosios dalies straipsnio sankcijoje, arba administracinės nuobaudos ar administracinio poveikio priemonės neskirti. Taigi administracinę atsakomybę numatantis įstatymas iš esmės nesudaro kliūčių PĮK taikyti (ar netaikyti) įvertinant visas bylos aplinkybes ir vadovaujantis proporcingumo principu.

Kartu atkreiptinas dėmesys ir į, mūsų vertinimu, itin pažangią naujovę, numatytą ANK 27 straipsnio 2 dalyje, numatančioje, kad šio kodekso 30 straipsnio 2 dalyje nurodytu atveju administracinėn atsakomybėn traukiamam asmeniui gali būti skiriama tik administracinio poveikio priemonė. Taigi, numatyta galimybė skirti tik PĮK, neskiriant nuobaudos. Tai kai kuriose byloje gali būti labai racionali išeitis. Tuomet, kai nuobaudos ir PĮK paskyrimas kartu prieštarautų proporcingumo principui, galima būtų mažinti baudą (ar jos neskirti), o ne skirti baudą atsisakant

212 Imperatyvios nuostatos buvo panaikintos 2002 m. gruodžio 10 d. įstatymu Nr. IX-1260: Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas // Žin., 2002-12-27, Nr. 124-5623.

konfiskuoti transporto priemonę (jei transporto priemonės konfiskavimas savaime nesudarys neadekvačios naštos ir nepažeis proporcingumo principo). Turint galvoje baudų išieškojimo sunkumus, taip pat tai, kad PĮK turi ne tik nubaudimo, bet ir gana aiškių tiesioginės prevencijos elementų, tokia poveikio priemonė tam tikrais atvejais galėtų geriau nei paskirta bauda pasiekti administracinei atsakomybei keliamus tikslus.

Baudžiamajame įstatyme PĮK taikymo reguliavimas yra kur kas mažiau pažangus nei administraciniame. BK 72 straipsnio 3 dalis imperatyviai reikalauja konfiskuoti nusikalstamos veikos padarymo priemones *visais atvejais*, o kai tai neįmanoma dėl šio straipsnio 5 dalyje nurodytų priežasčių (konfiskuotinas turtas yra paslėptas, suvartotas, priklauso tretiesiems asmenims ar jo negalima paimti dėl kitų priežasčių) – privalomai išieškoti iš pažeidėjo konfiskuotinų nusikalstamų veikų padarymo priemonių vertę. Maža to, nors BK 54 straipsnio 3 dalis ir 62 straipsnis numato galimybę taikyti švelnesnę nei įstatyme numatytą bausmę, bet nenumato galimybės netaikyti ar mažesne apimtimi taikyti baudžiamojo poveikio priemonių (taigi ir PĮK). Be to, BK neminimas proporcingumo principas. Teisingumo principas paminėtas kaip vienas iš bausmės tikslų (BK 41 straipsnio 2 dalies 5 punktas) ir pagrindas švelninti bausmę (BK 54 straipsnio 3 dalis).

Tačiau imperatyvios baudžiamojo įstatymo nuostatos anaipol neiššia, jog teismui manant, kad visos apimtios PĮK konkrečioje byloje būtų neproporcinga priemonė, yra besąlygiškai privalu taikyti (visos) transporto priemonės konfiskavimą.

Konstitucinis Teismas yra ne kartą pripažinęs, kad toks reguliavimas, kuris apriboja teismo galimybes įgyvendinti proporcingumo, protingumo ir teisingumo imperatyvus ir tinkamai individualizuoti skiriamas poveikio priemones, o esant būtinybei – ir skiriant švelnesnes, nei įstatymo numatyta, priemones, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Tokią nuostatą Konstitucinis Teismas išreiškė 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarime, kuriame buvo sprendžiama, ar ATPK 30¹ straipsnio antra dalis, draudžianti netaikyti sankcijoje numatytų poveikio priemonių net jei bylos aplinkybės leidžia manyti, kad jų taikymas prieštarautų teisingumo principui, ir atitinkamai neleidžianti jokiomis aplinkybėmis netaikyti turto konfiskavimo, kai tokia nuobauda yra imperatyviai numatyta, suderinama su Konstitucijoje įtvirtintu teisingumo principu.

„Šios konstitucinės justicijos bylos kontekste pažymėtina, kad pagal ATPK 30¹ straipsnio 2 dalį (2007 m. gruodžio 13 d. redakcija) teismas asmeniui, padariusiam ATPK 130² straipsnyje numatytą administracinį teisės pažeidimą, kartu su pagrindine nuobauda visada turi skirti ir papildomą nuobaudą – transporto priemonės konfiskavimą.

Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje ne kartą yra išreiškęs poziciją, kad teismas turi turėti galimybę, atsižvelgdamas į reikšmingas bylos aplinkybes, individualizuoti įstatyme įtvirtintą griežtą nuobaudą ir skirti mažesnę nuobaudą nei sankcijoje numatytoji minimali arba švelnesnę nuobaudą nei įstatymo numatytoji (Konstitucinio Teismo, *inter alia*, 2004 m. sausio 26 d., 2005 m. lapkričio 3 d., 2005 m. lapkričio 10 d., 2008 m. sausio 21 d., 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimai).

Taigi tokiu ATPK 30¹ straipsnio 2 dalyje (2007 m. gruodžio 13 d. redakcija) nustatytu teisiniu reguliavimu sudaromos prielaidos sudaryti situacijoms, kai teismas negalės, atsižvelgdamas į visas turinčias reikšmės bylos aplinkybes, vadovaudamasis teise ir nenusižengdamas iš Konstitucijos kylantiems teisingumo, protingumo imperatyvams priimti teisingo sprendimo byloje ir šitaip įvykdyti teisingumo. Taip pažeidžiami iš Konstitucijos, *inter alia* jos 109 straipsnio, kylantys teismo įgaliojimai vykdyti teisingumą, nukrypstama nuo konstitucinės teismo, kaip Lietuvos Respublikos vardu teisingumą vykdančios institucijos, sampratos, taip pat nuo konstitucinio teisinės valstybės principo.“²¹³

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo septynių teisėjų kolegija 2015 m. balandžio 28 d. nutartimi taip pat paneigė BK 72 straipsnio reikalavimų absoliutumą ir panaikino žemesnių teismų pritaiktą turto konfiskavimą, nors pagal baudžiamojo įstatymo raidę šią poveikio priemonę pritaikyti buvo privalu. Buvo panaikintas sprendimas konfiskuoti nusikalstamos veikos dalyką (per sieną gabentus ir nedeklaruotus grynuosius pinigus), o ne pažeidimo padarymo priemonę, tačiau konfiskavimo dalykas šiuo atveju neturi didesnės reikšmės. Didžiausią reikmę turi įstatymo raidės imperatyvo paneigimas remiantis proporcingumo ir teisingumo principų reikalavimais. Pateiksime plačią šios reikšmingos teismų praktikai nutarties argumentacijos citatą:

213 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 30¹ straipsnio 2 dalies (2007 m. gruodžio 13 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 2012-09-29, Nr. 113-5737.

„Konfiskuojant asmens turtą, radikaliai apribojama asmens teisė į nuosavybės apsaugą, įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnyje ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnyje. Todėl taikant turto konfiskavimą būtina, be kita ko, vadovautis Konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnio nuostatomis ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika dėl jų aiškinimo.

Demokratinės teisinės visuomenės vertybės ir principai, įtvirtinti Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, kelia tam tikrus reikalavimus nusikaltimų kontrolės mechanizmams, taip pat ir tokiems, kuriuos taikant gali būti paimamas turtas iš nusikalstamas veikas padariusių asmenų. Efektyvios žmogaus teisių apsaugos kriterijumi ne kartą buvo remtasi Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje vertinant turto konfiskavimo teisinių mechanizmų suderinamumą su Konvencija. Vertinant buvo atsižvelgiama į nusikaltimų, su kuriais kovojama, mastus, pavojingumą, išaiškinimo sunkumus ir iš jų gaunamo pelno kilmės nustatymo problemas. Konvencijos protokolo Nr. 11 straipsnio 1 dalyje reglamentuojant nuosavybės teisių ribojimus nustatyta, kad iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tik įstatymo nustatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais. Pagal šio straipsnio 2 dalį ankstesnės nuostatos jokių būdu neriboja valstybės teisės taikyti tokius įstatymus, kokie, jos manymu, jai reikalingi, kad ji galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ar baudų mokėjimą. Aiškindamas ir taikydamas šias nuostatas EŽTT vertina teisinius mechanizmus, kuriuos pasitelkus siekiama paimti turtą iš nusikaltimus darančių asmenų ir kitų neteisėtai praturtėjusių asmenų, ir ieško tinkamo balanso (pusiausvyros) tarp tokių mechanizmų efektyvumo ir jų sukeltų nuosavybės teisės ribojimų, kitaip tariant, sprendžia tokių mechanizmų sukeltų ribojimų proporcingumo jais siekiamiems tikslams klausimą. Proporcingumo principas EŽTT bylose iš esmės yra aiškinamas kaip sąžiningas balansas (pusiausvyra) tarp visuomenės intereso poreikio tenkinimo ir asmens teisių apsaugos.

Proporcingumo principo reikalavimų įgyvendinimo problema kyla ir iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuluotos nuostatos, kad konstituciniai teisingumo, teisinės valstybės principai suponuoja ir tai, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės

pažeidimui, jos turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti; tarp siekiamo tikslo nubauti teisės pažeidėjus ir užtikrinti teisės pažeidimų prevenciją ir pasirinktų priemonių šiam tikslui pasiekti turi būti teisinga pusiausvyra (proporcingumas) (Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d., 2001 m. spalio 2 d., 2004 m. sausio 26 d., 2005 m. lapkričio 3 d., 2005 m. lapkričio 10 d., 2008 m. sausio 21 d., 2008 m. kovo 15 d., 2008 m. rugsėjo 17 d., 2009 m. balandžio 10 d. nutarimai).

EŽTT praktikoje iš esmės nekvestionuojama, kad turto, susijusio su nusikalstama veika, konfiskavimas yra būtina ir veiksminga kovos su nusikalstamumu priemonė. Tačiau pagal Konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnio reikalavimus tokia priemonė turi atitikti teisingą pusiausvyrą, t. y. turi būti išlaikytas pagrįstas proporcingumas tarp viešojo intereso poreikių ir asmens teisės netrukdomai naudotis savo turtu apsaugos reikalavimų, kad asmeniui nebūtų užkrauta individuali ir pernelyg didelė našta. (...)

Svarbus momentas, ryškėjantis iš Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos, yra tai, kad turto konfiskavimas kaip toks (ne tik procesiniai asmens teisės į nuosavybę apsaugos aspektai) gali būti vertinamas proporcingumo aspektu, o toks vertinimas savo ruožtu gali nulemti nacionalinės teisės taikymo neatitikties Konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsniui konstatavimą. Pavyzdžiui, EŽTT byloje *Ismaylov prieš Rusiją* nustatė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnio pažeidimą dėl to, kad muitinės deklaracijoje nenurodytos pinigų sumos konfiskavimas iš pareiškėjo, nuteisto už pinigų kontrabandą, bylos aplinkybėmis buvo neproporcingas; pareiškėjui užkrauta individuali ir pernelyg didelė našta. (...) Nebuvo įtikinamai įrodyta ar įrodinėjama, kad jam už kontrabandą paskirtas laisvės atėmimas, kurio vykdymas atidėtas, savaime nepakankamas atgrasomajam ir baudžiamajam poveikiui pasiekti (*Ismayilov v. Russia*, no. 30352/03, judgment of 6 November 2008). (...) Byloje *Grifhorst prieš Prancūziją* Konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnio pažeidimas nustatytas konstatavus, kad pareiškėjui už privalomų deklaruoti pinigų nedeklaravimą paskirta sankcija, kumuliuojanti visos gabentos sumos konfiskavimą ir baudą, buvo neproporcinga jo padarytam pažeidimui. (...) Teismas taip pat atsižvelgė į pareiškėjui už nedeklaravimą paskirtos sankcijos griežtumą (privalomas visos gabentos sumos konfiskavimas ir pusės jos dydžio bauda) (*Grifhorst c. France*, n° 28336/02, arrêt du 26 février 2009). (...)

Išplėstinė septynių teisėjų kolegija pažymi, kad, konfiskuojant asmens turta, radikaliai apribojama konstitucinė ir konvencinė asmens teisė į nuosavybės neliečiamumą, todėl įgyvendinant BK 72 straipsnio nuostatas dėl turto konfiskavimo būtina, be kita ko, vadovautis Konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnio nuostatomis ir EŽTT praktika dėl jų aiškinimo. (...)

Nagrinėjamoje byloje konstatuotina, kad nuteistajai A. S. taikyta baudžiamojo poveikio priemonė – visų jos gabentų pinigų konfiskavimas – pagal byloje nustatytas aplinkybes yra neproporcinga (neadekvati) jos padarytam teisės pažeidimui, paskirta neatsižvelgiant į EŽTT formuojamą praktiką tokios kategorijos bylose ir nenurodant aiškių argumentų, kurie pateisintų tokių griežtų turtinio pobūdžio priemonių paskyrimą. (...)

Remdamasi tuo, kas išdėstyta, išplėstinė septynių teisėjų kolegija konstatuoja, kad A. S. baudžiamasis įstatymas – BK 72 straipsnio 2 dalis – pritaikytas netinkamai, todėl ši pirmosios instancijos teismo nuosprendžio ir apeliacinės instancijos teismo nutarties dalis vadovaujantis BPK 369 straipsnio 1 dalies 1 punktu naikintina.²¹⁴

Iš Konstitucijos bei Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos išplaukiančių proporcingumo ir teisingumo imperatyvų viršenybė prieš kategoriškas BK 72 straipsnio nuostatas yra vienareikšmė. Tačiau teisės technikos požiūriu siūlytina apsvarstyti, ar nevertėtų baudžiamojo teisinio reguliavimo papildyti specialiomis nuostatomis, tiesiogiai numatančiomis konfiskavimo vykdymo atidėjimą, mažesnės apimties konfiskavimo ar konfiskavimo netaikymo galimybę, jeigu, teismo vertinimu, bylos aplinkybės leidžia manyti, kad teisinio poveikio priemonėms keliamų tikslų galima būtų pasiekti ir švelnesnėmis priemonėmis nei taikant PĮK visa apimtimi. Tokios nuostatos yra tiesiogiai įrašytos, kaip minėta, Vokietijos BK 74b straipsnyje, Austrijos BK 19a straipsnyje, Suomijos BK 10 skyriuje. Proporcingumo principas yra pabrėžtas ir Nyderlandų, Lenkijos, Estijos baudžiamuosiuose įstatymuose²¹⁵.

214 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-7-130-699/2015.

215 Žr. *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žėkas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014, p. 301.

4.1.2. Priemonių konfiskavimas ir trečiųjų asmenų interesų apsauga

Pažeidimuose, susijusiuose su neteisėta cigarečių apyvarta, ypač tuose, kuriuos padaro vilkikų vairuotojai ar šilumvežių mašinistai bei traukinio palydovės, transporto priemonės – pažeidimo padarymo priemonės – paprastai nėra pažeidėjo nuosavybė. Neretai net ir vilkikas su puspriekabe (dvi teisiškai savarankiškos transporto priemonės) priklauso dviem skirtingiems subjektams. Nors, mūsų kalbintų prokurorų nuomone, baudžiamosiose bylose ne taip retai būna aplinkybių, kurios leidžia manyti, kad nusikaltimai daromi su įmonių – transporto priemonių savininkų – vadovų žinia (nors vairuotojai ir prisiima visą kaltę sau, neigia įmonių vaidmenį, bet jų versijos neatrodo labai realios (pvz., dėl veikos masto), be to, pasitaiko atvejų, kai įmonės padeda vairuotojui procese, pvz., sumoka užstatą), tai įrodyti pavyksta labai retai. Taigi faktiškai dažniausiai tenka spręsti dėl sąžiningo transporto priemonės savininko interesų apsaugos primant sprendimą dėl PĮK.

Sprendžiant sąžiningam savininkui priklausančių transporto priemonių konfiskavimo klausimą, iškykla mažiausiai pora specifinių probleminių aspektų: viena, materialinis, PĮK naštos paskirstymo tarp kaltininko ir transporto priemonės savininko, klausimas ir, antra, procesinis – transporto priemonių savininko (trečiųjų asmenų) teisinių gynimo problema sprendžiant klausimą dėl PĮK.

4.1.2.1. Konfiskavimo naštos paskirstymo klausimai

PĮK naštos paskirstymas tarp kaltininko ir sąžiningo transporto priemonės savininko²¹⁶ klausimo reguliavimas administracinėje justicijoje

216 Sąžiningo transporto priemonės savininko sąvoka išplaukia iš BK 72 straipsnio 4 dalies bei analogiškų ATPK 26 straipsnio 2 dalies bei ANK 29 straipsnio 4 dalies, apibrėžiančius įstatymo galią turinčias transporto priemonės savininko nesąžiningumo prezumpcijas:

- 1) perleisdamas turtą pažeidėjui ar kitiems asmenims, šis asmuo žinojo, kad šis turtas bus naudojamas pažeidimui daryti;
- 2) turtas jam buvo perleistas sudarius apsimestinį sandorį;
- 3) turtas jam buvo perleistas kaip pažeidėjo šeimos nariui ar artimajam giminaičiui;
- 4) turtas jam buvo perleistas kaip juridiniam asmeniui, kurio vadovas, valdymo organo narys arba dalyviai, valdantys ne mažiau kaip penkiasdešimt procentų juridinio asmens akcijų (pajų, įnašų ir pan.), yra pažeidėjas, jo šeimos nariai ar artimieji giminaičiai;
- 5) įgydamas šį turtą, jis arba juridinio asmens vadovaujamas pareigas ėję ir teisę jam atstovauti, priimti sprendimus juridinio asmens vardu ar kontroliuoti juridinio asmens veiklą turėję asmenys žinojo, kad šis turtas yra pažeidimo įrankis, priemonė, dalykas ar įstatymų uždraustos veikos rezultatas.

buvo iš esmės reformuotas 2015 metais²¹⁷. Savo ruožtu ir ankstesnis, ir naujasis reguliavimas administracinėje teisejoje labai skiriasi nuo reguliavimo baudžiamajame procese. Tad galima išskirti tris šio klausimo reguliavimo modelius.

	Valstybė	Pažeidėjas	Sąžiningas savininkas
(1) Administracinė justicija iki 2015 m. gruodžio 1 d.	Perima transporto priemonę	Atsako sav- ininkui TP verte civiline tvarka	Praranda TP, teikia ieškinį dėl patirtos žalos pažeidėjui (dažniau- siai savo darbuotojui (pažeidėjui))
(2) Administracinė justicija nuo 2015 m. gruodžio 1 d.	-	-	Atgauna TP
(3) Baudžiamoji justicija	Išieško iš pažeidėjo TP vertę (vertės kon- fiskavimas)	Atsako valstybei TP verte (vertės konfiskavi- mas)	Atgauna TP

Pagal pirmąjį, ilgą laiką Lietuvos administracinėje justicijoje taikytą modelį, sąžiningo transporto priemonės savininko interesai nėra tinkamai saugomi, nes išieškoti vilkiko ar vilkiko su puspriekabe vertę iš vairuotojo daugeliu atvejų nėra realu. Tad faktiškai baudžiamojo turbinio pobūdžio naštą patiria ir pažeidėjas (tokio dydžio, kokia yra žala, kurią jis sugeba atlyginti savininkui), ir sąžiningas transporto priemonės savininkas (tiek, kiek patirta neatlygintos žalos ir kiek sutrikusi įprastinė logistinė veikla). Jeigu pažeidimo žala nėra didelė, tokios baudžiamojo pobūdžio naštos proporcingumo problema tampa labai aktuali. Šioje situacijoje valstybė gauna turbinės naudos (perima transporto priemonę). Praktiniu požiūriu gal ir galima nuomonė, kad toks modelis yra veiksmingas ta prasme, kad jis padeda spręsti įrodinėjimo problemas ir jį taikant galima nubausti (ir gana griežtai) transporto priemonių savininkus, kurie faktiškai neretai yra tikrieji cigarečių kontrabandos organizatoriai,

217 Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 26, 133¹, 177, 221, 224, 225, 225², 237, 240, 246², 247⁵, 259, 259¹, 269, 320, 321 straipsnių pakeitimo ir 177² straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas // TAR 2015-19106.

bet šioms aplinkybėms įrodyti nesurinkta pakankamai duomenų. Tačiau taip teigiant būtų ignoruojama nekaltumo prezumpcija ir apskritai teisinės valstybės principai.

Lyginant su pirmuoju, pagal antrąjį modelį, sąžiningo transporto priemonės savininko interesų apsaugos lygis skiriasi iš esmės – jo interesams jokios grėsmės nekyla. Su PĮK susijusio baudžiamojo turbinio poveikio nepatiria ir pažeidėjas, jam poveikis daromas taikant adekvacias nuobaudas arba bausmes. Taigi pagrindo kilti proporcingumo problemai taip pat nėra.

Pagal trečiąjį modelį, sąžiningo transporto savininko interesai yra visiškai apsaugoti, tačiau valstybė pažeidėjui, be paskirtos bausmės, papildomai taikoma išimtinai baudžiamojo pobūdžio turbinė priemonė – nusikalstamos veikos padarymo priemonės vertės išieškojimas. Tai neretai sukelia sankcijų naštos pažeidėjui proporcingumo problemą, apie kurią jau buvo išsamiai rašyta 4.1.1.1 skyriuje.

4.1.2.2. Procesiniai aspektai

Pagal Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalį, kiekvienas asmuo turi teisę savo interesus ginti teisme. Procese, kuriame sprendžiama dėl PĮK, suprantama, iškyla transporto priemonės savininko interesų apsaugos klausimas. Savininkas savo interesus gali ginti įrodinėdamas savo sąžiningumą, taip pat prieštaraudamas tam, kad transporto priemonė būtų pripažinta pažeidimo padarymo priemone ir pan.

Tačiau administracinę teiseną reguliuojantys įstatymai galimybės dalyvauti nagrinėjant bylą ir ginti savo interesus transporto priemonės savininkui nenumato. Baudžiamajame procese, bylą nagrinėjant supaprastinto proceso (baudžiamojo įsakymo) tvarka, galimai konfiskuotino turto savininkų galimybės į teisminę savo interesų gynybą yra netgi apribotos.

Šie procesinio reguliavimo trūkumai jau yra iškilę teismų praktikoje ir teismų spręsti suinteresuotų asmenų naudai, kaip to ir reikalauja Konstitucijos 30 straipsnis.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra pažymėjęs, kad ATPK nereglamentuoja asmens, kurio turtas konfiskuojamas, procesinių teisių administracinio teisės pažeidimo bylos procese, bet teismų praktikoje vadovujamasi įstatymo analogija ir teisės principais. Efektyvus

teisingumo vykdymas ir teisinio tikrumo principas reikalauja, kad kiekvienas asmuo, kurio teisėms ar pareigoms sprendimas administracinėje byloje gali turėti įtakos, turėtų teisę dalyvauti procese. Administracinio teisės pažeidimo bylos teisejoje taikant konfiskavimo nuobaudą yra sprendžiamas klausimas dėl asmens civilinės teisės – teisės netrukdomai naudotis savo nuosavybe. Taigi, nuobaudos paskyrimas nagrinėjamoju atveju tiesiogiai daro įtaką automobilio, kurį nuspręsta konfiskuoti, savininko teisėms, ir šis asmuo yra suinteresuotas apginti savo interesus. Nesuteikiant galimybės asmeniui įrodyti, kad jis nėra atsakingas už savo nuosavybės panaudojimą darant pažeidimą, nebūtų užtikrinamas teisingas teismo procesas ir veiksminga savininko teisių gynyba, todėl asmeniui, kuriam nuosavybės teise priklausanči transporto priemonė gali būti konfiskuota, turėtų būti pranešama apie administracinio teisės pažeidimo bylos procesą (žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis byloje Nr. N575-1742/2008, Nr. N444-4028/2008)²¹⁸.

Baudžiamajame procese transporto priemonių savininkų teisės į teisminę interesų gynybą įgyvendinimo problema kyla dėl BPK XXXI skyriaus pirmojo skirsnio nuostatų, reguliuojančių proceso užbaigimą baudžiamuoju įsakymu. BPK 418 straipsnio 1 dalis numato, kad nusikalstamos veikos, už kurių padarymą gali būti skiriama kaip vienintelė ar alternatyvi bet kuri bausmė, išskyrus atvejus, kai už nusikalstamą veiką gali būti skiriamas tik terminuotas laisvės atėmimas ar laisvės atėmimas iki gyvos galvos²¹⁹, gali būti nenagrinėjamos teisme, o bausmė paskiriama teismo baudžiamuoju įsakymu. Baudžiamajame įsakyme, be kitų procesinių klausimų, yra priimamas sprendimas ir dėl turto konfiskavimo (BPK 421 straipsnio 4 punktą).

Taikant baudžiamojo įsakymo procesą, kaltinamojo teisė į teisminį bylos nagrinėjimą užtikrinama kaltinamajam suteikiant teisę jo pareikalauti. Jei kaltinamasis paduoda prašymą reikalaujamas surengti bylos nagrinėjimą teisme, teismo baudžiamasis įsakymas neįgyja teisinės galios ir yra rengiamas teisminis bylos nagrinėjimas bendra tvarka (BPK 422 straipsnis).

Kitaip nei kaltinamajam, transporto priemonių savininkams (kaip ir nukentėjusiesiems) teisės reikalauti surengti teismo posėdį ir taip įgy-

218 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo byla N-575-2541/2009.

219 Taigi į bylą, kurios gali būti baigiamos surašant baudžiamąjį įsakymą, patenka ir su neteisėta cigarečių apyvarta susijusios bylos.

vendinti teisę į teisminę savo interesų gynybą BPK nenumato. Maža to, pagal BPK 422 straipsnio 2 dalį, kaltinamajam nepareikalavus nagrinėti bylą teismo posėdyje bendra tvarka, baudžiamasis įsakymas per keturiolika dienų įsiteisėja ir tampa neskundžiamas. Taigi BPK raidė tarsi užkerta kelią galbūt konfiskuotino turto savininkams ginti savo interesus ir apeliacinės instancijos teisme. Baudžiamojo proceso įstatymui taip savotiškai ignoruojant bylos baigtimi suinteresuotus asmenis, pasitaiko, kad transporto priemonių savininkai net nėra informuojami apie baudžiamojo įsakymo proceso eigą.

Transporto priemonių savininkų interesų apsaugos problemos byloje dėl neteisėto disponavimo cigaretėmis buvo iškeltos ir sprendžiamos dviejose Lietuvos apeliacinio teismo nagrinėtose bylose.

Vienoje iš jų (procesas vyko 2015–2016 m.) baudžiamuoju įsakymu buvo konfiskuota puspriekabė „Schmitz“, priklausanti ne nuteistajam, o UAB „CR“. UAB „CR“ atstovas kreipėsi į teismą su prašymu surengti bylos nagrinėjimą teisme ir pakeisti baudžiamojo įsakymo dalį, susijusią su puspriekabės konfiskavimu. Tačiau teismas atsisakė priimti UAB „CR“ atstovo prašymą, motyvuodamas BPK 422 straipsnio nuostatomis, kurios išimtinai kaltinamajam suteikia teisę prašyti surengti teismo posėdį. Atmetus prašymą ir suėjus 14 dienų terminui, baudžiamasis įsakymas įsiteisėjo.

UAB „CR“ atstovas pateikė skundą apeliaciniam teismui. Nors BPK 422 straipsnio raidė tokios galimybės nenumato, apeliacinis teismas priėmė skundą, pripažindamas transporto priemonės savininko teisę skusti įsiteisėjusį baudžiamąjį įsakymą, taip pat pripažino UAB atstovo teisę reikalauti surengti teisminį bylos nagrinėjimą²²⁰.

Šiuo sprendimu Lietuvos apeliacinis teismas nuosekliai pratęsė savo praktiką, kurios pradžia galbūt laikytina 2012 m. nutartimi. Šioje byloje aplinkybės buvo iš esmės tokios pačios. Apygardos teismas priėmė baudžiamąjį įsakymą neteisėto disponavimo cigaretėmis byloje ir šiuo įsakymu nusprendė konfiskuoti vilkiką su puspriekabe, priklausiusius dviem skirtingiems savininkams. Kaltinamajam neprieštaraujant, baudžiamasis įsakymas įsiteisėjo. Abu transporto priemonių savininkai padavė apeliacinius skundus praėjus dviem mėnesiams nuo baudžiamojo įsakymo priėmimo, tačiau apygardos teismas juos atsisakė priimti. Skundus dėl

220 Lietuvos apeliacinio teismo nutartis byloje 1N-220-197/2015.

apygardos teismo nutarčių apeliacinis teismas priėmė, nors formaliai baudžiamasis įsakymas pagal BPK 422 straipsnį nėra skundžiamas, ir panaikino baudžiamojo įsakymo dalį dėl turto konfiskavimo, taip pat grąžino apygardos teismui iš naujo spręsti klausimą dėl teismo bylos nagrinėjimo²²¹.

Toliau pateiksime išsamią apeliacinio teismo argumentaciją, kuria buvo suteikta pirmenybė konstitucinei suinteresuoto asmens teisei į teisminį klausimo sprendimą prieš siauros apimties, šią teisę neigiančias BPK 422 straipsnio nuostatas:

„Šioje baudžiamojoje byloje prokuroras pareiškimu kreipėsi į teismą prašydamas užbaigti baudžiamąjį procesą viena iš supaprastintų (diferencijuotų) baudžiamojo proceso formų – teismo baudžiamuoju įsakymu. Konstitucinis Teismas yra pasisakęs dėl galimybės nustatyti diferencijuotą teisinį reguliavimą, taip pat dėl specifinių baudžiamojo proceso formų konstitucingumo. Šis Teismas yra nurodęs, jog įstatymų leidėjas, nustatydamas baudžiamojo proceso rūšis kaip bendrojo baudžiamojo proceso konstitucinio modelio išimtis, gali, paisydamas Konstitucijos, baudžiamojo proceso santykius reguliuoti ir tai, kad baudžiamojo proceso paskirtis būtų įgyvendinama teisėjui vienasmeniškai priimančiam sprendimą pagal prokuroro atitinkamame procesiniame dokumente, kuriuo užbaigiamas ikiteisminis tyrimas, suformuluotą valstybinį kaltinimą bei išsamiai ir nešališkai surinktą ikiteisminio tyrimo medžiagą, jeigu bylos aplinkybės yra aiškios ir nusikalstamą veiką padaręs asmuo sutinka su tokio proceso taikymu (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas). Tačiau negali būti įtvirtintas toks teisinis reguliavimas, kuriuo būtų paneigta asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės pažeistos, teisė ginti savo teises ar laisves teisme (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas). Teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo principas įtvirtintas tiek tarptautiniuose teisės aktuose – Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 2 straipsnio 3 dalyje, Europos žmogaus teisių konvencijos 6 ir 13 straipsniuose, tiek nacionaliniuose teisės aktuose – Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 1, 2 dalyse, 31 straipsnio 2 dalyje, BPK 44 straipsnio 3, 4, 5, 10 dalyse. Asmens teisė į teisminę gynybą suponuoja kiekvieno asmens, manančio, kad jo teisės teisminiame procese buvo pažeistos, teisę ginti savo teises ir teisėtus interesus teisme ir valstybės

221 Lietuvos apeliacinio teismo nutartis byloje 1N-97/2012.

pareigą užtikrinti veiksmingą šios asmens teisės įgyvendinimo mechanizmą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, atskleisdamas šio principo esmę bei reikšmę teisinėje valstybėje, ne kartą yra pažymėjęs, kad kiekvienam asmeniui, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi būti užtikrinta galimybė savo teises ginti teisme tiek nuo kitų asmenų, tiek nuo neteisėtų valstybės institucijų ar pareigūnų veiksmų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d., 2003 m. kovo 4 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimai). Asmens teisių ir laisvių teismo gynimo garantija – tai procesinio pobūdžio garantija, esminis asmens teisių ir laisvių konstitucinio instituto elementas, būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga, neatskiriamas konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas). Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad reguliuojant baudžiamojo proceso santykius jokiais atžvilgiais negali būti pažeista Konstitucijoje įtvirtinta asmens teisė kreiptis į teismą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas). Teisė į teismą yra būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga ir neatskiriamas konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas, kuris suponuoja teisingą procesą. Todėl teisės į teisminę gynimą reikšmė ne kartą buvo pabrėžta ir Europos Žmogaus teisių teismo (toliau – EŽTT) praktikoje. Šis teismas yra nurodęs, kad teisė į teismą gali įgyvendinti bet kuris asmuo, kuris mano, kad jo naudojimas teise buvo apribotas neteisėtai (EŽTT bylos *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, nos. 6878/75, 7238/75).

Apygardos teismas, priėmęs skundžiamą nutartį, svarstydamas klausimą dėl UAB „CR“ atstovo prašymo surengti posėdį priėmimo, vertino tik kaltinamojo teisę ginčyti teismo baudžiamąjį įsakymą bei neatsižvelgė į tai, kad baudžiamuoju įsakymu yra apribotos ne tik K, bet ir trečiojo asmens teisės. (...) Juo labiau, iš bylos matyti, kad baudžiamasis įsakymas priimtas neinformavus UAB apie tai, kad byla jau teisme.

Taigi įvertinus minėtas aplinkybes, darytina išvada, kad konfiskuotino turto savininkui proceso metu nebuvo užtikrinta teisė išsakyti savo poziciją dėl jam priklausančio turto galimo konfiskavimo valstybės naudai, o teismui atsisakius priimti prašymą dėl teismo posėdžio surengimo ir bylos nagrinėjimo dalyje dėl konfiskuoto turto, UAB teisės į nuosavybę buvo iš esmės suvaržytos, be to, bendrovė neteko galimybės savo pažeistų teisių ginti teisiniu būdu. Toks teismo sprendimas iš esmės prieštarauja

konstitucinei asmens teisei į gynybą. Be to, pažymėtina tai, kad baudžiamoji byla supaprastinta tvarka buvo išnagrinėta kaltinamajam sutikus, tuo tarpu bendrovė, kuri nėra kaltinama jokia nusikalstama veika, neturėjo galimybės išreikšti pozicijos bei apginti savo teises į nuosavybę. BPK 312 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad asmuo, kurio turtas ar jo vertė atitinkanti pinigų suma konfiskuoti, jų atstovas gali apskųsti nuosprendį dėl šio sprendimo. BPK 29 straipsnio 2 dalis nustato, kad nuosprendžiu laikomas ir teismo baudžiamasis įsakymas. Taip pat BPK 41 straipsnis nustato, jog teismo baudžiamasis įsakymas yra nuosprendis, kurį teismas priima nerengdamas bylos nagrinėjimo teisme. Tuo tarpu apygardos teismas, priimdamas skundžiamą nutartį, vadovavosi baudžiamojo proceso normomis, kurios užtikrina tik kaltinamojo teises. Esant tokiai situacijai asmuo, kuris nėra saistomais baudžiamaisiais teisiniais santykiais su valstybe, bei patyręs žalos dėl kito asmens nusikalstamos veikos, netenka galimybės ginti savo teisių, šiuo atveju teisės į nuosavybę, kurią užtikrina Lietuvos Respublikos Konstitucija. Tai prieštarauja ne tik konstitucinėms asmens teisėms, bet ir bendriesiems baudžiamojo proceso principams – teisingumo, proporcingumo, teisės į gynybą. Teisinėje valstybėje negali būti pateisinama tokia situacija, kai asmens teisės gynimas ir įgyvendinimas yra dirbtinai apsunkinamas motyvuojant vien tik tuo, jog ši teisė nėra tiesiogiai numatyta įstatyme.²²²

4.2. Pažeidimu gautos naudos paėmimas

Pagrindinis motyvas daryti tokius pažeidimus kaip neteisėta cigarečių apyvarta yra turtinė nauda. Tad naudos, gaunamos iš pažeidimų, konfiskavimas ar paėmimas kitomis priemonėmis teoriškai atrodytų potencialiai itin veiksminga priemonė. Tačiau praktiškai paimti turtinę naudą iš pažeidėjų yra labai sunku.

Priemonių paimti turtinę naudą iš pažeidėjų yra bent kelios, yra ir dar tik planuojamų priemonių. Tai iš pažeidimo gautos naudos (rezultato) konfiskavimas, bauda, išplėstinis konfiskavimas, neteisėto praturtėjimo kriminalizavimas, dar tik projekto lygmens civilinė konfiskacija, mokestinės priemonės (jas plačiau aptarsime kitame skyriuje).

Iš karto reiktų išskirti dvi situacijas – tai, pirma, naudos iš konkretaus pažeidimo, dėl kurio asmuo traukiamas atsakomybėn, paėmimas

222 Lietuvos apeliacinio teismo nutartis byloje 1N-220-197/2015.

ir, antra, paėmimas naudos, gautos iš pažeidimų, kurie buvo padaryti anksčiau ir yra nustatyti arba kurie, galima numanyti, buvo padaryti, bet duomenų apie juos nėra.

Kalbėti apie pažeidėjo gaunamą naudą iš to pažeidimo, dėl kurio jis traukiamas atsakomybėn, dažniausiai nėra prasmės. Naudos yra sulaukiama pardavus cigaretes ar bent gavus už jų gabenimą atlygį. Cigarečių gabentojams („kojoms“, vairuotojams) palyginti nedidelis atlygis už jų „darbą“ paprastai mokamas tik sėkmingai pristačius krovinį. Tad, atskleidus cigarečių gabenimą ir cigaretes sulaikius, gabentojas naudos iš pažeidimo negauna. Kitos pažeidimą darančios grandys (organizatoriai), sulaikius gabenamų cigarečių krovinį, taip pat negauna naudos, tik patiria nuostolius.

Kaip žinoma, sistemingai vykdoma neatskleista neteisėta cigarečių apyvarta jos organizatoriams duoda labai didelę turtinę naudą. Smulkieji prekybininkai ar gabentojai, jeigu užsiima šia veikla nuolat, iš neteisėtų pajamų gauto turto paprastai daug nesukaupia ne tik dėl sąlyginai nedidelių jiems mokamų užmokesčių, bet ir dėl to, kad žemųjų grandžių, žemesnio socialinio sluoksnio pažeidėjams apskritai nėra būdinga kaupti (investuoti) turtą, jie linkę gautas pajamas išleisti kasdieniams poreikiams ar net jų švaistyti²²³. Tie pažeidėjai, kurie gauna didesnių neteisėtų pajamų, puikiai suvokia jų konfiskavimo grėsmę ir arba paverčia jas turtu, kuris registruojamas svetimu vardu, arba slepia šias pajamas grynųjų pavidalu.

„Kaltinamieji baudžiamosiose bylose neturi turto, netgi organizatoriai. Pasitaikė vienas kartas, kai žmogus turėjo žemės. Bet tuoj pat išsiskyrė ir perdavė žemę buvusiai žmonai. (...) Taip pat turiu bylą, kur žmonės gyvena labai gerai ir mėgsta tuo pasipuikuoti, tačiau visas turtas „pakabintas“ ant juridinių asmenų, kurie užsiima tam tikra veikla. Net jų gyvenamasis būstas priklauso bendrovei (...). Būna asmenų, kurie įkliūna

223 K. Bullock, tirdama Anglijos institucijų, atliekančių finansinius tyrimus ir siekiančių konfiskuoti iš nusikaltimų gautą naudą, darbo rezultatus, pažymi, kad dažnai pažeidėjai (daugiausia turimi galvoje žemesnių grandžių narkotikų platintojai), kurie iš pirmo žvilgsnio lyg ir turėtų būti sukaukę turto iš nusikalstamų veikų, iš tiesų didesnės vertės konfiskuotino turto neturi. Iš dalies dėl to, kad jų veikla nėra tokia pelninga, kaip gali pasirodyti, iš kitos pusės, dėl to, kad gautos pajamos nėra investuojamos, o švaistomos (svaigalams, lošimams, prostitutėms, greitai nuvertėjantiems prabangiems aksesuarams). Žr. *Bullock K. Criminal Benefit, the Confiscation Order and the Post-conviction Confiscation Regime // Crime, Law and Social Change, 2014, Vol. 62, No. 1, p. 56, 57.*

nebe pirmą kartą ir tuomet visas ankstesnes baudas susimoka kažkokiu stebuklingu būdu, nors jokio turto ir pajamų neturi.²²⁴

Kiek įstatymuose numatytos teisiniai turto paėmimo instrumentai ir jų taikymo praktikos gali būti veiksmingi?

4.2.1. Bauda

Lyginant su kitais neteisėtų pajamų paėmimo mechanizmais, baudos bausmė yra paranki tuo, kad ją taikant nėra svarbu, iš kokių pajamų asmuo baudą sumoka, teisėsaugos institucijoms nėra poreikio papildomai tirti lėšų, iš kurių mokama bauda, kilmės ir įrodinėti jų ryšio su neteisėto nusikalstama veikla. Bauda gali būti mokama tiek iš teisėtai, tiek iš neteisėtai sukaupto turto. Kadangi daugeliu atvejų nuteistieji deklaruoja neturintys jokio turto, galima numanyti, kad neretai baudos sumokamos būtent iš nusikalstamu būdu gautų lėšų. Bauda gali būti sumokėta iš slėpiamų grynųjų, ją gali sumokėti asmenys, fiktyviai valdantys pažeidėjo turtą, taip pat nenustatyti asmenys, kurie yra pažeidimo organizatoriai ir tikrieji pelno iš neteisėtos cigarečių apyvartos valdytojai (pvz., siekdami užtikrinti, kad pažeidėjas neduotų apie juos parodymų (taip apsaugant transporto priemonę nuo konfiskavimo ir pačius organizatorius nuo patraukimo atsakomybėn), o gal ir padėtų vykdyti jų organizuojamas neteisėtas veiklas ateityje). Visais šiais atvejais faktiškai gali būti paimama dalis pelno iš neteisėtos cigarečių apyvartos.

Jeigu kaltininkas turi sukauptų lėšų iš neteisėtos cigarečių apyvartos (tegu ir paslėptų), kas gali jį paskatinti susimokėti? Mūsų kalbintų praktikų – prokurorų, nuomone, motyvai gali būti įvairūs. Pavyzdžiui, grėsmė prarasti laisvę (dėl suėmimo ir (arba) laisvės atėmimo bausmės), noras kuo greičiau užbaigti procesą, sutrumpinti procesinių prievartos priemonių taikymo trukmę (ypač aktualus – transporto priemonės nuosavybės laikinas apribojimas) ir, tai kartais tikėtina, sugrįžti tęsti savo veiklos, kad būtų kuo greičiau kompensuoti dėl prekių sulaikymo bei patraukimo atsakomybėn patirti nuostoliai ir nebūtų prarasta sava niša neteisėtame cigarečių „versle“.

Viena iš priemonių, kuri padeda užtikrinti baudos susimokėjimą, yra kardamosios priemonės užstato ir baudos bausmės derinys. Visi kalbinti Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos prokurorai minėjo, kad ne taip seniai ėmę

224 Interviu P1.

taikyti šią priemonę ir ji jau įsitvirtina teismų praktikoje. Šios priemonės esmė ta, kad kaltininkui baudžiamojoje byloje yra skiriamas užstatas, jeigu, nuosprendžiui įsiteisėjus, užstatas bus panaudotas paskirtos baudos įmokai. Ši sąlyga turi būti patvirtinta užstato davėjo sutikimu. Tokia priemonė itin praktiška tuomet, kai kaltininkai yra Rusijos ar Baltarusijos piliečiai. Šiems grįžus į savo gimtinę, dėl tarptautinio bendradarbiavimo su minėtomis valstybėmis sunkumų išieškoti paskirtų baudų iš jų beveik neįmanoma. Bene vienintelis būdas – išieškoti baudą iš sumokėto užstato. Šis sprendimas padeda užbėgti už akių ir tokioms situacijoms, kai nuteistasis yra paslėpęs visą savo turtą ir tai daro baudos išieškojimą neįmanomą.

Ši praktika užstatą naudoti kaip baudos sumokėjimo garantą visiškai atitinka kardomosioms priemonėms keliamą vieną iš tikslų – užtikrinti nuosprendžio įvykdymą (BPK 119 straipsnis). Kita vertus, tam tikrų teisinių neaiškumų kelia kai kurios kitos BPK nuostatos, reguliuojančios užstato taikymą. Antai dviprasmiška BPK 139 straipsnio 3 dalies nuostata, kad kardomosios priemonės visais atvejais baigiamos taikyti pradėjus bausmės vykdymą, nenumatant galimybės kardomąją priemonę taikyti iki bausmės įvykdymo. Kaip kardomoji priemonė gali užtikrinti bausmės įvykdymą, jei ji turi būti panaikinta vos pradėjus ją vykdyti? Šis klausimas neaktualus gal tik vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes. O kaipgi visos kitos bausmės ir visų pirma bauda? Aptikome pavyzdžių (ir netgi iš gana senos praktikos), kai teismai išsprendžia šią problemą pirmenybę atiduodami BPK 119 straipsnyje numatytiems kardomosios priemonės tikslams, o ne BPK 139 straipsnio 3 dalies raidei, nuspręsdami kardomąją priemonę užstatą palikti iki baudžiamojo įsakymo įsiteisėjimo ir jo įvykdymo – paskirtos baudos sumokėjimo²²⁵. Praktikos ir įstatymo raidės tam tikrą neatitikimą švelnina aplinkybė, kad baudos vykdymo pradžia, kai bauda yra užtikrinta užstatu, beveik sutampa su jos pabaiga. Bet vis dėlto svarstytiinas BPK 139 straipsnio 3 dalies patikslinimas.

Taip pat minėtos praktikos keblumą kelia BPK 133 straipsnio 6 dalis, kuri numato, kad, kardomąją priemonę – užstatą baigus taikyti, užstatas gražinamas užstato davėjui. Įstatymas nenumato galimybės, kad užstato davėjas gali duoti sutikimą, kad jam užstatas nebūtų gražintas, o panaudotas baudai sumokėti. Pagal naująją praktiką, teismai pirmenybę suteikia

225 Vilniaus apygardos teismo nuosprendis byloje Nr. 1-288/08.

užstato davėjo valiai, o ne BPK 133 straipsnio 6 dalies raidei, kuri, kaip minėta, šioje situacijoje kiek nedera su 119 straipsniu.

Manytina, užstato reguliavimas turėtų būti tobulintinas tiek numatant galimybę kardomąją priemonę taikyti, iki įvykdoma paskirtoji bausmė (galbūt tai turėtų liesti tik baudos bausmės įvykdymą), tiek įstatyme numatant galimybę, kad užstato davėjas gali atsisakyti įmokėto užstato sutikdamas, kad jis būtų panaudotas baudos ar, galbūt, ir procesinėms išlaidoms padengti.

Kita teisinė priemonė, motyvuojanti sumokėti baudas, yra baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas, užtikrinantis proceso greitumą ir kaltinamajam suteikiantis garantiją, kad jis nebus nuteistas laisvės atėmimo bausme. Be to, BK 64¹ straipsnis numato, kad asmeniui, kurio byla užbaigta baudžiamuoju įsakymu, paskirtoji bausmė mažinama trečdaliu.

Kaipgi ši priemonė skatina susimokėti baudas? Formaliai tarp bylos užbaigimo baudžiamojo įsakymo taikymo sąlygų reikalavimo, kad kaltinamasis būtų susimokėjęs jam anksčiau paskirtas baudas ir nuobaudas, nėra. Iš esmės vienintelis kaltinamajam keliamas reikalavimas yra nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas ar pašalinimas arba įsipareigojimas tokią žalą atlyginti ar pašalinti²²⁶. Generalinio prokuroro priimtose rekomendacijose dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu netgi yra pasakyta, kad procesas gali būti užbaigtas teismo baudžiamuoju įsakymu ir tuo atveju, kai nusikalstamą veiką asmuo padaro neatlikęs ankstesniu nuosprendžiu paskirtos švelnesnės už terminuotą laisvės atėmimą bausmės, taigi yra nesusimokėjęs ankstesniais nuosprendžiais paskirtų baudų²²⁷. Tačiau mūsų kalbinti prokurorai sutartinai teigė, kad kol įtariamieji nėra susimokėję anksčiau jiems paskirtų baudų ir nuobaudų, tol jie laiko, kad proceso užbaigimas baudžiamuoju įsakymu nėra galimas ir atitinkamai nesiima iniciatyvos užbaigti procesą baudžiamuoju įsakymu. Manytina, tokia nuostata yra pagrįsta, nes taikyti įstatymų numatytas lengvatas, siejamas su baudžiamuoju įsakymu, ir skirti baudą,

226 Atskiras klausimas, kurį nagrinėsime kitame skyriuje, yra neteisėtos cigarečių apyvartos nusikaltimais, kai neteisėtas cigarečių krovinytis yra sulaikytas ir konfiskuojamas, padarytos mokesstinės žalos samprata – ar galima laikyti, kad valstybės biudžetas patyrė mokesstinę žalą, jei apmokestinamas krovinytis yra konfiskuojamas ir pereina valstybės nuosavybėn? Bet kuriuo atveju baudžiamuosiuose įsakymuose neteko matyti, kad būtų užfiksuotas žalos valstybei atlyginimo faktas ar kaltinamojo įsipareigojimas tokią žalą atlyginti.

227 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. birželio 1 d. įsakymu Nr. I-134 patvirtintos rekomendacijos dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu // TAR, 2015-06-01, Nr. 8532.

kai baudos išieškojimo galimybės, remiantis duomenimis apie nesumokėtas anksčiau paskirtas baudas, labai miglotos, nėra labai prasminga.

Tokia pozicija veiksminga – kalbintų prokurorų teigimu, neretas atvejis, kai įtariamieji, siekdami minėtos baudžiamojo įsakymo teikiamos naudos, susimoka visas skolas valstybei – anksčiau nesumokėtas baudas. Kaip vienas iš prokurorų minėjo, „susimoka kažkoku stebuklingu būdu, net ir neturėdami jokio turto ir legalių pajamų“²²⁸. Tiesa, tie įtariamieji, kurie vis dėlto neturi „stebuklingų“ išteklių anksčiau jiems paskirtoms baudoms susimokėti, į įstatymų su baudžiamojo įsakymo procesu siejamas lengvatas negali pretenduoti. Po to, kai 2015 metais BK buvo numatyta galimybė atidėti laisvės atėmimo bausmės vykdymą ir už sunkius nusikaltimus nuteistiems asmenims, baudų neišgalintiems susimokėti (taip pat neplanuojantiems likti neteisėtame cigarečių „versle“) asmenims bausmės vykdymo atidėjimas tapo gana patrauklia alternatyva baudos bausmei. Iki šių BK pakeitimų alternatyva baudos bausmei buvo tik realus laisvės atėmimas.

Už kontrabandą ar neteisėtą disponavimą cigaretėmis paskyrus laisvės atėmimo bausmę ir ją atidėjus ar neatidėjus, nėra galimybės paskirti baudą ir taip mėginti paimti iš kaltininko bent dalį neteisėtai sukaupėtų lėšų. Tai Lietuvos BK ypatumas. BK neleidžia paskirti baudos kaip papildomos bausmės. BK 42 straipsnio 3 dalis numato, kad asmeniui, padariusiam vieną nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, gali būti skiriama tik viena bausmė. Europos valstybėse, kur bauda kaip papildoma bausmė yra gana įprastas dalykas, galime rasti visiškai priešingų pavyzdžių. Pavyzdžiui, Austrijoje už kontrabandą bauda yra skiriama visuomet, o laisvės atėmimas taikomas kaip papildoma bausmė kartu su bauda tuomet, kai teismas mano, kad bylos aplinkybės to reikalauja²²⁹. Vokietijos BK numato, kad paskyrus laisvės atėmimą už nusikaltimą, iš kurio kaltininkas turėjo turtinės naudos, papildomai gali būti skiriama bauda (Vokietijos BK 41 straipsnis)²³⁰.

228 Interviu P1.

229 Austrijos finansų baudžiamasis įstatymo (vok. *Finanzstrafgesetz, FinStrG*) 35 straipsnis. Bundesgesetz vom 26. Juni 1958, betreffend das Finanzstrafrecht und das Finanzstrafverfahrensrecht (Finanzstrafgesetz-FinStrG.) StF: BGBl. Nr. 129/1958 idFBGBl. Nr. 21/1959 (DFB) (NR: GP VIII RV 295 AB 488 S. 61. BR: S. 136.).

230 Vokietijos baudžiamasis kodeksas (vok. *Strafgesetzbuch, StGB*). <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_41.html>.

Yra stiprių argumentų, kodėl numatyti galimybę skirti baudą kaip papildomą bausmę apskritai, ne tik aptariamų kategorijų bylose, būtų labai prasminga (ypač už savanaudiškus nusikaltimus), apie tai jau esame rašę kitur²³¹. Paskyrus realų laisvės atėmimą, bauda, kaip neteisėtai sukaupto turto paėmimo priemonė, Lietuvos baudžiamojo įstatymo yra eliminuota. Tais atvejais, kai laisvės atėmimas skiriamas organizatoriams, atsižvelgiant į didelį nusikalstamos veikos mastą, manytina, visiškai nelogiška apsiriboti laisvės atėmimo bausme ir už savanaudišką nusikaltimą neskirti turtinio pobūdžio bausmės (kad ir kokios paskirtosios baudos susimokėjimo perspektyvos būtų). Atidėjus laisvės atėmimo bausmės vykdymą, paskirti turtinio pobūdžio baudžiamojo poveikio priemonę – įmoką į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų fondą – galimybė yra (BK 75 straipsnio 2 dalis, 71 straipsnis). Šiuo atveju baudžiamojo poveikio priemonė gali atlikti papildomos baudos funkciją, tačiau galimas turtinis poveikis yra labai nedidelis – įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų fondą gali būti paskirta nuo 5 iki 75 MGL dydžio, t. y. nuo 190 iki 2850 Eur. Tokio masto turtinė sankcija gal ir būtų adekvati žemiausių grandžių kontrabandos ir neteisėto disponavimo cigaretėmis dalyviams, tačiau organizatoriams ji būtų aiškiai per menka.

4.2.2. Išplėstinis turto konfiskavimas

Netgi tarptautiniu lygiu pripažįstama, kad išplėstinio turto konfiskavimo (toliau – ir ITK) ir jam giminingi teisiniai mechanizmai, nukreipti į dėl nusikaltimų padarymo nuteistų ar įtariamų asmenų turtą, kurio kilmė yra neteisėta ar neaiški, yra viena iš priemonių, kuri turi potencialo padėti valstybei paaimti neteisėtai įgytą naudą iš organizuotus savanaudiškus nusikaltimus darančių asmenų²³². Cigarečių kontrabanda ir netei-

231 *Bikelis S.* Baudžiamosios politikos orientavimo į su laisvės atėmimu nesusijusių poveikio priemonių taikymą galimybės. Mokslinis tyrimas, 2010, nepublikuotas, p. 13–15. Paminėtini du argumentai: pirma, draudimas taikyti baudą kaip papildomą bausmę riboja galimybes padaryti turtinį poveikį asmenims, darantiems sunkiausiai savanaudiškus nusikaltimus (nuteisiamiems laisvės atėmimu), antra, riboja galimybes taikyti keletą švelnesnių nei laisvės atėmimas bausmių. Keleto bausmių derinys, manytina, kai kuriais atvejais galėtų daug tinkamiau paveikti kaltininką nei laisvės atėmimo bausmė ar pavienė kitokia bausmė. Tai būtų ypač aktualu, kai pavienė švelnesnė nei laisvės atėmimas bausmė teismui atrodytų nepakankama – švelnesnių bausmių derinys galėtų būti reali alternatyva laisvės atėmimui ir taip šiek tiek riboti šios bausmės taikymą už savanaudiškus nusikaltimus.

232 Pamatinis sprendimas 2005/212/TVR dėl nusikalstamu būdu įgytų lėšų, nusikaltimo priemonių ir turto konfiskavimo OL L 68, 2005 3 15, p. 49–51; Komisijos komunikatas „Pajamos iš organizuoto nusikalstamumo: užtikrinime, kad nusikalsti nebūtų pelninga“, COM (2008)

sėtas disponavimas cigaretėmis baudžiamąją atsakomybę užtraukiančiu mastu, atrodytų, yra vieni iš tų nusikaltimų, kuriais gautai naudai paimti galėtų būti gana efektyviai pasinaudojama šia 2010 metų gruodžio mėnesį BK 72³ straipsnyje numatyta teisine priemone. Tačiau šios priemonės taikymo praktikos, prabėgus šešeriems metams nuo jos įteisinimo, dar nėra (ir ne tik mūsų tiriamų kategorijų byloje).

Pradžioje priminsime išplėstinio turto konfiskavimo sąlygas:

- 1) turtas yra neproporcingas kaltininko teisėtoms pajamoms ir šis skirtumas viršija 250 MGL sumą (9 500 Eur);
- 2) jis įgytas per penkerius metus iki nusikaltimo, už kurį jis nuteistas ar kurį jis pripažintas padaręs, jo darymo metu ar vėliau;
- 3) byloje yra surinkta įtikinamų duomenų, kad turtas gautas būtent nusikalstamu būdu (o ne iš kitokių neteisėtų veikų ar nenustatytų šaltinių) ir šių duomenų įtikinamumo nepaneigia baudžiamąjo proceso metu asmens pateikti duomenys apie teisėtą turto kilmę;
- 4) asmuo yra pripažintas padaręs apysunkį, sunkų arba labai sunkų tyčinį nusikaltimą ir šis nusikaltimas yra savanaudiškas.

Taip pat įstatymas numato galimybę paimti šiuos požymius atitinkančią turtą, asmens perduotą kitiems asmenims, bei galimybę išieškoti iš asmens konfiskuotino turto vertę.

Nesiplėšime nagrinėdami BK 72³ straipsnyje numatytas išplėstinio konfiskavimo taikymo sąlygas, nes apie tai jau esame išsamiai rašę kitose būtent turto konfiskavimo klausimams skirtose monografijoje, pasirodžiusioje ne taip seniai – 2014 metų pradžioje²³³. Tačiau sutelksime dėmesį į tai, kokios yra galimybės taikyti ĮPK mechanizmą neteisėtos cigarečių apyvartos byloje ir kokios priežastys lemia, kad iki šiol jis nėra išnaudojamas.

Pirmiausia paminėtina, kad stambiausi sulaikomi cigarečių kroviniai (pvz., pilna puspriekabė ar jūrinis konteineris, ar dar didesni kiekiai, kurie yra sandėliuojami) būna verti daugiau nei milijono ar kelių milijonų Eur. Taip pat galima numanyti, kad tik mažoji neteisėtos cigarečių

766 galutinis, 2008 m. lapkričio 20 d.; Įstatymų projektų Reg. Nr. XIP-2344, XIP-2345 aiškinamasis raštas.

233 *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žėkas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014, p. 412.

apyvartos dalis yra sulaikoma. Atitinkamai neteisėtų pajamų, kurias gauna stambiosios neteisėtos cigarečių apyvartos organizatoriai, mastai yra labai įspūdingi. Taigi, ITK potencialas bylose, kurios yra šio mokslo darbo tyrimo dalykas, yra labai nemažas.

Kas siaurina ITK taikymo galimybes?

Kaip jau šiame skyriuje esame minėję, iš nusikaltimo, kurio asmeniui nepavyko įgyvendinti iki galo ir kurį darant cigarečių krovinys buvo sulaikytas, kaltininkai negauna jokios naudos, tik nuostolį. Taigi galima kalbėti tik apie turto, kuris buvo asmens gautas padarius kitų (pvz., ankstesnių) nusikaltimų, konfiskavimą. Tad šios priemonės pritaikymo sritis susiaurėja iki asmenų, apie kuriuos gali būti gauta duomenų, kad jie pakartotinai daro savanaudiškus nusikaltimus. Iš esmės tai turi būti daugiau mažiau nuolatine nusikalstama veikla užsiimantys asmenys.

Taip pat iš šio tyrimo kriminologinės dalies žinome, kad didelė dalis nustatytų kaltininkų yra tik už sąlyginai nedidelį atlygį savo funkciją (paprastai logistinę) atliekantys žmonės. Jie paprastai nesukaupia didesnės vertės turto. Kaip minėta, už nusikalstamą veiklą gaunamas atlygis (kaip ir aukštesnio lygmens organizatorių pelnas) neretai yra vartojamas kasdieniams poreikiams ar leidžiamas pramogoms (narkotikams, alkoholiui, lošimams, prostitutėms), greitai nuvertėjantiems prabangos ženklams (žinomų prekių ženklų drabužiams, automobiliams, elektronikai). Tad tikėtis aptikti vertingo tokių asmenų turto, kurį būtų galima konfiskuoti, nėra labai realu.

Šios aplinkybės anaipol nenuvertina išplėstinio turto konfiskavimo reikšmės. Tiek išplėstinis turto konfiskavimas, tiek kiti su turto kilmės tyrimu ir jo paėmimu susiję modernūs teisiniai mechanizmai reikalauja didelių kruopštaus ir kvalifikuoto darbo sąnaudų, dėl to tai nėra „masinio naudojimo“ priemonės. Jie skirti išskirtiniams atvejams, kai yra nustatomi stambios neteisėtos cigarečių apyvartos organizatoriai, valdantys itin dideles iš nusikaltimų gautas lėšas. Jei būtų kitaip ir būtų mėginama ITK paversti masiškai taikoma priemone, palyginus nedidelės vertės turto kilmės tyrimai „suvalgytų“ teisėsaugos institucijų organizacinius (personalo, darbo laiko) ir finansinius išteklius ir kiltų grėsmė, kad patys svarbiausi sudėtingiausi atvejai liktų be deramo dėmesio, atitinkamai nepadarant didelio poveikio svarbiausiems netiesėtos cigarečių apyvartos veikėjams. Be to, smulkios vertės turto tyrimai neduotų tokios finansinės

naudos valstybei, kokią galėtų duoti sėkmingai surastas ir ištirtas milijoninės vertės konfiskuotinas turtas. Remiantis šiais svarstymais, įstatyme numatyta viso labo 9 500 Eur nusikalstamu būdu gauto turto vertė kaip minimali riba pradėti ITK procedūrą neatrodo ganėtinai didelė ir racionali.

Manytina, bene pagrindinė ITK netaikymo praktikoje priežastis yra ta, kad, numačius šią teisinę priemonę, valstybė neskyrė pakankamai dėmesio jo taikymui organizuoti. Kas turėtų jį taikyti, kas turėtų atlikti aukštos kvalifikacijos ir daug kruopštaus darbo reikalaujančius turto paieškos ir jo kilmės tyrimus? Neteisėtos cigarečių apyvartos byloms vadovaujantys prokurorai, kriminalinės muitinės pareigūnai, VSAT pareigūnai? Iškalbingi yra vieno iš prokurorų žodžiai:

„Sudėtinga, iš tikrųjų, tos tarnybos, kurios tiria šias bylas – muitinė, pasienis – neturi nei žmogiškųjų išteklių tam (įtariamųjų turto paieškai ir tyrimams – mūsų past.), nei galimybių ir tiesiog neapsimoka tiek investuoti, kai jų tiesioginis darbas yra tik tų prekių sulaikymas. Jie net į tai neinvestuoja, tai atitinkamai ir prokurorai netaiko to straipsnio (BK 72³ straipsnio – mūsų past.). Aišku, galime duoti nurodymus tirti, bet jei jie nemoka to tirti, negali, neturi lėšų, tai nelabai prasminga tirti. Čia įsijungia ir organizaciniai dalykai, gal būtų įmanoma tokį straipsnį pritaikyti, bet tai iš tikrųjų labai mišlota perspektyva, o ir nauda neaiški.“²³⁴

Atskiros institucijos deda tam tikrų pastangų, kurdamos kvalifikuotus nusikalstamu būdu gauto turto paieškos ir jo kilmės tyrimo padalinius. Pavyzdžiui, 2013 metų vasario 25 d. Policijos departamento kriminalinės policijos biure buvo įsteigta Turto susigrąžinimo valdyba (nuo 2016 m. pervadinta į Sunkaus ir organizuoto nusikalstamumo tyrimo 4-ąją valdybą)²³⁵. Taip pat paminėtina kriminalinės policijos biuro iniciatyva apmokyti įvairių institucijų atstovus turto konfiskavimo metodikos. 2014–2016 metais buvo įgyvendintas Europos Sąjungos finansuotas projektas „Finansų tyrimo ir nusikalstamu būdu įgyto turto paieškos bei valdymo gebėjimų stiprinimas efektyviai profesionalaus ir organizuoto nusikalstamumo prevencijai“ (SAFI). Įgyvendindamas projektą biuras bendradarbiavo su generaline prokuratūra, Finansinių nusikaltimų

234 Interviu P1.

235 Lietuvos policijos generalinio komisaro 2013 m. vasario 25 d. įsakymas dėl Lietuvos policijos generalinio komisaro 2007 m. rugpjūčio 3 d. įsakymo Nr. 5-V-522 „Dėl Lietuvos kriminalinės policijos biuro nuostatų ir struktūros schemos patvirtinimo“ pakeitimo // Žin., 2013-03-02, Nr. 23-1156.

tyrimų tarnyba, Valstybės sienos apsaugos tarnyba, Specialiųjų tyrimų tarnyba, Vokietijos federalinės kriminalinės policijos tarnybos (Bundeskriminalamt) bei Nyderlandų Karalystės centrinio policijos biuro ir prokuratūros, Lenkijos centrinio policijos biuro atstovais. Nusikalstamu būdu įgyto turto tyrimų gebėjimus pagal projektą tobulino du šimtai šalies teisėsaugos pareigūnų, papildomai iš visos Lietuvos buvo pasirinkta 18 ekspertų, kurie tapo nusikalstamu būdu įgyto turto tyrimų gebėjimų tobulinimo mokytojais. Buvo parengta turto tyrimo metodika – „stalo“ knyga pareigūnams, tiriantiems savanaudiškus nusikaltimus, kurioje išdėstyti turto paieškos ir jo kilmės tyrimo pagrindai.

Žinoma, svarbu, kad pareigūnai turėtų turto paieškos ir jo kilmės tyrimo teorinius pagrindus taip pat praktinių įgūdžių, kuriuos po truputį tobulintų praktiniame darbe. Tačiau, siekiant sėkmingai surasti ir iširti iš didelio masto organizuotų nusikaltimų sukauptą ir brangiai apmokamų finansų ekspertų profesionaliai užmaskuotą ir paslėptą itin didelės vertės nusikalstamos kilmės turtą, būtini labai aukštos kvalifikacijos ir gerai uždirbantys specializuoti specialistai.

Užsienio valstybių patirtis rodo, kad organizaciniai instituciniai ITK taikymo klausimai yra vieni kebliausių, kartais primenantys nesibaigiančias reformas. Vis dėlto pažymėtina, kad galiausiai tinkamiausias sprendimas (bent didžiosiose valstybėse, tokiose kaip Anglija, Prancūzija, taip pat mažesnėse – kaip Airija) yra įsteigti maksimaliai centralizuotą ir specializuotą turto paieškos ir tyrimo bei informacijos apie asmenų turtą kaupimo instituciją²³⁶. Kol Lietuvoje nebus skirtas deramas dėmesys turto paieškos ir jo kilmės tyrimams (ir organizaciškai, ir finansiškai), tol tikėtis išnaudoti ITK ir kitų modernių turto konfiskavimo mechanizmų galimybes gana sunku.

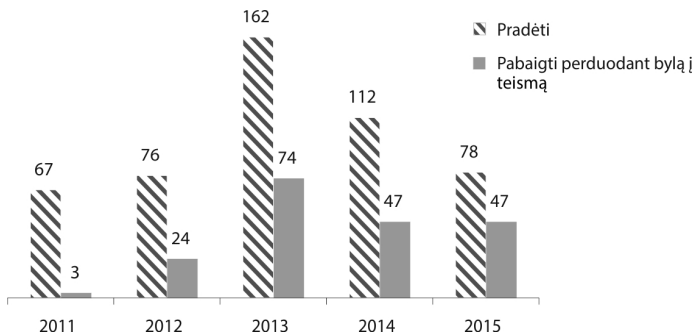
4.2.3. Neteisėto praturtėjimo kriminalizacija

Tuo pačiu baudžiamojo įstatymo pakeitimu, kaip ir išplėstinis konfiskavimas, 2010 metų pabaigoje BK buvo numatyta atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą. Iki ketverių metų laisvės atėmimo bausmė arba kitos alternatyvios bausmės buvo numatytos tam, kas turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą, žinodamas arba turėdamas

236 *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žekas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014, p. 329.

ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, jeigu straipsnyje nurodytos teisėtos pajamos yra iš teisės aktų neuždraustos veiklos gautos pajamos, nesvarbu, ar jos buvo įtrauktos į apskaitą teisės aktų nustatyta tvarka, ar ne (BK 189¹ ir 190 straipsnis).

Ši teisinė priemonė, dar jos rengimo metu sulaukusi nemažai skeptiškų vertinimų, tačiau, nepritrūkus stiprios politinės valios, priimta, sukėlė nemažai diskusijų ir netgi, sakytume, sukėlė tam tikrą sumaištį Lietuvos teisinėje sistemoje²³⁷. Dėl šio BK straipsnio buvo du kartus kreiptasi į Konstitucinį Teismą, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas du kartus rinkosi į plenarinę sesiją²³⁸. Nors šio straipsnio taikymas generalinio prokuroro buvo įvardytas kaip prioritetinga sritis ir tai paskatino ją taikyti (buvo pradėta palyginus labai nemažai ikiteisminių tyrimų dėl neteisėto praturtėjimo ir nemažai bylų perduota į teismą), bent jau kol kas, 2017 metų pradžioje, nė vienas apkaltinamasis nuosprendis sėkmingai neperėjo visų teisminių instancijų.

4.1 pav. Ikiteisminiai tyrimai dėl neteisėto praturtėjimo²³⁹

237 Akademine diskusija žr. *Piesliakas V.* Neteisėtu būdu gautų pajamų konfiskavimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje: siekiai ir realybė // *Jurisprudencija*, 2011, Nr. 18 (2), p. 675–688; *Fedosiukas O.* Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo // *Jurisprudencija*, 2012, Nr. 19 (3), p. 1215–1233; *Pakštaitis L.* Neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika: ištakos, kriminalizavimo problema, taikymas, perspektyvos // *Jurisprudencija*, 2013, Nr. 20 (1), p. 319–341; *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žekas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014; *Bikelis S.* Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir non bis in idem principas // *Teisės problemos*, 2015, Nr. 2 (88), p. 54–69.

238 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys Nr. 2K-P-93/2014 ir 2K-P-100-222/2015.

239 Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Statistika pagal ITĮ. Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo rezultatus Lietuvos Respublikos prokuratūrose (Forma_IRGP).

Remiantis neteisėto praturtėjimo kriminalizacijos Lietuvos baudžiamajame įstatyme projekto autorių ketinimais, šis teisinis mechanizmas, be kita ko, turėtų leisti plačiau taikyti turto konfiskavimą, iš kaltininko paimti visą neteisėtai gautą turtą²⁴⁰. Taigi, bent iš pirmo žvilgsnio, ši teisinė priemonė galėtų būti labai paveiki kontroliuojant neteisėtą cigarečių apyvartą ir kitus savanaudiškus organizuotus nusikalstamus reiškinius. Kiek aptariama priemonė turi potencialo išpildyti šiuos lūkesčius?

Mūsų nuomone, kitaip nei išplėstinio turto konfiskavimas ar kol kas dar idėjų ir įstatymo projekto lygmens esanti civilinė konfiskacija, ši teisinė priemonė dėl vidinių jos minties trūkumų negali būti veiksminga turto paėmimo priemonė.

To priežastys, mūsų nuomone, yra bent kelios. Jas išdėstysime gana glaustai, stengdamiesi pernelyg nenuklysti į šią temą, kuri jau buvo nagrinėta ankstesniuose šio skyriaus autoriaus darbuose²⁴¹, be to, ji dar galėtų būti plėtojama tolesniuose specializuotuose tyrimuose. Taigi pirmoji priežastis, verčianti abejoti neteisėto praturtėjimo kriminalizacijos galimybėmis, – kuriant šią teisinę priemonę, taip ir nebuvo sukurtas tinkamas pagrindas konfiskuoti asmens turimą neaiškios kilmės turtą (nors tai buvo tiesioginis šios naujovės tikslas). Antra, nors buvo ketinama išvengti baudžiamajame procese taikomo aukšto įrodinėjimo standarto keliamų problemų, taip ir nepavyko turto kilmės klausimo iškelti už baudžiamąjį proceso ribų (kaip yra civilinės konfiskacijos procese) ar bent jį atsieti nuo asmens kaltės įrodinėjimo pagal baudžiamąjį proceso standartus (kaip iš dalies yra taikant išplėstinį turto konfiskavimą). Trečia, ir tai glaudžiai susiję su antrąja problema, mūsų manymu, nepavyko išvengti prieštaravimų konstituciniams baudžiamosios justicijos principams. Apie tai netrukus Konstitucinis Teismas turėtų pareikšti savo nuomonę konstitucinėje byloje Nr. 14/2015, 1/2016, 2/2016.

Neteisėto praturtėjimo kriminalizacijos mintis yra savotišku būdu turta, apie kurio kilmę nėra duomenų, paversti nusikalstamos kilmės turtu ir taip sukurti pagrindą taikyti tradicinį BK 72 straipsnyje numatytą nusikalstamos veikos rezultato konfiskavimą. Kaip turtas, apie kurio

240 Įstatymų projektų Reg. Nr. XIP-2344, XIP-2345 aiškinamasis raštas, 2010-08-26.

241 *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žekas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014; *Bikelis S.* Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir non bis in idem principas // *Teisės problemos*, 2015, Nr. 2 (88), p. 54–69.

kilmę nėra duomenų, paverčiamas nusikalstamos kilmės? Patraukiant baudžiamojon atsakomybėn turto valdytoją už šio turto turėjimą. Labai paprasta? Bet ar pagrįsta ir sąžininga?

Mūsų nuomone, aiškinimas, kad turto kilmę padaro nusikalstamą pats asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 189¹ straipsnį faktas, yra nelogiškas ir nepagrįstas. Visų pirma dėl to, kad toks turtas nėra gautas iš šios nusikalstamos veikos. Jis yra įgytas iš kitų šaltinių (kuriuos baudžiamojo proceso metu turėjo išsiaiškinti kaltinimas ir teismas), o ne iš BK 189¹ straipsnyje aprašytos nusikalstamos veikos. Turėti ir gauti nėra tapačios sąvokos. Iš turto turėjimo tas pats turimas turtas negaunamas. Tuo tarpu BK 72 straipsnio 2 dalyje apibrėžiama, kad šio kodekso uždraustos veikos rezultatu pripažįstamas tiesiogiai ar netiesiogiai iš jos gautas bet kokio pavidalo turtas. Turto turėjimas nėra veika, kuria tas pats turtas gaunamas. Kitoks teigimas pažeistų formaliosios logikos dėsnius.

Be to, prielaidą, kad turimą turtą, neturint duomenų apie jo (teisėtą) kilmę, neva galima vien įstatymo normos teiginiu „paversti“ iš nusikalstamos veikos gautu turtu, manytina, paneigia ir toks pavyzdys. Tarkime, byloje būtų nustatyta, kad asmuo sukaupe turtą iš administracinių teisės pažeidimų. Kiek logiška būtų ir toliau teigti, kad jis gautas nusikalstamu būdu, ir konfiskuoti kaip nusikaltimo rezultatą? Nekalbant apie atvejus, kai turto kilmė byloje iš viso nenustatyta. Pastaruoju atveju tokio turto nusikalstamą kilmę būtų galima bandyti konstatuoti tik remiantis turto nusikalstamos kilmės prezumpcija, kartu preziumuojant tokio turto asmens turėtojo kaltę dėl nusikalstamo praturtėjimo. To, gerbiant nekaltumo prezumpciją, baudžiamojoje byloje daryti nevalia.

Deja, praktikoje į šią problemą dar nebuvo atkreiptas dėmesys. Visose bylose, kuriose asmenys buvo žemesniųjų instancijų teismų pripažinti kaltais dėl BK 189¹ straipsnyje numatyto nusikaltimo, jų turtas, kurio kilmė visais atvejais teismo nebuvo nustatyta, buvo (mūsų nuomone, nepagrįstai) pripažintas gautu iš nusikalstamos veikos ir konfiskuotas²⁴². Yra pasitaikę atvejų, kai gynyba buvo paremta argumentu dėl negalimumo turimą turtą savaime pripažinti nusikaltimo rezultatu, bet toks argumentas teismų dėmesio dar nėra sulaukęs²⁴³.

242 *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žėkas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014, p. 317–318.

243 Pavyzdžiui, baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-100-222/2015.

Šios problemos „nematymas“ teismų praktikoje galbūt aiškintinas analogija su praktikoje giliai išsisknijusiu postulatu, kad nusikalstamos veikos dalykas gali būti laikomas „nusikalstamos veikos rezultatu“, pavyzdžiui, kontrabandinės prekės²⁴⁴. Manytina, toks supratimas buvo įdiegtas mėginant užpildyti menamą spragą baudžiamajame įstatyme, kuris nenumatė nusikalstamos veikos dalyko konfiskavimo. Tačiau toks aiškinimas paremtas iš esmės ta pačia logine klaida, kaip ir manymas, kad turimas turtas yra iš turėjimo gautas turtas. Kaip, pavyzdžiui, legalios parduotuvės prekybos rezultatas yra ne jos turimos prekės, o pelnas ar nuostolis, lygiai taip ir neteisėtos cigarečių apyvartos rezultatas yra pelnas ar nuostolis, o ne pačios cigaretės (kaip ne kartą minėta, kol cigaretės nėra realizuotos, naudos iš neteisėtos cigarečių apyvartos negaunama, patiriamos tik išlaidos). Didesni nei 10 pakelių Lietuvos nacionalinėmis banderolėmis nepažymėtų cigarečių kiekiai konfiskuotini kaip civilinėje apyvartoje uždraustos prekės, bet ne kaip nusikalstamos veikos rezultatas. Jeigu kontrabandos dalykas yra civilinėje apyvartoje leistinos prekės ar pinigai, jo konfiskuoti, mūsų manymu, pagal BK 72 straipsnį nėra jokio teisinio pagrindo.

Kontrabandos dalyko iš kontrabandos gautu turtu (taigi, rezultatu) nelaiko ir G. Ivoška. Pasak jo, „vertinimas, kad asmuo, kuris gabendamas per Lietuvos Respublikos valstybės sieną, nepateikia privalomų pateikti muitinei daiktų ar kitaip išvengia jų kontrolės, gauna turtą, iš esmės reiškia, kad asmuo, nepateikęs daiktų muitinės kontrolei, į šiuos daiktus įgyja naujas arba išplečia turimų į šiuos daiktus teisių, kurių neturėjo iki pareigos pateikti daiktui muitinei atsiradimo momento, apimtį, tačiau pripažintina, kad kontrabandos atveju asmuo neįgyja naujų bei neišplečia jau turimų į nepateiktus muitinės kontrolei daiktus teisių“²⁴⁵.

Tokia nuomonė, deja, nėra sulaukusi dėmesio ir pritarimo teismų praktikoje. Nors teismų praktikoje jau esama sprendimų, pavyzdžiui, nekonfiskuoti neteisėtai įvežtų (nedeklaruotų) pinigų, tačiau pagrindas

244 Dar 2003 m. gruodžio 29 d. nutarime Nr. 43 „Dėl teismų praktikos kontrabandos bylose“ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas buvo išaiškinęs, kad kontrabandos dalykas ir už ją gauti pinigai bei kiti materialią vertę turintys daiktai konfiskuojami BK 72 straipsnio 2 dalies 3 punkto pagrindu kaip pajamos iš nusikalstamos veikos. Tokios praktikos teismų praktikoje laikomasi iki šiol.

245 Ivoška G. Baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai reglamentavimo Lietuvos Respublikos baudžiamaisiais įstatymais problemos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. Teisė, 2006, p. 71.

tam buvo nurodytas visai kitas – teismas padarė išvadą, kad tokia priemonė būtų neproporcingai griežta²⁴⁶.

Turto neteisėtoms kilmės įrodinėjimo klausimu, galima sakyti, įvyko nesusipratimas. Įstatymo projekto autorių nuomone, tam tikro turimo turto neteisėtumo ir jo disproporcijos turimam teisėtoms kilmės turtui įrodinėjimas turėjo būti iš esmės paremtas Valstybinės mokesčių inspekcijos duomenimis. Aiškinamajame rašte projekto autoriai nurodė, kad „tiek išplėstinio turto konfiskavimo taikymas, tiek ir patraukimas baudžiamojon atsakomybėn už neteisėtą praturtėjimą bus galimas tik įvertinus asmens teisėtai gautas pajamas ir asmens turto vertės proporcingumą joms. Šiems faktams nustatyti reikalingus patikrinimus atlieka teritorinės valstybinės mokesčių inspekcijos, todėl siūloma BPK papildyti nauju 168¹ straipsniu, kuriuo ikiteisminio tyrimo pareigūnui ir prokurorui, tikslinanties skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikaltimą veiką arba kai atliekantiems ikiteisminį tyrimą, būtų suteikta teisė pavesti teritorinei valstybinei mokesčių inspekcijai patikrinti ir pateikti duomenis apie asmens turto įsigijimo ir pajamų gavimo šaltinius bei jų pagrindimą²⁴⁷. Taip tarsi preziumuotas turto ir pajamų, apie kuriuos VMI neturi duomenų, neteisėtumas. Atitinkamai iš to sekė prezumpcija, kad jeigu VMI neturi duomenų apie asmens turtą ir asmuo nepateikia įtikinamų paaiškinimų (tyli savo baudžiamajoje byloje), jis yra kaltas ir gali būti nuteistas baudžiamąja tvarka dėl neteisėto praturtėjimo. Toks požiūris vertintinas ne kaip kitaip, kaip tik mėginimas atsisakyti aukšto įrodinėjimo standarto įrodinėjant asmens kaltumą baudžiamajoje byloje ir mėginimas kaltinimus pagrįsti remiantis civiliniame ar mokestiniame procese taikomu tikimybinio įrodinėjimo standartu.

Šia įstatymo projekto autorių logika pasirėmė ir kai kurie ikiteisminio tyrimo tyrėjai bei prokurorai. Dar 2013 metais, duodami interviu, finansinių nusikaltimų tyrėjas ir vienas prokuroras teigė, kad neteisėto praturtėjimo tyrimas, pasitelkus duomenis iš VMI, yra visiškai nesudėtingas²⁴⁸.

Tokiam požiūriui į nusikalstamos veikos aplinkybių įrodinėjimo standartą baudžiamajoje byloje jau pirmojoje nagrinėtoje byloje dėl

246 Lietuvos Aukščiausiasis Teismo byla Nr. 2K-7-130-699/2015.

247 Įstatymų projektų Reg. Nr. XIP-2344, XIP-2345 aiškinamasis raštas.

248 *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žėkas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014, p. 310.

neteisėto praturtėjimo paprieštaravo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Jau pirmosios instancijos teismas šioje byloje atkreipė dėmesį, kad „J. L. kaltė grindžiama tik specialisto išvada, kurioje nebuvo įvertintos G. L. gautos pajamos, taip pat išvadoje neatsispindi pajamos, kurios galėjo būti gautos iš fizinių asmenų, nesilaikant sandorio formai keliamų reikalavimų. Vien tokių specialisto išvadų, pasak teismo, nepakanka konstatuoti, kad J. L. padarė nusikaltimą, numatytą BK 189¹ straipsnio 1 dalyje“. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas palaikė tokią pirmosios instancijos teismo poziciją, be kitų argumentų, nurodydamas, kad byloje trūksta išsamios informacijos apie kasatoriaus pajamas ir išlaidas ir dėl to specialisto išvados yra tik tikėtino pobūdžio, ir paliko galioti išteisinamąjį pirmosios instancijos teismo nuosprendį²⁴⁹.

Šioje nutartyje buvo išaiškinta (vėliau šis išaiškinimas patvirtintas plenarinėje sesijoje priimtoje nutartyje), kad turto neteisėtumui įrodinėti turi būti keliami aukšti reikalavimai, kurie nepalikų pagrįstų abejonių dėl įrodinėjamos aplinkybės egzistavimo: „Aiškinant neteisėto praturtėjimo kaip nusikalstamos veikos taikymo ypatumus, atkreiptinas dėmesys į tai, kad iš šios normos turinio išplaukia, jog teismas, nustatydamas, kad turtas negalėjo būti įgytas iš teisėtų pajamų, nesaistomas būtinumo remtis vien tik įrodytais faktais apie neteisėtą turto kilmę. Loginė konstrukcija „turtas, kuris negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis“ iš esmės reiškia, kad finansiniai šaltiniai turtui įgyti tiksliai nenustatyti, tačiau, patikrinus visus galimus teisėtus šio turto gavimo būdus, aiškiai matyti, jog turtas negalėjo būti įgytas nė vienu iš jų. Kartu pabrėžtina, kad įrodinėjant ir pagrindžiant šią aplinkybę negali būti pažeistas nekaltumo prezumpcijos principas, todėl savininko nesugebėjimas pagrįsti turimo turto teisėtomis pajamomis savaime nėra pakankamas kaltumui nustatyti. Tam turi būti vertinami duomenys apie turto įsigijimo aplinkybes, turto savininko ir jo šeimos narių gyvenimo būdą, darbinės veiklos pobūdį ir stažą, turimus verslus, įtrauktas ir galbūt neįtrauktas į apskaitą pajamas, paimtas paskolas, paveldėtą turtą, išlaidas, ryšius su asmenimis, apie kurių neteisėtą veiklą turima duomenų, ir kt. Vertinant kaltinamojo galimybes įgyti turtą teisėtomis pajamomis, atsižvelgtina ne tik į jo paties, bet ir jo šeimos narių pajamas, turtinę padėtį ir galimybes sukaupti turimą turtą per visą darbinę veiklą, o ne vien tik per tam tikrą pasirinktą laikotarpį (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-48/2014)²⁵⁰. Tokiu

249 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-48/2014.

250 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-P-93/2014.

išaiškinimu buvo užkirstas kelias mėginimams sumažinti asmens kaltės įrodinėjimo standartą baudžiamosiose bylose. Kartu juo buvo parodyta, kad idėja palengvinti turto neteisėtumo kilmės įrodinėjimą neatsiribojant nuo siekio patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn negali būti įgyvendinta nepažeidžiant baudžiamojo proceso principų.

Idėja palengvinti turto paėmimą traukiant asmenis baudžiamojon atsakomybėn už nenustatytos kilmės turto turėjimą ne tik prasilenkia su iš nekaltumo prezumpcijos išplaukiančiais aukštais aplinkybių įrodinėjimo baudžiamajame procese standartais, bet yra problemiška ir kai kurių kitų konstitucinio lygmens principų požiūriu. Išskirtume du aspektus – atsakomybės proporcingumo (teisingumo) principų (Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalis) ir kaltinamojo teisės tylėti (Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalis) kontekstus.

Proporcingumo principo kontekste matytume porą BK 189¹ straipsnio probleminių dalykų. Pirma, nors aiškinamajame rašte buvo deklaruojamas siekis paimti nusikalstamu būdu įgytą turtą, atsakomybė nustatyta už bet kokio teisėtomis pajamomis nepagrįsto turto, kuris gali būti ir nenusikalstamos kilmės, turėjimą. Antra, griežta baudžiamoji atsakomybė numatyta ne (tik) galimai nusikalstamas veikas padariusiems ir iš jų praturtėjusiems asmenims. Į griežtos baudžiamosios atsakomybės taikymo sritį patenka ir tretieji asmenys, kurių vardu šis turtas užregistruotas ir (ar) perleistas turto kilmės slėpimo tikslais ir kurie faktinio ryšio su šiuo turtu (juo labiau – jo gavimo aplinkybėmis) gali iš esmės neturėti (kaip parodė BK 189¹ straipsnio taikymo teismų praktika, dauguma kaltinamųjų buvo pastarieji asmenys).

Galima pateikti nemažai pavyzdžių, iliustruojančių pirmąją abejonę, – kiek pagrįsta laikyti nusikalstamu turėjimą turto, kuris yra gautas iš nenusikalstamų veikų. Tarkime, asmuo verčiasi smulkia cigarečių prekyba ir sukaupia turto, viršijančio nedidelę BK 189¹ straipsnyje numatytą turto vertės ribą. Smulki neteisėta prekyba cigaretėmis nėra nusikalstama. Kokiu pagrindu naudos iš šio pažeidimo gavimas tampa nusikalstamas ir netgi siekia apysunkio nusikaltimo pavojingumo lygį, kai pati veika tokio pavojingumo laipsnio nesiekia? Analogiškų abejonių kelia ir kiti pavyzdžiai: nelegalaus darbo, prostitucijos ir pan. Gauti pajamas tokiais būdais nėra nusikalstama, bet jas kaupti ir laikyti – nusikalstama? Jeigu būtų mėginama grįsti turtinės naudos gavimo didesnę pavojingumą už patį teisės pažeidimą, iš kurio ši nauda gaunama, tuo, kad turtas

gali būti sukaupiamas iš kelių administracinių pažeidimų, iš tęstinės neteisėtos veiklos, toks argumentas neatrodo pakankamai įtikinamas. Juk patys pažeidimai dėl tęstinumo netampa nusikalstami. O pajamų iš jų turėjimas kažkodėl tampa. Tai neatrodo logiška ir nuoseklu. Reikia turėti galvoje ir tai, kad neteisėta, bet nenusikalstama veika, kuri gali tapti pagrindu taikyti BK 189¹ straipsnį, ne visuomet bus tęstinė, ir tokiu atveju veikos tęstinumo argumentas, kuriuo gali būti mėginama pateisinti BK 189¹ straipsnio taikymą nenusikalstamos kilmės turto savininkui, iš viso nebegalioja.

Ne mažiau prieštaringsi skamba tai, kad baudžiamoji atsakomybė pagal BK 189¹ straipsnį gali kilti ne tik tuomet, kai turtas yra gautas iš administracinių teisės pažeidimų, bet ir tuomet, kai turto kilmė teismui apskritai yra nežinoma. Tuomet galima tik daryti prielaidą, kad turto kilmė yra neteisėta (nusikalstama?) ir čia kyla konfliktas su nekaltumo prezumpcija.

Pažymėtina, kad BK numato dar mažiausiai tris nusikaltimų sudėtis, kuriose numatoma atsakomybė ne už pajamas kuriančią veiką, bet už patį disponavimo neteisėtai gautomis pajamomis faktą. Ir visais šiais atvejais pajamų kilmė, kitaip nei BK 189¹ straipsnyje, yra *nusikalstama*: nusikalstamu būdu gauto turto įgijimas arba realizavimas (BK 189 straipsnis), nusikalstamu būdu gauto turto legalizavimas (BK 216 straipsnis), kurio viena iš veikų yra įvairių sandorių su turtu, įgytu iš nusikalstamos veikos, atlikimas ir pelnymasis iš kito asmens prostitucijos (viena iš veikų – turėjimas pajamų iš kito asmens prostitucijos, BK 307 straipsnis²⁵¹). Taigi galiojančiame BK iki 189¹ straipsnio priėmimo buvo ir nėra kitų pavyzdžių, kad disponavimas turtu, gautu iš nenusikalstamos veikos, arba turtu, kurio kilmė yra apskritai nežinoma, užtrauktų baudžiamąją atsakomybę. Manytina, tokia įstatymų leidėjo pozicija buvo nuosekli, sistemiška ir deranti su proporcingumo principu²⁵².

251 Gali kilti abejonių, ar pajamos iš kito asmens prostitucijos yra nusikalstamos kilmės. Manytina, taip, nes, kriminalizuojant pajamų iš kito asmens prostitucijos turėjimą, netiesiogiai yra baudžiama už sąvadavimą ar net prostitucijos organizavimą, darant gyvenimo logika grįstą prielaidą, kad pajamų iš kito asmens prostitucijos šaltinis gali būti (tik) šios nusikalstamos veikos. Jeigu asmuo turi pajamų iš kito asmens prostitucijos, nes prostitucija užsiimantis asmuo savanoriškai jį remia (kaip šeimos narį, draugą ir pan.), suprantama, tai negali užtraukti baudžiamosios atsakomybės už pajamų iš kito asmens prostitucijos turėjimą pagal BK 307 straipsnį.

252 *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žekas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014, p. 315.

Lietuvos apeliacinis teismas yra išaiškinęs, kad BK 189¹ straipsnis net negali būti taikomas tuomet, kai yra nustatyta, kad turtas yra įgytas iš nusikalstamos veikos, taip susiaurindamas šio straipsnio taikymo sritį iki atvejų, kai turto kilmė patikimai nenustatyta arba jis gautas iš administracinio pažeidimo:

„Išanalizavusi teismų praktikos išaiškinimus dėl aptariamoms baudžiamosios teisės normos turinio, teisėjų kolegija konstatuoja, kad neteisėto praturtėjimo dalyku nelaikytinas turtas, kuris buvo gautas iš konkrečios nustatytos nusikalstamos veikos, t. y. kai turto kilmė yra aiškiai nusikalstama, tai negali būti kvalifikuojama kaip neteisėtas praturtėjimas pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį ar kaip šio baudžiamojo įstatymo straipsnio ir straipsnio, kuris numato baudžiamąją atsakomybę už konkrečią nusikalstamą veiką, iš kurios buvo gautas turtas, sutaptis.“²⁵³

Tokia išvada tik sustiprina abejones dėl BK 189¹ straipsnio derėjimo su proporcingumo principu.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad, kaip jau buvo minėta šiame darbe, kad savanaudiškus ir ypač organizuotus nusikaltimus darantys asmenys, siekdami išvengti galimo konfiskavimo, gaunamos neteisėtos naudos paprastai neregistruoja savo vardu. Tokia praktika žinoma visame pasaulyje. Tad BK 189¹ straipsnio adresatais daugeliu atvejų gali tapti ir tampa ne nusikalstamą veiką padarę asmenys, o asmenys, kuriems tam tikras turtas perleistas, suprantama, dažniausiai neatskleidžiant turto kilmės istorijos. Negana to, BK 189¹ straipsnis numato atsakomybę už *neatsargų* nežinomos kilmės turto turėjimą. Tai tik dar labiau stiprina abejones dėl jo atitikties proporcingumo principui. Griežta atsakomybė numatyta asmenims, kurie ne tik kad ne patys sugeneravo turtą (beje, galbūt anaipol nenusikalstamos kilmės turtą), bet net ir nežinojo jo kilmės. Kitaip tariant, griežta baudžiamoji atsakomybė numatyta už pareigos tiksliai išsiaiškinti gaunamo turto kilmę pažeidimą. Kažin, ar tokia BK nuostata suderinama su proporcingumo principu.

Pereikime prie kito probleminio aspekto – abejonės, ar normos, nustatančios baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą praturtėjimą, formuluotė nepažeidžia kaltinamojo teisės tylėti. Kaip minėta, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, kad *„iš šios normos turinio išplaukia, jog teismas, nustatydamas, kad turtas negalėjo būti įgytas iš teisėtų pajamų,*

253 Lietuvos apeliacinio teismo nutartis byloje Nr. 1A-204-150/2015.

nesaistomas būtinumo remtis vien tik įrodytais faktais apie neteisėtą turto kilmę. Loginė konstrukcija „turtas, kuris negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis“ iš esmės reiškia, kad finansiniai šaltiniai turtui įgyti tiksliai nenustatyti, tačiau, patikrinus visus galimus teisėtus šio turto gavimo būdus, aiškiai matyti, jog turtas negalėjo būti įgytas nė vienu iš jų“²⁵⁴. Šiame išaiškinime atkreiptinas dėmesys į teiginį „patikrinus visus galimus teisėtus šio turto gavimo būdus, aiškiai matyti, jog turtas negalėjo būti įgytas nė vienu iš jų“. Kiek realu teisės saugos institucijoms patikrinti „visus galimus teisėtus turto gavimo būdus“ be paties turto savininko pagalbos? Įdėjęs daugiau ar mažiau pastangų, daugiau ar mažiau profesionaliai atlikęs savo darbą kaltinimas padaro išvadą, kad nepavyko nustatyti teisėto turto šaltinio. Ir tai, kaltinamajam tylint, galėtų būti laikoma jo kaltės įrodymu? Elementariose bylose galbūt, bet sudėtingose, kuriose įpainioti painūs verslo ryšiai ir turto sandoriai? Ar kaltinamasis taip nėra verčiamas duoti parodymus, o tylėdamas rizikuoja būti be pagrindo nuteistas? Manytume, kad taip. Ir apskritai susidaro įspūdis, kad taip formuluojant nusikalstamos veikos sudėtį iškreipiama kaltinimo funkcija, kai kaltinimui pavedama nustatyti galimus teisėtus turto šaltinius, t. y. kaltinimui tenka ieškoti kaltinamąjį teisinančių aplinkybių.

Visų aptartų neteisėto praturtėjimo kriminalizacijos ydų galėtų padėti išvengti civilinės konfiskacijos institutas²⁵⁵. Turto paėmimo procedūrą atskyrus nuo asmens kaltės nustatinėjimo klausimo, nebūtų būtinybės taikyti aukštų, turto kilmės nustatymo praktikoje sunkiai pritaikomų įrodinėjimo standartų, būtų galimos tam tikros, gerai pasvertos turto neteisėtumo prezumpcijos, nereiktų dirbtinai grįsti BK 72 straipsnio pritaikymo galimybės (turtas būtų konfiskuojamas savarankišku pagrindu), nebūtų keliamas abejotino proporcingumo turto turėtojų baudžiamosios atsakomybės klausimas.

Pati savaime civilinės konfiskacijos idėja atrodo iš esmės nepriekaištingai. Jos perspektyvos, manytina, labiausiai priklausys nuo kelių jai įgyvendinti svarbių aspektų. Vienas jų, jau minėtas aptariant išplėstinio turto konfiskavimo potencialo nepanaudojimo problemą, – tai valsty-

254 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-P-93/2014.

255 Apie civilinę konfiskacijos sampratą, jos derėjimą su konstituciniais žmogaus teisių apsaugos standartais ir reguliavimą užsienio valstybių (Anglijos, Airijos, Italijos, Bulgarijos, Slovėnijos, Slovakijos ir Rumunijos) įstatymuose žr. *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žėkas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014, p. 172–220, 328–344.

bės dėmesys civilinės konfiskacijos techniniam ir organizaciniam įgyvendinimui. Turi būti suvokta, kad civilinė konfiskacija yra savotiška aukštoji technologija, o ne eilinė darbinė funkcija, kuria galėtų užsiimti kiekvienas pareigūnas kartu su kitais savo darbais, turėdamas tik pamatinės žinias apie turto paiešką ir tyrimą. Būtina steigti „smegenų“ (kompetencijų) ir duomenų centrą, užtikrinti jam „priešininko“ (aukščiausios kvalifikacijos finansų ekspertų, patariančių kaltininkams, kaip paslėpti neteisėtai įgytą turtą) vertą finansavimą. Taip pat svarbu apibrėžti civilinės konfiskacijos taikymo pagrindus taip, kad „aukštoji technologija“ būtų taikoma išskirtinės vertės turtui, gautam iš organizuotų savanau-diškų nusikaltimų, paimti. Taip pat svarbu, kad būtų išsamiai suregu-liuotas visas civilinės konfiskacijos procesas, kuris yra kupinas spręstinų klausimų (nuo turto paieškos iki jo realizavimo). Tinkamai ir išsamiai nereguliuotus civilinės konfiskacijos, pernelyg plačiai apibrėžus jos tai-kymo pagrindus ar neskyrus pakankamai dėmesio jos įgyvendinimo or-ganizacinei pusei, rezultatas gali būti beveik nulinis – kaip ir išplėstinio konfiskavimo normos atveju. Arba galimi ir dar prastesni rezultatai – sumaištis, gyventojų trikdymas, teisėsaugos institucijų laiko, energijos ir lėšų praradimai ir niekinis rezultatas, pasibaigiantis ieškiniais valstybei atlyginti padarytą žalą.

5. MOKESTINĖS PRIEMONĖS

Su neteisėta cigarečių apyvarta susiję pažeidimai yra finansiniai pažeidimai. Tiek įvežant cigaretes kontrabandos būdu, tiek neteisėtai disponuojant kontrabandinėmis ar kitokiomis cigaretėmis, yra nemokami cigaretėms taikomi mokesčiai – akcizas, pridėtinės vertės mokestis (PVM) ir, jei cigaretės importuojamos, – muitas. Apytikriai skaičiuojant, apie 80 ir daugiau procentų mažmeninės cigarečių kainos sudaro šie trys mokesčiai.

Neteisėtos cigarečių apyvartos mastas gali būti labai įvairus – nuo neteisėto poros pakelių, vertų kelių Eur, pardavimo iki neteisėto pilnos puspriekabės, jūrinio konteinerio ar kelių puspriekabių, konteinerių cigarečių, vertų milijonų Eur, gabenimo, laikymo, realizavimo.

Kai cigarečių kiekis ir vertė labai didelė, nelegaliam cigarečių importuotojui mokestinė prievolė gali būti labai didelė, toli pranokstanti administracinę ir net baudžiamąją atsakomybę numatančių įstatymų numatytas turtinio pobūdžio poveikio priemones. Juolab kad su mokestine prievole kartu gali būti skaičiuojami ir delspinigiai.

*„K, vykdamas iš Baltarusijos Respublikos teritorijos į Lietuvos Respublikos teritoriją vilkiku „Volvo FH 12“ su puspriekabe-šaldytuvu per Lietuvos Respublikos valstybės sieną, nepateikdamas muitinės kontrolei, paslėpęs puspriekabėje vietoj deklaruotos prekės – klijuotos faneros, neteisėtai gabeno privalomus pateikti muitinei 660 500 pakelių cigarečių „Saint George light“ ir „JinLing“, kurių visų bendra vertė yra apie 4 321 141 Lt (apie 1,25 mln. EUR). Pasak K, apie 14.00 val. jis atvyko į degalinę, ten jį pasitiko du nepažįstami vyriškiai, kuriems K padavė automobilio raktelius, jį nuvežė į kavinę, taip pat pasakė, kad patys važiuos keisti krovinių. Vyriškiai grįžo maždaug po 4 valandų, atidavė raktelius, pasakė, kad fanerą išmetė ir pakrovė cigaretes, nurodė, kad už šį pervežimą jis gaus daug didesnę atlygį, t. y. 2000 Lt (580 EUR).“²⁵⁶ Kadangi nusikaltimo organizatoriai yra ikiteisminio tyrimo metu nenustatyti asmenys, visa daugiau nei milijoną Eur siekianti mokestinė skola (neskaitant delspinigių) užgulė vairuotojo pečius. Palyginti su šia našta, baudžiamojame byloje teismo skirta 300 MGL (39 000 Lt, apie 11 300 Eur) bauda, sudaranti vos 1/100 importo skolos, buvo tik *šapas jūroje*²⁵⁷.*

256 Vilniaus apygardos teismo nuosprendis byloje Nr. 1-186-533/11.

257 *Bikelis* S. Permaštant sankcijas už kontrabandą: proporcingumo problema (II). Konfiskavimo ir mokestinių priemonių taikymo klausimai // Teisės problemos, 2013, Nr. 1 (79), p. 50–51.

Paprastai už mokestinius pažeidimus su delspinigiais apskaičiuojama ir mokestinė bauda, tačiau asmeniui, patrauktam administracinėn ar baudžiamojon atsakomybėn, mokestinė bauda negali būti taikoma remiantis konstituciniu draudimu asmenį bausti du kartus dėl to paties pažeidimo²⁵⁸.

Kaip šis pavyzdys rodo, esant didesniems cigarečių kiekiams, mokesstinės prievolės su delspinigiais, ypač jeigu jos taikomos kartu su baudžiamosiomis ar administracinėmis poveikio priemonėmis, gali sudaryti itin didelę ir net neprotingai didelę finansinę naštą konkrečiam pažeidėjui. Kadangi mokestinių priemonių taikymo ir nubaudimo administracinio ar baudžiamajo proceso tvarka procedūros yra iš esmės savarankiškos, bendros poveikio priemonių naštos protingumo (proporcingumo) klausimui net nėra daug galimybių būti iškeltam ir įvertintam. Nors realiai konkretus pažeidėjas gali pajusti visą šių pasekmių naštą (bent prievolės pavidalu).

Šiam klausimui specifinę socialinę reikšmę suteikia aplinkybė, kad už visą neteisėtai gabenamą ar kitaip disponuojamą cigarečių krovinį kaip mokestinis skolininkas solidariai atsako kiekvienas pažeidėjas, o ne, tarkime, vien nelegalių cigarečių savininkas – neteisėtos veiklos organizatorius, siekiantis gauti pelno iš cigarečių nelegalios apyvartos²⁵⁹. Mūsų atliktas kriminologinis tyrimas parodė, kad pateiktas pavyzdys nėra vietinis. Nustačius neteisėtos cigarečių apyvartos atvejus, dažnai pavyksta nustatyti tik žemiausios grandies pažeidėjus. Pavyzdžiui, už sąlyginai nedideles pinigų sumas pasamdytus vilkikų ar kitų transporto priemonių vairuotojus, kurie, be to, daugeliu atvejų stengiasi visą atsakomybę prisiimti sau, o organizatorių neatskleisti. Mokesstinės prievolės – tai ne baismės ir nuobaudos, kurių dydis individualizuojamas, atsižvelgiant į bylos aplinkybes, įskaitant ir pažeidėjo vaidmens reikšmingumą, socialinę padėtį, atsakomybę lengvinančias ar sunkinančias aplinkybes. Mokesstinės prievolės skolininkui atsiranda, pavadinkime, „matematiškai“

258 Plačiau apie non bis in idem principą mokestinės ir baudžiamosios bei administracinės atsakomybės kontekste, EŽTT, LAT ir LVAT praktiką, žr. *Bikelis S.* Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir non bis in idem principas // *Teisės problemos*, 2015, Nr. 2 (88), p. 54–69; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 18 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A143-2619/11 (*Administracinė jurisprudencija*, 2011, 22, p. 213–241).

259 2013 m. spalio 9 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (ES) Nr. 952/2013 patvirtinto Sąjungos muitinės kodekso, nustatančio bendrąsias taisykles ir procedūras, taikomas į Sąjungos muitų teritoriją įvežamoms prekėms (iš dalies pakeisto reglamentu (ES) 2016/2339) (toliau – Muitinės kodekso), 79 straipsnis, taip pat žr. Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo 9 straipsnio 9 dalį.

ar „automatiškai“ visos apimties. Jeigu yra keli pažeidėjai, mokestinis reguliavimas vėlgi nenumato jokio mokestinės skolos paskirstymo tarp pažeidėjų mechanizmo, kuris leistų skolos dydį individualizuoti atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes. Mokesčius reguliuojantys teisės aktai tik lakoniškai numato, kad visi pažeidėjai atsako solidariai²⁶⁰. Kaip pažymėjo mūsų kalbinta Muitinės departamento mokesčių administravimo skyriaus pareigūnė, pasitaiko ir tokių situacijų, kai, vienam iš solidarių skolininkų padengus dalį prievolės, o kitam (ar kitiems) vengiant mokėti, skola ir toliau išieškoma iš mokaus skolininko ir nėra jokio teisinio pagrindo neišieškoti visos mokestinės skolos iš mokaus bendrininko, nors jis ir yra padengęs „savo dalį“²⁶¹. Toks reguliavimas, manytina, nėra socialiai teisingas.

Kita vertus, šių socialinio neteisingumo pavojų, susijusių su neindividualizuotos mokestinės naštos uždėjimo antraeiliam pažeidėjui, kuri jį gali įstumti į beviltišką padėtį, realumas iš esmės priklauso nuo to, kaip sprendžiamas vienas esminis klausimas – ar nelegalių cigarečių sulaikymas ir konfiskavimas panaikina pažeidėjo mokestinę prievolę ar ne. Jeigu mokestinė prievolė konfiskavus cigaretes išnyksta, nei vairuotojui, nei kitiems jo bendrininkams (jeigu jie nustatyti) mokestinė našta negresia – tik (individualizuota) baudžiamoji ar administracinė atsakomybė. Atitinkamai nebeaktualūs tampa anksčiau minėti probleminiai aspektai. Tačiau jei cigarečių konfiskavimas nėra pagrindas mokestinei prievolei išnykti, visos minėtos abejonės dėl mokestinės naštos pažeidėjui (jeigu jį neproporcingai didelė) socialinio teisingumo išlieka.

Vienas šio darbo autorių ankstesniuose darbuose jau yra išsakęs nuomonę, kad mokestinis reguliavimas būtų pagrįstesnis ir teisingesnis, jeigu mokestinės prievolės, sulaikius ir konfiskavus apmokestinimo objektą (cigaretes), išnyktų²⁶². Kitaip visuma tokių turtinio poveikio priemonių kaip turto konfiskavimas ir to paties turto apmokestinimas taptų per-teklinė, net įgytų nubaudimo požymių, nes faktiškai bendrai asmeniui uždedama turtinė našta gerokai viršytų turto, kuriam taikomos priemonės, vertę. Cigarečių konfiskavimas ir importo mokesčiai nėra baudimas,

260 Pavyzdžiui, Muitinės kodekso 84 straipsnis.

261 Interviu M2.

262 *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girduškas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žekas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014, p. 378–380; Bikelis S. Permaštant sankcijas už kontrabandą: proporcingumo problema (II). Konfiskavimo ir mokestinių priemonių taikymo klausimai // Teisės problemos, 2013, Nr. 1 (79), p. 43–57.

o priemonės, saugančios finansinius valstybės interesus. Pažeidėjas siekiamos naudos netenka tiek konfiskavus kontrabandines prekes, tiek jų nekonfiskavus, bet apmokestinus. Lygiai taip pat finansiniams valstybės interesams apginti užtenka vienos iš šių priemonių (bei administracinės ar baudžiamosios atsakomybės), o kumuliatyvus konfiskavimo ir apmokestinimo pritaikymas gali būti vertinamas kaip perteklinis. Reikėtų prisiminti Konstitucinio Teismo išaiškinimą, kad „už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti“²⁶³. Be to, kaip minėta, nesant galimybės individualizuoti mokesstinės prievolės, būtų realus pavojus, kad kai kuriais atvejais pažeidėjus užgultų socialiai neteisinga ir pernelyg sunki našta.

Mokesčių administravimo įstatymo (toliau – MAĮ) 93 straipsnio 1 dalies 5 punktą numato, kad mokesstinė prievolė pasibaigia, kai skolininkas ir kreditorius sutampa. Konfiskavus cigaretes, pažeidėjas netenka nuosavybės, ji pereina valstybei. Tad šią MAĮ nuostatą būtų galima interpretuoti kaip išreiškiančią analogišką idėją, kad, konfiskavus prekes (cigaretes), mokesstinė prievolė turėtų išnykti.

Kita vertus, importuojamų akcizinių prekių apmokestinimo klausimus reguliuoja ne šis bendras nacionalinis įstatymas, o specialus Europos Sąjungos reglamentas – Muitinės kodeksas. Aptariamo klausimo reguliavimas Europos Sąjungos lygiu, 2016 metų gegužės 1 dieną įsigaliojus naujam Muitinės kodeksui, patyrė kardinalią transformaciją, kuri, mūsų nuomone, yra sveikintina.

263 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 straipsnio 4 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija), 2 straipsnio 1 dalies (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 3 straipsnio 1 dalies 2 punkto (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 4 straipsnio 2 dalies (1998 m. gruodžio 10 d. redakcija), 13 straipsnio (2000 m. liepos 18 d. redakcija), 30 straipsnio 1 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija) bei 44 straipsnio 4 dalies (2002 m. birželio 20 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimu Nr. 67 „Dėl Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių 7 bei 9 punktų (2001 m. sausio 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 2004-01-29, Nr. 15-465; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 26 straipsnio 5 dalies (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija), 17 dalies (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija), 33 straipsnio (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. balandžio 7 d. nutarimu Nr. 383 „Dėl mažmeninės prekybos tabako gaminiams licencijavimo taisyklių ir tabako gaminių pardavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų mažmeninės prekybos tabako gaminiams licencijavimo taisyklių 39 punkto (2006 m. gruodžio 18 d. redakcija), 40 punkto (2006 m. gruodžio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 2008-09-20, Nr. 108-4136.

1992 m. spalio 12 d. Europos Tarybos reglamentu (EEB) Nr. 2913/92 patvirtinto Europos Bendrijos muitinės kodekso (toliau – 1992 m. Muitinės kodeksas), galiojusio iki 2016 metų gegužės 1 d., 233 straipsnis nustatė tvarką, pagal kurią prekių konfiskavimas neturėjo beveik jokios reikšmės jų apmokestinimui.²⁶⁴ Remiantis šiuo reglamentu ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) išaiškinimu 2010 m. balandžio 29 d. sprendime byloje C-230/08²⁶⁵, importo muito, akcizo ir PVM mokesčių skola dėl prekių konfiskacijos ir sunaikinimo galėjo išnykti tik tuo atveju, jei prekės būtų buvusios sulaikytos pirmosios prekių įvežimo į Bendrijos muitų teritoriją muitinės įstaigos zonoje prie Bendrijos išorinės sienos (Muitinės kodekso 233 straipsnio d punktas). Prekėms patekus į Bendriją ne per muitinę arba per muitinę, bet pažeidžiant nustatytą tvarką (pvz., jas nuslepiant nuo muitinio patikrinimo) ir vėliau jas sulaikius ir konfiskavus, tai negalėjo būti laikoma pagrindu mokesčiai nei skolai išnykti. Po šio ESTT išaiškinimo atitinkamas 1992 m. Muitinės kodekso nuostatas analogiškai ėmė taikyti ir Lietuvos teismai²⁶⁶.

Aiškindamas tokio reguliavimo logiką, ESTT rėmėsi prevenciniais ir baudžiamaisiais apmokestinimo tikslais: „Iš tikrųjų šiuo straipsniu (1992 m. Muitinės kodekso 233 straipsniu, numatančiu ribotus skolos muitinei išnykimo atvejus – mūsų past.) įgyvendinama būtinybė apsaugoti nuosavus Bendrijos išteklius, o šis tikslas negali būti pažeistas nustatant naujas skolos muitinei išnykimo priežastis. Pats neteisėtai įvežtų prekių buvimas Bendrijos muitų teritorijoje jau kelia didelę riziką, kad šios prekės pateks į valstybių narių rinkas ir kad joms palikus zoną, kurioje yra pirmoji minėtoje teritorijoje esanti muitinės įstaiga, yra labai nedidelė tikimybė, kad muitinės įstaiga atsitiktinai jas atras vykdydama pasirinktinius patikrinimus“²⁶⁷. ESTT aiškino būtinybę apmokestinti neteisėtai muitinio patikrinimui nepateiktas, vėliau sulaikytas ir konfiskuotas prekes, pabrėždamas didelę riziką, kad šios prekės gali būti neaptiktos valstybės pareigūnų. Sunku sutikti su tokia argumentacija. Visų

264 1992 m. spalio 12 d. Europos Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 2913/92, nustatantis Bendrijos muitinės kodeksą // OL L 302, 19.10.1992, p. 1.

265 Įdomu, kad byloje buvo sprendžiama dėl būtent iš Lietuvos į Daniją neteisėtai atgabentų cigarečių apmokestinimo. 2010 m. balandžio 29 d. Teisingumo Teismo (trečioji kolegija) sprendimas byloje C-230/08, ØstreLandsret (Danija) prašymas priimti prejudicinį sprendimą, *Dansk Transportog Logistik* prieš *Skatteministeriet*.

266 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo byloja Nr. A-143-2619-11; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bylos Nr. 2K-340/2014, 2K-151-222/2015.

267 Sprendimo 51–52 punktai.

pirma, apmokestinimas šios rizikos niekaip nesumažina. Antra, apmokestinimo klausimas gali iškilti tik sulaikius prekes, taigi tik tais atvejais, kai rizika, kad neteisėtai į valstybę patekusios prekės pateks į rinką, yra visiškai neutralizuojama. Darytina išvada, kad ESTT matė sulaikytų ir konfiskuotų prekių apmokestinimo prasmę per atgrasymo ir bauginimo funkciją, kurią tarsi priskyrė importo mokesčiams, nors mokesčiams pagal mokestinio neutralumo principą tokios funkcijos nėra būdingos. Kartu Teismas matė konfiskuotų prekių apmokestinimą kaip papildomą Europos Sąjungos biudžeto pajamų šaltinį. Šis argumentas taip pat anaip tol nepagrindžia apmokestinimo pagrįstumo, nes apie nepagrįstus mokesčius ir neproporcingas baudas lygiai taip pat galima sakyti, kad jos pildo valstybės ar Europos Sąjungos biudžetus.

Nuo 2016 metų gegužės 1 d. įsigaliojusiam 2013 m. spalio 9 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (ES) Nr. 952/2013 patvirtintame Sąjungos muitinės kodekse (toliau – Muitinės kodekse) šis konfiskuotų prekių apmokestinimo klausimas buvo išspręstas visiškai kitaip. Muitinės kodekso 124 straipsnis „Skolos muitinei išnykimas“ numato vieną iš pagrindų skolai muitinei išnykti „kai importo arba eksporto muitu apmokestinamos prekės konfiskuojamos arba kai jos sulaikomos ir tuo pat metu arba vėliau konfiskuojamos“ (1 dalies e) punktas). Taigi pagal naująjį reguliavimą visais atvejais, ne tik sulaikius prekes pirmojoje muitinėje, mokestinė skola muitinei išnyksta.

Atkreiptinas dėmesys, kad Muitinės kodeksas reguliuoja importo ir eksporto muitus, bet nereguliuoja mokestinės skolos dėl kitų importuotoms cigaretėms taikomų mokesčių – akcizo ir PVM atsiradimo ir pasibaigimo pagrindų. Argumentacija dėl šių mokesčių prievolės pasibaigimo prekių sulaikymo ir konfiskavimo atveju būtų analogiška, kaip ir dėl muito mokesčių. Galime prisiminti, kad minėtame ESTT sprendime byloje C-230/08 buvo išaiškintas ne tik muito, bet ir dėl kitų mokesčių klausimas. Šiame sprendime teismas išaiškino, kad, siekiant mokestinio reguliavimo nuoseklumo ir remiantis šių mokesčių reguliavimo panašumais, tiek importo muitams, tiek kitiems importo mokesčiams (importo PVM, importo akcizui) taikytini analogiški pasibaigimo pagrindai:

„atsižvelgiant į muito mokesčių ir akcizų panašumus dėl to, kad jie atsiranda importavus prekes į Bendrijos teritoriją ir paskui jas išleidus į valstybių narių rinką, ir, siekiant užtikrinti nuoseklų aptariamų Bendrijos teisės aktų aiškinimą, reikia pripažinti, kad akcizo mokesčiai išnyksta tokiomis pačiomis aplinkybėmis kaip ir muito mokesčiai“ (84 p.);

„kalbant apie muitinės skolos išnykimo pagal Muitinės kodekso 233 straipsnio pirmos pastraipos d punktą poveikį apmokestinimo PVM momentui ir PVM mokėtinumui, atsižvelgiant į apmokestinimo maito mokesčiu ir PVM momento ir tų mokesčių mokėtinumo, remiantis Šeštosios direktyvos 10 straipsnio 3 dalies antra pastraipa, panašumus, apie kuriuos kalbėta šio sprendimo 91 punkte, reikia konstatuoti, kad importo maito mokesčiams ir PVM taikomos tokios pačios išnykimo sąlygos“ (98 p.).

Pasikeitus reguliavimui Muitinės kodekse, maito ir kitų mokesčių reguliavimas Europos Sąjungos teisės aktuose nebėra identiškas. Tačiau, kaip minėta, nuoseklumo siekis aiškinant mokestinį reguliavimą, reikalauja, kad importo mokesčių skolos išnykimo pagrindai būtų bendri. Juolab kad konfiskuotų prekių apmokestinimo pagrįstumo klausimu svaresni atrodo argumentai, grindžiantys visos mokestinės skolos konfiskuotoms prekėms išnykimą. Lietuvos įstatymų leidėjas 2016 metų lapkričio 3 d. priėmė Akcizų ir PVM įstatymų pakeitimus, kuriais buvo įgyvendintos šios idėjos – susieti ir suvienodinti prievolės mokėti maitą, akcizą ir pridėtinės vertės mokesčius išnykimo pagrindai.^{268 269}

Akcizų įstatymo 20 straipsnio pakeitimas

„2. Prievolė mokėti akcizus muitinei *mutatis mutandis* išnyksta Sąjungos muitinės kodekso 124 straipsnio 1 dalies d–g punktuose nustatytais atvejais. Už importuojamas prekes sumokėti akcizai gražinami arba atsisakoma juos išieškoti Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos nustatytais atvejais. Sprendimai dėl pateiktų prašymų gražinti sumokėtus akcizus arba atsisakyti juos išieškoti priimami vadovaujantis Lietuvos Respublikos muitinės įstatymo VIII skyriaus nuostatomis.“²⁶⁸

PVM įstatymo 121 straipsnio 2 dalies pakeitimas

„2. Prievolė mokėti importo PVM muitinei *mutatis mutandis* išnyksta Sąjungos muitinės kodekso 124 straipsnio 1 dalies d–g punktuose nustatytais atvejais. Už importuojamas prekes sumokėtas PVM gražinamas arba atsisakoma jį išieškoti Lietuvos Respublikos Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos nustatytais atvejais. Sprendimai dėl pateiktų prašymų gražinti sumokėtą importo PVM arba atsisakyti jį išieškoti priimami vadovaujantis Lietuvos Respublikos muitinės įstatymo VIII skyriaus nuostatomis.“¹⁶⁹

268 Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo Nr. IX-569 3, 9, 12, 14, 15, 20, 21, 33 ir 43 straipsnių pakeitimo įstatymas // TAR, 2016-11-16, Nr. 26860 (įsigaliojo nuo 2017 m. sausio 1 d.).

269 Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo Nr. IX-751 2, 12-3, 14, 15, 45, 53, 56, 71, 93, 94, 120 ir 121 straipsnių pakeitimo įstatymas // TAR, 2016-11-16, Nr. 26861 (įsigaliojo nuo 2017 m. sausio 1 d.).

Išvados, siūlymai

1. Viena iš didžiausių žalų, kurią daro neteisėta cigarečių apyvarta (NCA), yra valstybės taikomų tabako kontrolės priemonių efektyvumo sumenkinimas ir žala žmonių sveikatai. Atitinkamai kritiškai vertintini siūlymai mažinti NCA mastą priemonėmis, kurios gali padidinti tabako vartojimą, t. y. visiškai ar iš dalies atsisakant tabako kontrolės priemonių (pvz., mažinant akcizo mokesčių).

2. NCA savo esme yra tabako mokesčių slėpimo nusikaltimai ir nusižengimai, dėl to jie labiau laikytini nusikaltimais ir nusižengimais valstybės finansams nei ekonomikai ir verslo tvarkai. Būtent nuslėpti mokesčiai apibūdina kiekybinį šių pažeidimų žalingumą. Atitinkamai siūlytina šių pažeidimų pavojingumo ir kvalifikavimo kriterijumi laikyti nuslėptų mokesčių dydį, o ne bendrą prekių vertę.

3. Jokie turimi duomenys nerodo tiesioginės tabako akcizų didinimo ir neteisėtos cigarečių apyvartos masto priklausomybės. Pažymėtina, kad dėl NCA socialinių ir ekonominių, net geografinių ir socialinių veiksnių gausos bei patikimų duomenų apie NCA mastą stokos apskritai vargu ar įmanoma statistiškai patikimai parodyti NCA ir kurio nors atskiro socialinio veiksnio priklausomybę.

4. Neteisėtų cigarečių krovinių srautų paskirties taškus lemia tabako apmokestinimo lygis, rinkos dydis, socialiniai, geografiniai ir kiti veiksniai. Lietuva dėl savo geografinės padėties, nedidelės rinkos ir palyginus žemo tabako apmokestinimo dažniausiai yra NCA tranzito valstybė. Tik palyginus nedideli neteisėti cigarečių srautai pasiekia Lietuvą kaip paskirties valstybę.

5. Cigarečių gamintojai gali itin smarkiai sumažinti savo produkcijos patekimą į NCA, vykdydami atsakingą verslo politiką (AVP) ir taikydami prevencijos priemones. Kita vertus, tokiu būdu cigarečių gamintojai netenka dalies pardavimų ir pelno. Kaip rodo patirtis, daugeliu atvejų cigarečių gamintojus ryžtis vykdyti AVP gali paskatinti (priversti) tik griežto ir privalomojo pobūdžio priemonės.

6. Europos Sąjunga (ar kitos ganėtinai didelės cigarečių rinkos) turi galimybių priversti laikytis AVP tik tuos cigarečių gamintojus, kurių didelę dalį verslo interesų sudaro legali cigarečių rinka. Galimybės priversti laikytis AVP gamintojus, kurie orientuojasi į nelegalias cigarečių rin-

kas, ir, be to, yra įsisteigę valstybėse, kurių itin didelę mokestinių pajamų sudaro pajamos iš tokių gamintojų pardavimų, yra itin miglotos.

7. NCA bylose daugeliu atveju nustatomi žemiausios grandies pažeidėjai – „technines“ funkcijas atliekantys gabentojai (kontrabandos bylose), cigarečių platintojai tarp vartotojų (administracinėse neteisėto disponavimo cigaretėmis bylose). Tai lemia šių pažeidėjų funkcijos daugiau ar mažiau viešas pobūdis. Žemiausios grandies pažeidėjai dažnai gauna tik palyginus labai ribotas pajamas iš pažeidimų (ypač lyginant su organizatorių pelnais), o jų socialinė padėtis neretai nėra gera ar net yra sunki. Tiek funkcijos viešumas, tiek sunki socialinė padėtis yra vieni iš veiksnių, kodėl tarp šių asmenų pažeidimų darymo pakartotinumą yra gana dažnas.

8. Baudžiamosiose bylose teismui sprendžiant dėl bausmės rūšies, statistiškai didžiausia reikšmė teko kaltinamojo teistumui, taip pat nemažą reikšmę turėjo kaltininko vaidmuo (ypač, jei teisiamas organizatorius). Bendrininkavimo forma turėjo reikšmės, bet ji buvo mažesnė, nei anksčiau minėtomis aplinkybėmis. Nusikaltimo dalyko (cigarečių) vertė statistinės koreliacijos su bausmės rūšimi neturėjo. Visa tai daugeliu atvejų galima paaiškinti kaltininkų tipų (pagal jų funkciją nusikaltimo daryme) kriminologinių portretų ir pačių nusikaltimų kriminologinių charakteristikų ypatumais.

9. Proporcingumo principas paremtas pagarba žmogui ir požiūriu į kiekvieną asmenį kaip tęstinį visuomenės narį. Šis principas reikalauja jautraus požiūrio į baudimą. Lietuvoje 1999–2016 metais administracinės nuobaudos už pakartotinį neteisėtą disponavimą cigaretėmis nepriklausomai nuo jų vertės, netgi vertei esant visiškai nedidelei, taip pat 1997–2002 metais numatytos administracinės sankcijos už kontrabandą ne per muitinės postus, iki 2003 metų galiojusios minimalios baudžiamosios sankcijos už grupės asmenų ar pakartotinę kontrabandą buvo aiškiai neproporcingos ir drakoniškos, paminančios pažeidėjų orumą, uždedančios jiems pernelyg didelę našta, be pakankamo pagrindo eliminuojančios šiuos žmones iš visaverčio socialinio gyvenimo.

10. Minimali pavojingumo laipsnio riba, leidžianti NCA kvalifikuoti kaip sunkų nusikaltimą, baudžiamajame įstatyme yra nubrėžta aiškiai neadekvačiai žemai. Remiantis vien tik minimalaus darbo užmokesčio (bene adekvačiausio socialinio rodiklio) pokyčiais nuo 2000 metų, kai ši riba buvo nustatyta, matyti, kad ji turėtų būti keliami mažiausiai tris

kartus. Mes siūlytume orientuotis į 1 500 MGL nuslėptų mokesčių dydį kaip minimalų dydį, užtraukiantį atsakomybę už sunkų nusikaltimą. Svarių argumentų keisti ribą tarp NCA administracinio nusižengimo ir NCA nusikaltimo nėra. Atsakomybės diapazoną tarp NCA administracinio nusižengimo ir NCA sunkaus nusikaltimo siūlytina užpildyti NCA apysunkiu nusikaltimu.

11. Siūlytina atsisakyti BK 61 straipsnyje numatytos bausmės skyrimo skaičiuojant nuo vidurkio taisyklės kaip nepagrįstos ir neadekvačios baudžiamosioms politinėms realijoms.

12. Imperatyvios baudžiamojo įstatymo nuostatos dėl priemonės, kuria padarytas nusikaltimas, konfiskavimo gali prieštarauti proporcingumo principui. Nors šis konstitucinis principas gali būti (ir yra) taikomas tiesiogiai, siūlytina įstatyme numatyti galimybę teismui, kai, teismo vertinimu, to reikalauja proporcingumo principas, konfiskavimą taikyti mažesne apimtimi, konfiskuoti tik dalį nusikaltimo padarymo priemonės ar apskritai netaikyti konfiskavimo, jeigu priemonės savininkas įvykdo įpareigojimą pašalinti neleistinus pakeitimus, padarytus priemonėje.

13. Būtina patikslinti įstatymų nuostatas, kad tiek administraciniame, tiek baudžiamajame procese (visų pirma – proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu reguliavime) priemonių, kurių konfiskavimo klausimas yra sprendžiamas, savininkai turėtų galimybę pasinaudoti savo konstitucine teise būti išklausti teismo.

14. Siūlytina patikslinti baudžiamojo proceso įstatymą, numatant galimybę, kad kaip kardomoji priemonė užstatas įmokėti pinigai galėtų būti panaudoti baudos bausmei įvykdyti. Jei užstato davėjas būtų trečiasis asmuo, jo sutikimas baudą padengti iš užstato turėtų būti būtina sąlyga.

15. Siūlytina numatyti galimybę baudą taikyti ne tik kaip pagrindinę, bet ir kaip papildomą bausmę. Kartu siūlytina didinti baudžiamojo poveikio priemonės – įmokos į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų fondą – maksimalų dydį.

16. Išplėstinio turto konfiskavimo ir civilinės turto konfiskacijos (jei ji bus įteisinta) sėkmingo taikymo būtina prielaida yra didelis dėmesys organizacinėms šių instrumentų taikymo prielaidoms – aukštos kvalifikacijos specializuoto centralizuoto padalinio sukūrimas. Kol neteisėtai įgyto turto paieška ir paėmimas yra numatytos kaip „šalutinės“ tyrėjų

ir prokurorų darbo funkcijos, gerų rezultatų sunku tikėtis. Juolab gerų rezultatų sunku tikėtis taikant abejotino konstitucingumo ir pagrįstumo neteisėto praturtėjimo kriminalizacijos priemonę.

17. Importo mokesčių reguliavimo pakeitimai naujajame Muitinės kodekse ir Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės ir akcizų įstatymuose, numatę, kad mokestinė prievolė išnyksta sulaikius ir konfiskavus neteisėtai importuotas prekes, galutinai pašalino pavojų, kad mokestinė prievolė gali tapti baudžianti, neproporcinga ir nepakeliamą našą nustatytiems žemiausios grandies pažeidėjams uždedanti priemonė.

Literatūra

I. Tarptautiniai ir ES teisės aktai:

1. Europos Parlamento ir Tarybos 2014 m. balandžio 3 d. direktyva Nr. 2014/40/ES dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų nuostatų, reglamentuojančių tabako ir susijusių gaminių gamybą, pateikimą ir pardavimą, suderinimo ir kuria panaikinama Direktyva 2001/37/EB // Europos Sąjungos oficialusis leidinys OJ L 127, 29/4/2014.
2. Europos Parlamento ir Tarybos 2013 m. spalio 9 d. reglamentas Nr. 952/2013, kuriuo patvirtintas Europos Sąjungos muitinės kodeksas // Europos Sąjungos oficialusis leidinys L 269, 10.10, 2013, p. 1–101.
3. Europos Parlamento ir Tarybos 2001 m. birželio 5 d. direktyva Nr. 2001/37/EB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, suderinimo // Europos Sąjungos oficialusis leidinys L 194, 18/07/2001, p. 0026–0035.
4. Europos Sąjungos Pagrindinių Teisių Chartija // Europos Sąjungos oficialusis leidinys C 326, 26/10/2012, p. 391–407.
5. Europos Tarybos 1992 m. spalio 12 d. reglamentas Nr. 2913/92, nustatantis Bendrijos muitinės kodeksą // Europos Sąjungos oficialusis leidinys L 302, 19/10/1992.
6. Europos Tarybos pamatinis sprendimas 2005/212/TVR dėl nusikaltamu būdu įgytų lėšų, nusikaltimo priemonių ir turto konfiskavimo // Europos Sąjungos oficialusis leidinys L 68, 2005-03-15.
7. Pasaulio sveikatos organizacijos Tabako kontrolės pagrindų konvencija // Valstybės žinios, 2004-10-16, Nr. 152-5538.
8. Pasaulio sveikatos organizacijos Tabako kontrolės pagrindų konvencijos protokolas dėl neteisėtos prekybos tabako gaminiiais panaikinimo // Teisės aktų registras, 2016-11-24, Nr. 27394.

II. Tarptautinių teismų praktika:

9. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (trečioji kolegija) 2010 m. balandžio 29 d. sprendimas byloje C-230/08, *ØstreLandsret* (Danija) prašymas priimti prejudicinį sprendimą, *Dansk Transportog Logistik prieš Skatteministeriet*.
10. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. vasario 5 d. sprendimas *Gabric prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 9702/04.
11. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. vasario 26 d. sprendimas byloje *Grifhorst prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 28336/02.

III. Lietuvos Respublikos teisės aktai ir susiję dokumentai:

12. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas // Teisės aktų registras, 2015-07-10, Nr. 11216.
13. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Valstybės žinios, 1985-04-01, Nr. 1-1.
14. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 26, 35, 208, 209, 210, 211, 237, 292, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 1996-04-23, Nr. 41-990.
15. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 26, 35, 208, 209, 210, 211, 237, 292, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 1996-05-08, Nr. 41-990.
16. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 35, 41, 188⁸, 209, 210, 211, 224, 225, 233, 237, 246¹, 259¹, 269, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo 41³, 41⁴, 163¹¹, 172¹⁵, 173¹¹, 187⁴, 209¹, 209², 209³, 209⁴ straipsniais įstatymas // Valstybės žinios, 1997-07-23, Nr. 69-1732.
17. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimo kodekso 35, 189, 208, 209, 209¹, 209², 209³, 209⁴, 210, 225, 237, 282, 320 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 1999-02-19, Nr. 18-443.
18. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2002-12-27, Nr. 124-5623.
19. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163² straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo, Alkoholio kontrolės įstatymo 17 straipsnio pakeitimo įstatymo, Tabako kontrolės įstatymo 14 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų aiškinamasis raštas // Teisės aktų registras, 2013-07-01.
20. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 1632 straipsnio pakeitimo įstatymas // Teisės aktų registras, 2015-05-21, Nr. 8523.
21. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 26, 133¹, 177, 221, 224, 225, 225², 237, 240, 246², 247⁵, 259, 259¹, 269, 320, 321 straipsnių pakeitimo ir 177² straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas // Teisės aktų registras, 2015-11-19, Nr. 19106.
22. Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas // Valstybės žinios, 2001-11-23, Nr. 98-3482.

23. Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo Nr. IX-569 3, 9, 12, 14, 15, 20, 21, 33 ir 43 straipsnių pakeitimo įstatymas // Teisės aktų registras, 2016-11-16, Nr. 26860.
24. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 81, 11, 26, 35, 49, 54, 55, 207, 231, 2312, 2313, 2321, 2322, 2324, 2325, 2326, 234, 2341, 2342, 2343, 2344, 236, 285, 287, 288, 289, 290, 294, 295, 312 straipsnių pakeitimo ir papildymo 1321, 2141, 3121, 3212 straipsniais įstatymas // Valstybės žinios, 1998-02-19, Nr. 17-397.
25. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 81, 25, 32, 35, 45, 471, 531, 54, 55, 131, 239, 241, 242, 306, 3212 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei papildymo 1313, 3101 straipsniais įstatymas // Valstybės žinios, 1998-07-29, Nr. 67-1937.
26. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3101 ir 3212 straipsnių pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 1999-07-09, Nr. 60-1947.
27. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000-09-26, Nr. 89-2741.
28. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 81, 111, 45, 531, 2321, 2322, 2325, 2328, 312, 3212 straipsnių pakeitimo, 2323 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir Kodekso papildymo 3401 straipsniu įstatymas // Valstybės žinios, 2002-12-24, Nr. 123-5544.
29. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 48, 60, 145, 147, 157, 212, 213, 214, 215, 226, 249, 251, 252, 256, 267, 270, 272, 274, 280 straipsnių ir priedo pakeitimo bei papildymo ir kodekso papildymo 1471, 1991, 1992, 2671, 2701, 3081 straipsniais įstatymas // Valstybės žinios, 2005-06-30, Nr. 81-2945.
30. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 47 straipsnio pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2011-04-28, Nr. 49-2374.
31. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 27, 38, 39, 55, 56, 60, 62, 75, 179 ir 187 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2015 m. kovo 19 d. Nr. XII-1554 // Teisės aktų registras, 2015-03-23, Nr. 4087.
32. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Pasaulio sveikatos organizacijos Tabako kontrolės pagrindų konvencijos ratifikavimo // Valstybės žinios, 2004-10-16, Nr. 152-5529.
33. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Protokolo dėl neteisėtos prekybos tabako gaminiiais panaikinimo ratifikavimo // Teisės aktų registras, 2016-11-08, Nr. 26439.
34. Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo Nr. IX-751 2, 12-3, 14, 15, 45, 53, 56, 71, 93, 94, 120 ir 121 straipsnių pakeitimo įstatymas // Teisės aktų registras, 2016-11-16, Nr. 26861.

35. Lietuvos Respublikos tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996-02-07, Nr. 11-281.
36. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas // Valstybės žinios, 1999-07-09, Nr. 60-1945.
37. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 6 d. nutarimas Nr. 829 „Dėl valstybės ekonominės bei finansinės kontrolės ir teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo koordinavimo“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 57-2314.
38. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas dėl Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo. Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas // Vyriausybės žinios, 1961-01-01, Nr. 18-148 (1997 m. lapkričio 25 d. suvestinė redakcija).
39. Septynioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa // Teisės aktų registras, 2016-12-13, Nr. 28737.
40. Lietuvos policijos generalinio komisaro 2013 m. vasario 25 d. įsakymas dėl Lietuvos policijos generalinio komisaro 2007 m. rugpjūčio 3 d. įsakymo Nr. 5-V-522 „Dėl Lietuvos kriminalinės policijos biuro nuostatų ir struktūros schemos patvirtinimo“ pakeitimo 152 // Valstybės žinios, 2013-03-02, Nr. 23-1156.
41. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. birželio 1 d. įsakymu Nr. I-134 patvirtintos rekomendacijos dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu // Teisės aktų registras, 2015-06-01, Nr. 8532.
42. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163² straipsnio pakeitimo įstatymo bei Baudžiamojo kodekso 310¹ ir 321² straipsnių pakeitimo įstatymo projektų aiškinamasis raštas // 1999-05-04, Nr. P-1761.
43. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir Kodekso papildymo 723 ir 1891 straipsniais įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 91, 94 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 1681 straipsniu įstatymo projektų Reg. Nr. XIP-2344, XIP-2345 aiškinamasis raštas.
44. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 199, 199¹, 199² ir 200 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas, XIP-2697, Reg. Data 2010-11-23.
45. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 199, 199¹, 199² ir 200 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas, XIP-2697 (2), Reg. data 2014-02-25.
46. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 199, 199¹, 199² ir 200 str. pakeitimo, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų ko-

dekso 26, 133¹, 163², 177, 210, 221, 224, 225, 225², 237, 240, 246², 259, 259¹, 269, 320 ir 321 str. pakeitimo bei 177² str. Pripažinimo netekusiu galios ir Kriminalinės žvalgybos įstatymo Nr. XI-2234 8 str. pakeitimo įstatymų projektų aiškinamasis raštas // 2014-02-25 Reg. Nr. XIP-2697-XIP-2700.

47. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2011 m. gegužės 4 d. pagrindinio komiteto išvados dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 199, 199¹, 199² ir 200 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto (XIP-2697).

IV. Užsienio valstybių teisės aktai:

48. Austrijos finansų baudžiamasis įstatymas (vok. *Finanzstrafgesetz, FinStrG*).
49. Rusijos Federacijos mokesčių kodeksas (rus. Налоговый кодекс Российской Федерации).
50. Rusijos Federacijos baudžiamasis kodeksas (rus. Уголовный кодекс Российской Федерации).
51. Vokietijos baudžiamasis kodeksas (vok. *Strafgesetzbuch, StGB*).

V. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija:

52. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 30¹ straipsnio 2 dalies (2007 m. gruodžio 13 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2012-09-29, Nr. 113-5737.
53. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 26 straipsnio 5 dalies (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija), 17 dalies (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija), 33 straipsnio (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. balandžio 7 d. nutarimu Nr. 383 „Dėl mažmeninės prekybos tabako gaminiais licencijavimo taisyklių ir tabako gaminių pardavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų mažmeninės prekybos tabako gaminiais licencijavimo taisyklių 39 punkto (2006 m. gruodžio 18 d. redakcija), 40 punkto (2006 m. gruodžio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2008-09-20, Nr. 108-4136.
54. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163² straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies ir šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2005-11-12, Nr. 134-4819.

55. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 straipsnio 4 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija), 2 straipsnio 1 dalies (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 3 straipsnio 1 dalies 2 punkto (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 4 straipsnio 2 dalies (1998 m. gruodžio 10 d. redakcija), 13 straipsnio (2000 m. liepos 18 d. redakcija), 30 straipsnio 1 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija) bei 44 straipsnio 4 dalies (2002 m. birželio 20 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimu Nr. 67 „Dėl Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių 7 bei 9 punktų (2001 m. sausio 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2004-01-29, Nr. 15-465.
56. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2003-06-13, Nr. 57-2552.
57. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 269 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2001-10-05, Nr. 85-2977.
58. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2000-12-08, Nr. 105-3318

VI. Lietuvos Respublikos teismų praktika:

59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-106/2004.
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-48/2014.
61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje byloje Nr. 2AT-18/2014.
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-93/2014.
63. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2AT-36/2014.

64. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-340/2014.
65. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. balandžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-130-699/2015.
66. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-100-222/2015.
67. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. rugsėjo 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-97/2012.
68. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-201/2013.
69. Lietuvos apeliacinio teismo 2015 m. balandžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-204-150/2015.
70. Lietuvos apeliacinio teismo 2015 m. spalio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-220-197/2015.
71. Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. kovo 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-187-177/2016.
72. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis byloje Nr. N¹⁶-1171/2007.
73. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis byloje Nr. N⁴⁴⁴-1278/2007.
74. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis byloje Nr. N⁵⁷⁵-47/2008.
75. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis byloje Nr. N⁵⁷⁵-215/2009.
77. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis byloje Nr. N-62-872/2010.
78. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis byloje Nr. N-756-416/2010.
79. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-143-2619/2011.
80. Kauno apygardos teismo 2012 m. lapkričio 19 d. nuosprendis byloje Nr. N1-22-579/2012.
81. *Šiaulių apygardos teismo byla Nr. 1-73-300/2009.*
82. Vilniaus apygardos teismo nuosprendis byloje Nr. 1-288/2008.
83. Vilniaus apygardos teismo nuosprendis byloje Nr. 1-186-533/2011.
84. Vilniaus apygardos teismo nuosprendis byloje Nr. 1-391-303/2013.
85. Vilniaus apygardos teismo nuosprendis byloje Nr. 1-249-209/2016.

VII. Mokslinė literatūra:

86. *Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A., Nacius J., Pavilionis V. (sud.), Prapiestis J., Švedas G.* Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001.
87. *Baltrūnienė J., Šarauskas G.* Kontrabandinių nusikalstamų veikų kriminalinė charakteristika ir praktiniai šių nusikaltimų atskleidimo aspektai Lietuvoje // Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka (6). Mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas, 2011, p. 49–62.
88. *Baranskaitė A., Prapiestis J.* Konstitucinės teisingumo ir teisinės santarvės dimensijos baudžiamojoje teisėje // Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 41–68.
89. *Bikelis S.* Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir non bis in idem principas // Teisės problemos, 2015, Nr. 2 (88), p. 54–69.
90. *Bikelis S.* Permaštant sankcijas už kontrabandą: proporcingumo problema (II). Konfiskavimo ir mokesčių priemonių taikymo klausimai // Teisės problemos, 2013, Nr. 1 (79), p. 43–57.
91. *Bikelis S. (ats. red.), Čepytė B., Girdauskas M., Medelienė A., Mulevičius M., Simaitis R., Žekas T.* Kad nusikaltimai neapsimokėtų: Klasikiniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai. Vilnius: Justitia, 2014.
92. *Bikelis S., Giedrytė-Mačiulienė R., Venckevičienė J.* Neteisėta cigarečių apyvarta: nubaustųjų administracine tvarka požymiai ir sankcijų proporcingumo problema // Teisės problemos, 2016, Nr. 1 (91), p. 5–24.
93. *Bullock K.* CriminalBenefit, theConfiscationOrderandthePost-convictionConfiscation Regime // Crime, LawandSocialChange, 2014, Vol. 62, No. 1, p. 45–64.
94. *Dünkel F., Lappi-Seppälä T., Morgenstern C., vanZylSmit D.* Kriminallität, Kriminalpolitik, strafrechtliche Sanktionspraxis und Gefangenraten im europäischenVergleich. Band II. Mönchengladbach: Forum-Verl.Godesberg, 2010.
95. *Fedosiukas O.* Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo // Jurisprudencija, 2012, Nr. 19 (3), p. 1215–1233.
96. *Fedosiukas O.* Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (ultimaratio): teorija ir realybė // Jurisprudencija, 2012, 19 (2), p. 715–738.
97. *Goda G.* Baudžiamojo proceso forma: optimalių procesinių taisyklių paieškos galimybės ir ribos // Teisė, 2007, Nr. 65, p. 50–63.

98. *voška G.* Baudžiamosios politikos kontrabandos ir muitinės apgaulės kontrolės srityje įgyvendinimo Lietuvos teisinėje sistemoje problemos // *Teisės problemos*, 2011, Nr. 2 (72), p. 39–62.
99. *voška G.* Baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamas veikas ekonomikai ir verslo tvarkai reglamentavimo Lietuvos Respublikos baudžiamaisiais įstatymais problemos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. Teisė, 2006.
100. *JoossensL., Raw M.* Progress in Combating Cigarette Smuggling: Controlling the Supply Chain // *Tobacco Control*, 2008, No. 17, p. 399–404.
101. *Pakštaitis L.* Neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika: ištakos, kriminalizavimo problema, taikymas, perspektyvos // *Jurisprudencija*, 2013, Nr. 20 (1), p. 319–341.
102. *Piesliakas V.* Neteisėtu būdu gautų pajamų konfiskavimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje: siekiai ir realybė // *Jurisprudencija*, 2011, Nr. 18 (2), p. 675–688.
103. *Piesliakas V.* Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Antroji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009.
104. *Pratt J.* Penal Populism. London and NewYork: Routledge, 2007.
105. *Sack F.* Baudžiamasis populizmas šiuolaikinėse visuomenėse // *Teisės problemos*, 2010, Nr. 2 (68), p. 41–57.
106. *Sakalauskas G.* Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2007, Nr. 2 (20), p. 122–134.
107. *akalauskas G.* Kriminologiniai laisvės atėmimo bausmės aspektai // *Teisė*, 2000, Nr. 35, p. 80–90.
108. *Sakalauskas G. (m. red.), Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A.* Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Teisės institutas, 2012.
109. *Šleinov R., Candea S., Campbell D., Lavrov V.* Made To Be Smuggled. 2008. <<https://www.publicintegrity.org/2008/10/20/6353/made-be-smuggled>>.
110. *Šulija G.* Baudos bausmė ir jos skyrimas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai. Teisė, 2005.
111. *Šulija G.* Baudos bausmė ir jos paplitimas Europos Sąjungos valstybėse // *Teisė*, 2004, Nr. 52, p. 108–120.
112. *Šulija G.* Turtinių bausmių reforma naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse // *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 52 (44), p. 58–69.
113. *Švedas G.* Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995–2004 metais // *Teisė*, 2005, Nr. 56, p. 64–91.

114. *Van Duyne P. C.* Organizing Cigarette Smuggling and Policy Making, Ending up in Smoke // *Crime, Law and Social Change*, 2003, Vol. 39, No. 3, p. 285–317.
115. *Von Hirsch A., Ashworth A.* Proportionate Sentencing. Exploring the Principles, Oxford University Press, 2005.
116. *Winston K. I.* On Treating Like Cases Alike // *California Law Review*, 1974, Vol. 62, No. 1, p. 1–39.
117. *Zimring F. E., Hawkins G., Kamin S.* Punishment and Democracy: A Hard Look at Three Strikes' Overblown Promises. Punishment and Democracy: Three Strikes and You're Out in California // *California Law Review*, 2002, Vol. 90, No. 1, p. 257–290.

VIII. Kiti šaltiniai:

118. Baltijos šalių ministrai nepritaria idėjoms iki 2015 m. didinti tabako ir degalų akcizus // Delfi.lt, 2008 m. rugsėjo 5 d. <<http://www.delfi.lt/verslas/verslas/baltijos-saliu-ministrai-nepitaria-idejoms-iki-2015-m-didinti-tabako-ir-degalu-akcizus.d?id=1843605>>.
119. Bikelis S. Baudžiamosios politikos orientavimo į su laisvės atėmimu nesusijusių poveikio priemonių taikymą galimybės. Mokslinis tyrimas, 2010, nepublikuotas.
120. Europos Komisijos ataskaita apie susitarimo su PMI įgyvendinimą. Commission staff working document, Technical assessment of the experience made with the Anti-Contraband and Anti-Counterfeit Agreement and General Release of 9 July 2004 among Philip Morris International and affiliates, the Union and its Member States // Brussels, 24.2.2016, SWD(2016) 44 final.
121. Europos Komisijos ataskaita dėl Tabako kontrolės pagrindų kovencijos protokolo dėl neteisėtos prekybos tabako gaminiiais panaikinimo įsigaliojimo, 2016.
122. Europos Komisijos komunikatas „Pajamos iš organizuoto nusikalstamumo: užtikrinkime, kad nusikalsti nebūtų pelninga“, COM (2008) 766 galutinis, 2008 m. lapkričio 20 d.
123. Europos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. „ES baudžiamosios teisės politikos kūrimas. Veiksmingo ES politikos įgyvendinimo užtikrinimas baudžiamosios teisės priemonėmis“. Briuselis, 2011.9.20 KOM (2011) 573 galutinis.
124. Excise Duty Tables, Part III – Manufactured Tobacco, Ref. 1047, July 2016 // European Commission Directorate-General Taxation And Customs Union Indirect Taxation and Tax administration Indirect taxes other than VAT.

125. Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Oficialioji statistika apie nusikalstamumą LR savivaldybėse. Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G).
126. Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Statistika pagal ITĮ. Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo rezultatus Lietuvos Respublikos prokuratūrose (Forma_LRGP).
127. KPMG. Project SUN: A Study of the Illicit Cigarette Market in the European Union, Norway and Switzerland. 2015.
128. KPMG. Project SUN: A Study of the Illicit Cigarette Market in the European Union, Norway and Switzerland. 2013.
129. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 1997 m. sausio 16 d. nutarimas Nr. 1 „Dėl teismų praktikos kontrabandos byloje“.
130. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 1997 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 13 „Dėl teismų praktikos nagrinėjant mokesčių vengimo ir kitų nusikaltimų finansams baudžiamąsias bylas (BK 322, 323, 324, 325 straipsniai)“.
131. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2003 m. gruodžio 29 d. nutarimas Nr. 43 „Dėl teismų praktikos kontrabandos byloje“.
132. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teismų praktikos apibendrinimo departamento Teismų praktikos taikant turto konfiskavimą (BK 72 straipsnis) 2006–2009 metais apžvalga, 4 išvada // Teismų praktika Nr. 32.
133. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisės tyrimų ir apibendrinimo departamentas, Teismų praktikos skiriant bausmes už kontrabandą tyrimas, 2010 m. spalio 18 d. // Teismų praktika Nr. 34.
134. Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Gyventojų požiūrio į kontrabandą ir nelegalių prekių vartojimą tyrimas 2013.
135. Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Gyventojų požiūrio į kontrabandą ir nelegalių prekių vartojimą tyrimo rezultatai, 2010-06-07.
136. Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Pozicija dėl ES privalomų minimalių akcizo mokesčių taikymo, 2015-12-18. <<http://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/pozicija-del-es-privalomu-minimaliu-akcizo-mokesciu-taikymo/lrinka>>.
137. Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Pozicija. „Kaip stabdyti kontrabandą bei nelegalių prekių apyvartą“, 2010-09-10. <<http://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/mokesciai-biudzetas/pozicija-kaip-stabdyti-kontrabanda-bei-nelegaliu-prekiu-apyvarta/lrinka>>.

138. Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Pozicija. „Dėl Europos Komisijos siūlymo didinti akcizus apdorotam tabakui“, 2008-10-24. <<http://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/mokesciai-biudzetas/pozicija-del-europos-komisijos-siulymo-didinti-akcizus-apdorotam-tabakui/lrinka>>.
139. Lietuvos Respublikos muitinės 2016 m. veiklos ataskaita.
140. Lietuvos Respublikos muitinės kriminalinės tarnybos pateikti duomenys.
141. Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija. Šešėlinė ekonomika. Pokyčiai per dešimtmetį. 2016.
142. Lietuvos statistikos departamentas. Gyventojai ir socialinė statistika. Alkoholio, tabako vartojimas ir padariniai. Kasdien rūkančių 20–64 metų amžiaus gyventojų dalis.
143. Lietuvos statistikos departamentas. Gyventojai ir socialinė statistika. Alkoholio, tabako vartojimas ir padariniai. Legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui. Legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui.
144. Lietuvos statistikos departamentas. Gyventojai ir socialinė statistika. Gyventojų užimtumas ir nedarbas. Metiniai darbo jėgos, užimtumo ir nedarbo rodikliai. Nedarbo lygis pagal amžiaus grupes.
145. Lietuvos statistikos departamentas. Santuokos ir ištuokos. Demografijos metraštis 2013.
146. Lietuvos statistikos departamentas. Ūkis ir finansai. Bendrasis vidaus produktas, tenkantis vienam gyventojui. Bendrasis vidaus produktas, tenkantis vienam gyventojui (metiniai duomenys).
147. Pagrindinės statistinės sąvokos. <<http://www.spauda.lt/science/math/stat-notions.htm>>.
148. „Philip Morris“ plečia gamybą Lietuvoje // Verslo žinios, 2016-10-28.
149. Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Viešosios policijos valdybos Prevencijos skyriaus pateikti duomenys.
150. Rūkaliams tabako gamintojai siūlo alternatyvą // Lietuvos žinios, 2013-06-07.
151. U. S. Department of Health & Human Services. The Health Consequences of Smoking: 50 Years of Progress. A Report of the Surgeon General. Atlanta, GA. U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health, 2014. Printed with corrections, January 2014.
152. Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2016–2018 metų strateginis veiklos planas, patvir-

- tintas 2015 m. lapkričio 23 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymu Nr. 1V-940.
153. Valstybės sienos apsaugos tarnybos 2015 m. veiklos ataskaita.
 154. Valstybinės mokesčių inspekcijos Akcizų administravimo departamento pateikta informacija.
 155. Valstybinės mokesčių inspekcijos administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo apžvalga. 2015 m. lapkritis.
 156. Valstybinė mokesčių inspekcija „Daugiausiai pajamų mokesčio sumokantys mokesčių mokėtojai“, 2017-02-03.
 157. ОАО «Гродненская табачная фабрика «Неман». Прейскурант на табачные изделия для резидентов (действует с 01.03.2017): <<http://tabak.by/partners/prays-listy/price3.pdf>>.
 158. ОАО «Гродненская табачная фабрика «Неман». Наше производство. <<http://tabak.by/company/nashe-proizvodstvo/>>.
 159. ОАО «Гродненская табачная фабрика «Неман». История компании. <<http://tabak.by/company/hystory/>>.
 160. Какие ставки акцизов установят в 2017 году? // GB.BY, 2016-08-15. <<https://www.gb.by/novosti/nalogi/kakie-stavki-aktsizov-ustanovyat-v-2017>>.
 161. Табачная фабрика «Неман» навязывает магазинам «белую контрабанду»? // Charter 97, 2016-10-22. <<https://charter97.org/ru/news/2016/10/22/228506/>>.

ILLICIT TRADE OF CIGARETTES: THE ANALYSIS OF THE PHENOMENA AND THE SYSTEM OF THE CONTROL MEASURES

Summary

The study represents the social phenomena of illegal trade of excise goods (ITEG), its micro and macro levels and their drivers, and from this perspective evaluates effectiveness, proportionality and coherence of the ITEG control system. The group of researchers from different academic fields (law, criminology, sociology, psychology) made insights into economic and social ITEG contexts, also made an effort to differentiate types of ITEG offenders. The research also focused on criminal and administrative sanctions, taxation measures, confiscation of proceeds and instrumentalities. The effort has been made to examine the role and functionality of every measure in the overall system of ITEG control measures. The effectiveness and proportionality of the system of ITEG control measures was analysed in the context of established social dimensions of ITEG, with regard to criminological characteristics of ITEG offences and offenders.

The study also shows major geo-economic situation and the policies of tobacco producers as important factors of ITEG and explains the variety and developments of the modus operandi of ITEG.

The study concludes that Lithuania had long history of inconsistent ITEG control policy, perverted by penal populism, which saw little difference between low level offenders, small scale offences and large scale offences and their managers. Also the tradition of targeting low level offenders (who are the most visible and make the biggest numbers) by disproportionately grave liability has been observed. However very recent positive changes in legal regulation allow to expect more rational trend in control of ITEG.

The extensive summary of the research is published online in a separate publication.

Bikelis S., Giedrytė-Mačiulienė R., Mickėnienė I., Venckevičienė J.

Cigarečių neteisėta apyvarta: kompleksinė reiškinių ir kontrolės priemonių analizė. – Vilnius : Eugrimas, 2017. – 206 p. : iliustr.

ISBN 978-609-437-350-3

Šiame leidinyje pateikiami plataus kompleksinio neteisėtos cigarečių apyvartos (NCA) tyrimo rezultatai. Tyrimu pamėginta NCA reiškinį ir jo kontrolės priemonės analizuoti plačiame kontekste. Aptariami cigarečių kaip specifinio (nuodingo ir priklausomybę sukeliančio) produkto ypatumai. Kiek leido prieinami duomenys, tirti įvairūs socialiniai NCA paplitimo veiksniai. Stengtasi atskleisti tarptautinio lygmens NCA veikimo mechanizmą, taip pat teisėsaugos institucijų vaidmenį kontroliuojant NCA. Daug dėmesio skirta NCA dalyvių – pažeidėjų kriminologiniam portretui, taip pat teisinės atsakomybės už NCA nuoseklumo ir proporcingumo klausimams, nepamirštant ir procesinių problemų. Leidinys turėtų sudominti platų skaitytojų ratą – tiek teisininkus profesionalus, tiek NCA reiškiniumi besidominčius politikus, mokslininkus ir studentus, žurnalistus bei kitus žmones, besidominčius šešėlinėmis veiklomis ir jų kontrolės galimybėmis.

Skirmantas Bikelis, Renata Giedrytė-Mačiulienė,
Inga Mickėnienė, Judita Venckevičienė
CIGAREČIŲ NETEISĖTA APYVARTA: KOMPLEKSINĖ REIŠKINIO IR
KONTROLĖS PRIEMONIŲ ANALIZĖ
Monografija

Redaktorė *Jūratė Balčiūnienė*
Viršelio dailininkė *Eglė Raubaitė*
Maketuotoja *Aušrinė Ilekytė*

Išleido leidykla „Eugrimas“, Žalgirio g. 88, LT-09303 Vilnius
Tel./faks. (8 5) 273 3955, info@eugrimas.lt, www.eugrimas.lt
Spausdino UAB „BMK Leidykla“, J. Jasinskio g. 16, Vilnius, Lietuva
Tiražas 150 egz.